

ook afkomstig is een voor eenige maanden door mij, ingevolge een aanwijzing van Seeligmann, op de bibliotheek van het Port. Israël. Seminarium (Livraria Montezinos) terug gevonden afschrift van de akte van samenzwering van den 11 Tebeth 5472 (21 Dec. 1711), vermeld op blz. 23 van mijn schets getiteld: „Beelden uit het leven der Hoogduitsch-Joodsche gemeente in het begin der 18e eeuw”. De door mij geschiede identificatie van een aantal namen, die in het protocol waren doorgehaald, is daardoor bevestigd.

De handteekeningen van de verschillende Opperrabbijnen der gemeente, die in de oudste tijden zelf inschreven de verklaringen ter bescherming van jonggehuwde dochters tegen de klacht omschreven in Deuteronomium XXII: 13—19, kunnen ingevolge de bovengemelde gewoonte uit de protocollen worden vastgesteld.

Reeds vroeg liet zich de behoefte gevoelen de beschikking te hebben over een beambte, die het protocol namens Parnassijns bijhield.

De eerste schrijver van Parnassijns was, naar het schrift te oordeelen, R. Leizer Gazzen, Voorzanger van 1639 tot 1700, van wien wij o.a. in 1658 vinden, dat hij de vergaderingen van Parnassijns moet bijwonen. Zonder schrijver kon de gemeente het trouwens ook niet stellen, al was het alleen reeds voor het schrijven van de huwelijksacten en de vonnissen door het Beth-Din uitgesproken. Zonder twijfel was R. Leizer Gazzen tevens als kerkelijk gecommitteerde met het schrijven dier acten belast en het komt mij voor, dat Parnassijns van de diensten van R. Leizer Gazzen ook hebben gebruik gemaakt voor het te boek stellen van de עניני הקהלה, de gemeentezaken.

Na de stichting van de Groote Synagoge en den verkoop van de zitplaatsen aldaar wordt de noodzakelijkheid geboren een schrijver aan te stellen tot het inrichten eerst van het oude zitplaatsenregister, waarin het rekeningcourant van de koopers der zitplaatsen werd bijgehouden, en daarna tot

het inrichten van het tweede מקובות פנקס, het „protocol”, zooals het in de Reglementen van 1711 en 1737 heet, dat met zijn vervolg dienst deed tot 1778, toen het zitplaatsenregister III is ingesteld, en dat ook inlichting geeft omtrent de personen die achtereenvolgens schrijver der gemeente zijn geweest. Deze schrijvers teekenen zich allen סופר דמותא of ספרא דמותא, in tegenstelling met de wetschrijvers, die als סופר סתם worden aangeduid, en aanvankelijk geen gemeenteamttenaren waren. De officieele schrijver was, met de opperkosters, belast met het opstellen en schrijven van de huwelijksacten, en de daarbij ten getale van 5 of 6 behorende bijacten, van acten van geldleeningen, lijfrenten, van overdrachten van zitplaatsen, welke acten in het 2e gedeelte der 18e eeuw door gedrukte formulieren, waarin slechts de namen en de bedragen, de titels en de qualificatiën dienden te worden ingevuld, werden vervangen en schreef ook de zitplaatsacten in het zitplaatsprotocol in. Dat waren wel zijn voornaamste werkzaamheden als schrijver. Ook was hem opgedragen de boekhouding en het bijhouden van de bedeelingsregisters. Het bijhouden van de protocollen van Parnassijns was blijkbaar echter bijzaak.

De persoon, wien de samenstelling van de zitplaatsprotocollen was opgedragen, was R. Elia, zoon van R. Leizer Gazzen, wiens kunstvaardigheid gij ook nog kunt bewonderen in het rand- en onderschrift van het portret van R. Arjé Leb Kalischer op blz. 10 van mijn schets „Beelden enz.” Hij schijnt zich echter alleen met de inrichting te hebben belast. Zijn vader, R. Leizer, heeft ook het transport van een aantal plaatsen aangeteekend. Op 14 Marcheswan 5443 (3 November 1682) treffen wij als schrijver aan Jitschak Zelkele ben Mousche Höhenek הוהנעק. Deze overleed 14 Ijar 5452 (30 April 1692), en werd na een interimaat, waarin zich R. Leizer weder met het transport van de zitplaatsen belastte, opgevolgd door R. Jitschak ben Jekuthiel Blitz of Witmond, die het ambt vervulde tot zijn overlijden op 4 Niesan 5462 (2 Apr. 1702) en wiens opvolger was zijn zoon R. Jekuthiel ben Jitschak, de vertaler van de Hebreeuwsche

uitgaven door den drukker R. Phoebus Levie in het licht gegeven. Dezen hebben wij reeds op jeugdigen leeftijd aangetroffen als opposant tegen Parnassijns, en in 1682 als tegenstander van R. David Lida ¹⁾. Hij verwisselde het tijdelijke met het eeuwige 27 Tammoez 5465 (19 Juli 1705).

De opvolger van R. Jekuthiel was R. Pinchas Zelik Soufer. Van diens hand is de Rabbonoesbrief gericht aan R. Arjé Leb Kalischer. Hij vervulde het ambt slechts eenige jaren. 23 Marcheswan 5470 (31 October 1709) trad zijn opvolger R. Pinchas ben Eljakim in functie. R. Pinchas is de onder den naam van Pinchas Jacobs bekende schrijver, die in de kwestie van den Rabbonoesbrief van Chacham Tsewi was betrokken. In 1720 werd hem opgedragen het houden van שטרות וקנינים ספר זכרונות מן שטרות וקנינים het Memoriaal van akten en handels-transactien. Hij overleed 18 Kislew 5510 (28 November 1749). Nog den 13 Kislew had hij een acte geteekend. Van hem zijn bewaard gebleven de Rabbonoesbrieven aan Chacham Tsewi, R. Abraham Berliner en R. Arjé Leb. Die van R. Eliazer Brody is met een andere hand geschreven, en wellicht dus niet van hem afkomstig. In zijn plaats werd 6 Tammoez 5512 (18 Juni 1752) benoemd R. Aron Levie Engelande ofte wel Leib ben Meier Schreiber, van wien wij weten, dat hij woonde in den kelder onder de woning van Joel Sjammes in het huisje aan de Groote Synagoge, dien hij verlaten moest, toen die kelder in 1761 werd ingericht tot ritueel bad voor de congreganten ²⁾. Van zijn aanstelling af worden de protocollen geregeld door den schrijver van Parnassijns bijgehouden en komen slechts sporadisch aantekeningen van andere hand voor. R. Leib was de schrijver van den Rabbonoesbrief van R. Saul, van het relaas der begrafenis van R. Arjé Leb, der inwijding der Uilenburgerstraat-syn., en van het eerste bezoek van Prins Willem V aan de

1) Ambtsdata der oudste Opperrabbijnen enz. blz. 17.

2) Niet geïmmatriculeerde leden. Het bad voor de geïmmatriculeerde leden bevond zich in het perceel, waar ook thans nog de kerkelijke badinrichting is gevestigd (J. D. Meijerplein 2).

Groote Synagoge. Reeds bij zijn leven was op 15 Sebeth 5527 (15 Febr. 1767) tot adjunct-schrijver aangesteld R. Isaac ben Jacob Cohen uit Leiden. R. Leib Schreiber overleed 1 Adar 5533 (24 Februari 1773) en werd in zijn ambt opgevolgd door R. Isaac Cohen, die het vervulde tot zijn overlijden op 27 Tebeth 5556 (8 Februari 1796). Hij werd opgevolgd door zijn zoon R. Zelik Cohen oftewel Salomon Cohen de Swaan, adjunct-schrijver sedert 28 Adar I 5543 (2 Maart 1783) buiten bezwaar der gemeentekas en tot schrijver benoemd op 22 Eloel 5556 (25 September 1796) op voorwaarde o.a. dat hij bij zijn leven zijn zoon niet zou doen aanstellen tot schrijver. Tot welk tijdstip hij zijn ambt heeft bekleed heb ik niet kunnen vaststellen. Vermoedelijk is bij zijn leven nog een verandering in de waarneming van dat ambt gekomen¹⁾. De uitbreiding van de gemeentelijke zorgen had ertoe geleid, gelijk reeds gezegd is, dat een der Opperkosters t.w. R. Gajjim Cauveren met werkzaamheden voor het secretariaat moest worden belast. Deze overleed 17 September 1796 en reeds op 24 September 1796 werd zijn opvolger als Opperkoster benoemd of liever gezegd geloot uit 5 candidaten, die uit 22 sollicitanten waren uitgekozen. L'embarras de choix schijnt zoo groot te zijn geweest, dat Parnassijns meenden de vacature wel bij loting te kunnen doen vervullen, en het moet gezegd worden het lot was de gemeente gunstig. Bij loting toch werd aangewezen R. Mendele Tall, officieel geheeten Emanuel Abraham Levie en na 1 Mei 1811 E. A. Tall, een man van groote capaciteiten, die zich voor voertuig van zijn gedachten gemakkelijk kon bedienen van de Hollandsche, Hebreuwsche en Fransche talen, en die allerwege hooge achting schijnt te hebben genoten, getuige het feit, dat Jonas Ephraim Dresden hem met Mr. Jan Schimmelpenninck en David Brants benoemde tot zijn Executeuren-Testamentaire. Of Salomon Cohen de Swaan voor hem moest plaats maken weet ik niet ¹⁾, sedert de herstelling echter van Parnas-

1) Zulks is voor mij later zekerheid geworden. Op 29 October 1806 immers is Emanuel Abraham Levie benoemd tot Secretaris der Gemeente.

sijns in hun functie van 27 Juni 1798, is Emanuel Abraham Levie de schriftvoerder van Parnassijns, die ook hun brieven contrasigneert, eerst als Koster, daarna als Secretaris, hetgeen vóór zijn tijd niet geschied is. Hij was, dit staat vast, opgewassen tegen de beslommeringen van het ambt, waaraan toen hooge eischen gesteld werden wegens de moeilijke tijden, die ons Vaderland doormaakte.

Bij mijn installatie op 1 Januari 1912 heeft de Voorzitter van den Raad een opsomming gegeven van de dragers van de functie van het Secretariaat sedert de nieuwe organisatie van de gemeente in 1815. Deze opsomming valt buiten het kader van de bespreking van hedenavond.

Sedert de aanstelling van R. Leib Schreiber zijn, zooals reeds werd opgemerkt, de protocollen geregeld door de Secretarissen, af en toe geassisteerd door de Opperkosters, bijgehouden. Alleen de verklaringen van Opperrabbijnen c.q. Opperkosters wegens de zaak omschreven in Deuteronomium XXII: 13—19 en de verklaringen van de ontvangst van offergelden voor het Heilige Land door zendelingen, worden nog eigenhandig door deze ingeschreven. Voor het lezen der protocollen is dit geen nadeel. De lezing ervan immers levert sedert dien tijd niet meer op de taal- en schriftproblemen, die de oudere protocollen wel stellen.

Ik wensch thans even kortelijk te behandelen de taal der protocollen.

De taal of liever het taaleigen der protocollen is òf zuiver Hebreeuwsch òf Jiddisch. Het oudste document, dat door 120 balebattim is geteekend den 23 Niesan 5400 (15 April 1640) is in het Hebreeuwsch gesteld, evenals de daarop volgende stukken als b.v. de acte van compromis, opgemaakt door R. Isaac Emrich, David Wele, en Josef Cohen in April 1641. Alspoedig doet ook het Jiddisch zijn intrede in de administratieve bescheiden, en worden Hebreeuwsch en Jiddisch door elkaar gebruikt. Onder de ontvangsten b.v. heet het steeds קבלנו, de uitgaven vangen aan met: *Ausgegeben*, een gevolg van de omstandigheid,

dat het werkwoord הוציא in den zin van uitgeven niet gebruikt wordt. Spoedig doet zich ook de invloed van het Hollandsch gelden. De sjammosj krijgt voor het vervoeren van een kinderlijk naar de begraafplaats 18 stuiver וגם מידה שכל (een maatje jenever). Hoe de kanselarijtaal successievelijk in de gemeente-administratie is doorgedrongen hoop ik ook nog met eenige voorbeelden aan te toonen. Het Jiddisch staat blijkbaar echter in hooger achting dan het zuiver Hebreuwsch, dat het voertuig blijft bij briefwisseling met vreemde landen, en in de acten van aanstelling van Opper-rabbijnen en Oppervoorzangers. Het Jiddisch wordt niet alleen gebezigd in de bekendmakingen, die in de Synagoge worden afgekondigd, maar ook voor de redactie van de Parnassijnsbesluiten. Een sterk staaltje van de hooge beteekenis ervan is wel een kennisgeving, waarin ter adstructie van het verbod van kaartspelen erop gewezen wordt, dat het woord שטן de getallenwaarde heeft van קרט.

In mijn opstel verschenen bij het Koninklijk bezoek aan de Grootte Synagoge, heb ik kunnen verhalen van de woelingen, die de afschaffing van het Joodsch-Duitsch in de bekendmakingen ter Synagogen ten gevolge had. Van de waarde die het Jiddisch had, legt ook dit getuigenis af. In de Hebreeuwsche stukken in de oudste protocollen komen verscheiden schrijffouten voor als bv.

יכהבו voor ואתן יב אנשים יכתוב,
 שיבה, שחתמו voor שחתום, פנקס voor פינקוס, חשבון voor חשבון
 שכירות, יגרעו, יגרו, משכון, מאשכון, סבה
 הוצאות, שנה חדשה, שינה חדשה, ביקור, פיקור
 Die onnauwkeurigheden zijn echter van geen beteekenis vergeleken met de afwijkingen die het Jiddisch vertoont
 זלעפר, פערש voor „torf”, דארויב, נדריש voor notaris,
 שלאפר (slaper = commensaal) אפיקט voor advocaat,
 טקוטין voor dukaton, פרוטיגור, פרוטיגור voor Portugees. Ook komen er hybridische woordvormingen in voor als ואריקן = in prijs verhoogen.

Van de onbeholpen redactie van de parnassijnsbesluiten leggen getuigenis af de acte van aanstelling van R. Abraham Worms (Ambtsdata, pag. 24) en de aantekening van het bezoek van Burgemeesteren en Schepenen aan de nieuwgebouwde Synagoge in October 1649 (Oudste Synagogen, blz. 21). Eigenaardig is de beteekenis van de uitdrukking *nit min*, waarmede steeds wordt bedoeld *niet meer*. De besluiten vangen bijna steeds aan met een Hebreeuwsche inleiding, soms van enkele woorden, soms ook wel van enkele zinnen, doch dan wordt de verleiding het Jiddisch te gebruiken, te machtig. De lezer wordt dikwijls verrast door den keurigen mozaïkstijl van de besluiten en bekendmakingen. De schrijvers der gemeente hebben hun sporen op dat gebied wel verdiend. Vooral de Rabbonoesbrieven bieden den lezer veel genot en men bewondert vaak de kundigheden van die *מישועברי הקהלה*, die hoewel in ongunstige omstandigheden levend, hun natuurlijke geestigheid lieten opborrelen bij de redactie van de stukken, die de eer der gemeente moesten verhoogen.

Voorbeelden van kanselarijstijl vertoonen de bekendmakingen tot het houden van dank- en bededagen, het translaat van het privilege van de parate executie, doch in het algemeen schijnen die kanselarijuitdrukkingen ook in de omgangstaal gemakkelijk verstaan te zijn. Wat baat het anders b.v. om de gemeente te vermanen de besluiten zu observeren oder zu maintainieren!

Ik mag niet ontveinzen dat het voor mij vast staat, dat iemand die een vreemdeling is in de Joodsche literatuur, die den Bijbel niet verstaat en voor wien de Rabbijnsche literatuur een gesloten boek is, zich van een studie van de protocollen moet onthouden. Voor zoodanig iemand is het tijd en moeite verspild om zich op dat gebied te wagen.

Ten slotte nog enkele woorden over de archivalische waarde der protocollen. Wanneer mij a bout portant de vraag zou worden gesteld: wat is de inhoud van de protocollen, en welke beteekenis hebben zij voor het bestuur van de gemeente ge-

had? ik zou moeten antwoorden, dat dit met één woord niet te zeggen valt. Zij zijn niet te vergelijken met de tegenwoordige notulenboeken, die sedert 1809 eerst van de dagelijksche bemoeiingen van Parnassijns, later van die van den Kerkeraad en van de bestuurscommissiën een overzicht geven, licht werpen op de voorbereiding en tot standkoming van verschillende besluiten, en verder bevatten aantekeningen van alles hetgeen binnen de gemeente is geschied. Die meent iets dergelijks in de protocollen terug te vinden, zal zich deerlijk teleurgesteld gevoelen. Belangrijke gebeurtenissen worden er geheel in verzwegen. De stof voor mijn schets over den ambtstijd van Chacham Tsewi hier ter stede, om mij daartoe te bepalen, heb ik slechts voor een klein gedeelte aan het protocol kunnen ontleenen. Het overgrootte gedeelte is uit andere documenten, zoowel ter Secretarie als op het Gemeente-archief aanwezig, geput, terwijl de samenhang der gebeurtenissen veelal moest worden gegist. Dat b.v. in 1711 een Reglement is tot stand gekomen, vervaardigd door de Portugeesche Parnassijns, vindt in het protocol slechts diegene terug, die weet dat zulks geschied is, en dan in een besluit van 6 Siewan 5471 (3 Juni 1711) aantreft, dat de Parnassijns zijn opgeroepen om den eed af te leggen op het nieuwe Reglement *פולגנש תקון מספרדים*.

Het feit, dat de opteekening der gebeurtenissen zeer onregelmatig geschiedde, wordt wel vastgesteld hierdoor, dat voor het tijdperk 1708—1737 slechts 95 bladen in beslag zijn genomen. Successievelijk worden de aantekeningen talrijker. Het meest volledig is wel het derde deel van de gebonden protocollen, dat in 657 blz. een tijdruimte van 15 jaar behandelt en ook dit alleen nog ten gevolge van de omstandigheid, dat er evenals in het tweede deel een zeer groot aantal in het Hollandsch gestelde acten er in is overgeschreven.

Toch ondergaan de protocollen langzamerhand den invloed van het feit, dat de schrijvers der gemeente zijn aangewezen om ze bij te houden. De besluiten en kennisgevingen van Parnassijns volgen elkander binnen korter termijn op. In den tijd van den Opperrabbijn R. Saul worden ook opgeteekend

de kennisgevingen wegens kasjroeth, die in de oudere protocollen slechts sporadisch voorkomen, en daar in hoofdzaak betreffen het verbod van het nuttigen of verkoopen van terefa vleesch of van vleesch buiten de hallen, of de noodzakelijkheid zich bij den inkoop van gevogelte te vergewissen van de aanwezigheid van waarborgmerken. In den tijd van R. Saul vinden wij kennisgevingen, die het geheele gebied van het kasjroeth bestrijken.

Mijn oordeel over de protocollen is, dat zij aanvankelijk niet meer waren dan notitieboeken of memoranda waarin ieder, die officieel in het belang der gemeente iets had aan te tekenen en de herinnering eraan wilde vastleggen, zijn aantekening stelde. Zij stonden ter beschikking van alle officieele personen, en dienden vele malen ook voor het te boek stellen van overeenkomsten met pachters van de gemeente als b.v. de pachters van de vleeschafvallen en de pachters van het bad, die door hun handtekening in het notitieboek verklaarden de verbintenis te hebben aangegaan. Hieruit is ook te verklaren, dat acten door gemeenteleden geteekend er plaats in vonden. Daar een officieel schrijver voor het bijhouden er van niet was aangewezen, bewaren zij alleen de herinnering aan die besluiten en voorvallen, die het voorrecht hadden onverwijld daarin te worden vermeld. De plaats, waar zulks geschiedde was van ondergeschikt belang. En zoo vinden wij in een boek, dat eigenlijk bestemd is tot protocol, een aantekening van de dagelijksche ontvangsten en uitgaven der gemeente, en tusschen rekening en verantwoording door treffen wij weer de mededeeling van voorvallen en besluiten.

Zoo vinden wij ook in een register, dat moest strekken voor aspirantleden der gemeente die er hun handteekeningen in moesten stellen, mededeelingen van besluiten van Parnassijns, en treffen wij in de kasboeken afschriften van instructiën en compromissen. Daaraan werd een einde gemaakt, toen in gebruik werd genomen het eerste deel van de 4 boeken die in den omgang met den naam „protocollen” worden aangeduid.

Van dien tijd af zijn de boekhouding en de aanmelding tot het

lidmaatschap gescheiden gehouden van de aantekening van de besluiten en bekendmakingen en voorvallen in de gemeente. Langzamerhand eerst krijgen zij het karakter van besluitenboeken, welk karakter zij behouden, totdat in 1809 notulenboeken worden ingevoerd.

De protocollen bieden een boeiende, interessante lectuur, soms haast bij het sensationeele, ja bij het romantische af. Zij verschaffen ons volledig inzicht in de beslommingen van Parnassijns, die te zorgen hadden voor het godsdienstig, zedelijk en ook wel politiek welzijn van de gemeenteleden, die de hun gegeven macht wisten te gebruiken en gaarne gebruikten, en door de in hun handen gelegde censuur en de hun ten dienste staande sancties, die zij niet spaarzaam gebruikten, erin slaagden in moeilijke tijden hun taak te verrichten en de gemeente als een eenheid te bewaren.

Gaarne had ik een inhoudsopgave van de protocollen hierbij gevoegd, ware het niet, dat ik vreesde door een kaleidoscopische opgave den hoorder te veel te vermoeien. Laat mij dus deze voordracht voor heden besluiten, doch niet zonder daaraan den wensch toe te voegen, dat zij, die belangstellen in de bijna ongeschreven geschiedenis der gemeente, zich door haar mogen aangespoord gevoelen zich op de studie ervan toe te leggen, en zelfs niet te schromen voor een moeilijke voorstudie der protocollen, die ons een beeld geven van de vroegere geslachten die deze gemeente hebben helpen stichten en groot maken, en op wier arbeid deze gemeente thans duurzaam grondvest is.

De noten zijn aan dit stuk bij het ter perse gaan toegevoegd.

EEN MERKWAARDIG PROCES ANNO 1752

door Dr. E. Slijper (Utrecht)

In het jaar 1752 hebben de Parnassijns van de Hoogduitsche-Joden-Gemeente te Amsterdam een proces gehad hun door een der lidmaten aangedaan, omdat hem het volle burgerrecht der Gemeente, waarop hij meende aanspraak te hebben, geweigerd werd.

Heiman Samuels — deze naam staat niet in verband met den tegenwoordigen geslachtsnaam van gelijken klank — wilde nu door Burgemeesteren en Schepenen, bij wie hooger beroep van de beslissingen van Parnassijns mogelijk was, uitgemaakt zien, of die weigering al dan niet gerechtvaardigd was.

De bestuurders der Joodsche gemeente werden gedagvaard; de beslissing nu van dit proces vindt men in het Schepenen Archief te Amsterdam; eenige andere daarop betrekking hebbende stukken worden te Leiden bewaard, op de Bibliotheek der Universiteit; 't zijn brieven aan den Hoogleeraar Jan Jacob Schultens (1716—1778, hoogleeraar sinds 1749) door Jozef en Jacob Salomons Proops, destijds Armbestuurders en Marcus Philip Gomperts, destijds lid van het college van Parnassijns te Amsterdam, geschreven.

Deze heeren hadden om hun standpunt te verdedigen den Professor om advies gevraagd, niet twijfelend of zij zouden het antwoord als bewijsstuk voor hun gevoel en als rechtvaardiging van hun gedrag aan Schepenen kunnen overleggen. Ook tot den Utrechtschen Hoogleeraar David van Mill (1692—1756, hoogleeraar sinds 1718) had men zich om advies gewend en tot de faculteit van godgeleerdheid te Harderwijk.

Met genoemde Hoogleeraren stond de Joodsche Gemeente in vriendschappelijk verkeer; misschien was daaraan de omstandigheid niet vreemd, dat de Heeren Proops, opvolgers van den beroemden stichter van de vermaarde drukkerij, voor het drukken en verkoopen van Hebreeuwsche boeken de voor-

naamste inrichting hadden. In de gemeente genoten zij hoog aanzien; krachtens hun eereambt van Armbestuurders bezetten zij in de Nieuwe Synagoge den zetel bestemd voor hen die bij den kerkdienst de leiding hadden van de ceremonieele orde. Bij de inwijding dier Synagoge hadden zij een geschenk aangeboden van zwaar koperen kandelaars, voor den Hechal te plaatsen, die nu nog hun namen, op een koperen plaat gegraveerd, voor het nageslacht bewaren. Die inwijding was Vrijdag en Zaterdag voor Paschen 1752 met bizonderen luister gevierd; het Stadsbestuur was genoodigd, ook de Heeren Schultens en Van Mill; deze was er dan ook geweest, de eerste had zich doen verontschuldigen.

Om de redenen te begrijpen, waarom Parnassijns zich tegen de opname van Heiman Samuels zoo fel kantten, dient men te weten, dat de Joden steeds met buitengewone gestrengheid gewaakt hebben tegen de toelating van zulke elementen, op wier geboorte wat te zeggen viel. Heiman Samuels stond volgens den godsdienst-codex met een wettig kind niet gelijk.

Zijn vader was met zijn moeder na zijn geboorte getrouwd; 't was lang geleden, maar toen hij, zelf volwassen, met Rebecca Jacobs wilde huwen en verzocht lidmaat te worden, weigerden Parnassijns hem toe te laten met een beroep op artikel 35 van het Reglement. Het slot van dit artikel luidt aldus:

Dat voorts zo wel Ledemaaten kinderen als vreemdelingen op wien eenige infameuze opspraak gedivulgeerd werd, 't zij uyt wat hoofde het ook zoude mogen zijn zo wel ten opsigte van Bruyt als Bruydegom, zo zullen Parnassins en Penningmeesteren dezelve tot 't Lidmaatschap niet admitteeren, edoch blijft gereserveert aan Parnassins en Penningmeesteren het nader onderzoek van dien, om sig daarinne vervolgens met meerderheyd van stemmen na bevinding te kunnen dragen. (Geapprobeert Kerkelijk reglement van de Hoogduitsche Jodengemeente te Amsterdam zie: Handvesten enz. van Amsterdam 1748, 2e deel p. 479 e.v.).

Of Herman Samuels zich nu al beriep op het feit, dat zijn

vader toch ook geïmmatriculeerd lid geworden was en zijn vrouw de dochter van zoo iemand was, Parnassijns weigerden. Hij zou dus nooit het volle burgerrecht kunnen hebben, zou van ereambten uitgesloten blijven en na zijn dood niet op Muiderberg, maar op Zeeburg begraven worden, de laatste rustplaats van hen, die wel in Amsterdam — of elders — woonden, maar van de gemeente geen lid waren, hetzij uit armoede, hetzij omdat zij dat niet begeerden. Kinderen van geïmmatriculeerde leden konden tegen betaling van drie Rijksdaalders — dit zeer oude tarief is eerst voor eenige jaren afgeschafft en door een progressief bedrag vervangen — zich den staat van hun ouders verschaffen. Heiman Samuels, over de weigering van Parnassijns verstoord, deed bij Schepenen zijn beklag.

In het Schepenen Minuut Register No. 226 fol. 133*a* sq. berustend op het Archief der gemeente Amsterdam vindt men daaromtrent het volgende, dat de Heer S. Seeligmann zoo vriendelijk geweest is voor mij af te schrijven.

Aan ut supra [als boven nl. Aan de Edle Achtbe. Heeren Scheepenen der Stad Amsterdam].

Geeft reverentelijk te kennen Heiman Samuels inboorling deeser Stadt, dat ofschoon hij het 33e artikel van het Kerke-lijk Reglement van de Hogduytse Joodse natie binnen deese stadt bij de Edele Groot Acht, Heeren Burgemeesteren en Regeerders deeser Stadt geapprobeert onder anderen duydelijk staat gedisponeerd: Dat ieder Leedemaatszoon komende te houwen zal hij meede tot Ledemat (sic) werden aange-noonen, mitsgaders, wanneer vreemdelingen met Leedemaats dogteren komen te trouwen, zullen dezelve nogtans verpligt zijn binnen den tijd van vier maanden na 't voltrekken hunner huwelijk zig te verwoegen in 't college bij Parnassims en Penningmeesteren en aldaar hun naam in 't register der Ledematen inteekenen en daarvoor betalen ten behoeven van den armen, zo den bruydegom een Ledemaat Zoon is, drie Rijksdaalders, maar so denzelven een vreemdeling is, door het huwelijk in voorz. Litmaat werdende ses Rijksdaal-

ders. Dat Suppliants vader Samuel Hartog leedemaat zijnde van de Hoogduytse Joodse Gemeente binnen deese stadt en hij suppliant nu onlangs zig in den Echt hebbende begeeven met Rebecca Jacobs, meede sijnde een ledemaats dogter, dan ook vervolgens zig een en andermaal hadde verwoegt in 't Collegie bij Parnassims en Penningmeesteren van de voorz. natie ten eynde zijn naam in het register der Leedemaaten in te teekenen, met offerte omme daar voor (als zijnde een leedemaatszoon) ten behoeve van den armen te betaalen de daartoe gestelde drie Rijksdaalders, edogh, dat hij suppliant tot zijn leetwezen heeft moeten ondervinden dat de voorz. inteekening door Parnassims en Penningmeesteren aan hem suppliant is geweigerd geworden.

En aangezien sulx zodanig niet behoord en daar en booven zijn suppliants gedrag, leeven en wandel diergelijke ontmoetinge niet hadde gemeriteerd als durvende den suppliant zig ongeroemt flatteeren dat op sijn persoon leeven en wandel niets ter weereld te zeggen valt, zoo keerde den suppliant zig in alle onderdanigheid tot UEd. Achtb. ootmoedig verzoekende UEd. Achtb. appointment waar bij hij suppliant worde geadmitteert in het Collegie bij Parnassims en Penningmeesteren zijn naam in het Register der Leedemaaten van de Hoogduytse Joodse natie binnen deese stadt teegens voldoening van de voorsz. drie Rijksdaalders ten behoeve van den armen in te teekenen en voorts te jouisseeren van de privilegien en voorregten welke aan de voorsz. leedemaaten zijn vergunt en dat Parnassims en Penningmeesteren van de Hoogduytse Joodse Natie binnen deese stadt zullen worden geauthoriseert en voor zoo veel desnoods geordonneert zulcx te gehengen en te gedoogen

't Welk doende enz.

(get.) D. EYLKENS

Den 18en Febr. 1752 wordt bepaald de Parnassijns voor Schepenen tegen Dinsdagochtend (22 Febr.) te dagvaarden (ibid. fol. 135*b*).

Dien Dinsdagochtend werden Parnassijns tegen 21 Maart terugbesteld; in dien tusschentijd konden echter de Schepe-

nen niet tot een eindoordeel komen; de billijkheid pleitte tegen het gedrag der gedaagden, maar voorzichtigheidshalve wilden de Heeren van het gerecht dezen toch ook in de gelegenheid stellen hun standpunt toe te lichten. Binnen twee maanden moesten zij een schriftelijk bewijs van deskundigen brengen, dat, volgens de wetten der natie, hun beslissing juist was. De eischer moest echter gedurende dien tijd in het genot van het volle burgerrecht gesteld worden.

Ziehier wat het Schepenen-archieff hieromtrent mededeelt:

Schepenen alvorens disponeeren, ordoneeren Parnassims van de H. J. natie om binnen de tijd van 2 maanden aan het College van haar Edele Achtb. te supediteren in scriptis behoorlijk bewijs dat den suppl. volgens de Joodsche wetten van eenige der Kerkelijke seremonien de welke aan andere Leeken zijn toegestaan, moet sijn gesecludeert en niet admisibel tot het Ledemaatschap is en iniungeeren dezelve om inmiddels en bij provisie den suppl. te laten gaudereen van alle praerogativen, waarvan andere Ledematen jouisseren. Met de uytsonderinge dat deselve totdat nader zal werden geordoneert de faculteyt niet sal hebben moge om andere tot het Wetboek te beroepen.

Actum 21 Maart 1752 praess. alle de Heeren Scheepenen dempto de Heer Bakker

(get.) A. CALKOEN

De zaak stond voor Parnassijns hachelijk; konden zij de gevraagde stukken niet brengen, dan zouden zij het pleit zeker verliezen.

Terstond dus na de feesten ter gelegenheid van de inwijding der Nieuwe Synagoge (voor het eerst in gebruik genomen op den Grooten Sabbath d.i. Sabbath voor het Paaschfeest, Zaterdag 25 Maart 1752) wendden zij zich behalve tot den Utrechtschen Hoogleeraar Van Mill tot den Leidschen Jan Jacob Schultens.

Aan de Heeren Proops wordt opgedragen de correspondentie te voeren.

Ziehier de brief:

Amsterdam [Zondag] den 26 Maart 1752

Mynheer de hoog geleerde Heer Jan Jacob Schultens Professoor in Thel

Wel Edele Heer

Wij vinden ons ten hoogsten beeert met UwEd ons seer aangename schrijvens van den 23 deser, met groot leetweesen gesien UwEd sig niet de tijd heeft kunnen af breeken ons te beEeren met UwEd Presentie bij den הנוכח van onse vervaardigde Trefelijke Synagoge, wij hebben de Eere gehad, van Eenige Ed Heeren onser Regeeringe dese Ceremonien bij te wonen, als ook van mijn Heer d. Hooggeleerde Heer Prof. Mill, aan wien UwEd Salutatie hebben overgebracht, dewelke ons heeft gelieven te ordoneeren Een Contra compliment uijt Sijn Ed. naame aan UwEd te doen. Deze hooge persoonen hebben veel vergnoeginge gevonden soo wel in 't kostellijk gekouw als ook aan de veele Ceremonien en Kerklijk musieg, die in alle ordre god sij gedankt volbragt sijn 't hadde ons en de Heeren פרנסים onser gemeente [T. S. v. P.] seer lief geweest UwEd meede op te wagten, nu neemen wij de vrijheid uijt naamen van de heeren פרנסים UwEd over te senden Een שאלה van seeker geval dat teegenswoordig in onse gemeente voorgaat van seeker onhecht Jongling, die sig onderstaan heeft aan de Heeren פרנסים te dagvaaren om hun te persuadeeren in geteekend te sijn als lid onder onse gemeente genietende alle faveuren en prefferentien soo als Een ander lidmaat daar niets op te seggen valt en behoord dog sulken die onweerdig genaamd werd, soo als in bij gaande שאלה Largo te sien is; en daar bij verschijde voornaame onse schrijvers aangehaald, als Maimonides en andre diergelijke, alsoo genoege waare, dat een persoon van sulken stof, de faveuren geniet als Een ander bijsitter, bij ons genaamd הרושב, soo versoeken seer ootmoedig UwEd dese שאלה gelieve na te sien en bij Goed vindinge bidden 't selve te certificeeren dat deese persoon als een onweerdige behoord aangemerkt te werden en indiferent niet te genieten alle faveuren en preferentien soo als

andre waardige lidmaaten .Soo UwEd ons dese gunst gelieve toe te staan dan versoeken ootmoedig sulks met den Eersten gelieven te laten geschieden, 't dient tot Ruste en Welstand onser geheele gemeente en dies weegen hebben wij de vrijheid genoomen sulks UwEd onderdanigst te versoeken, hoopen van UwEd genadigst te verkrijgen, in verwagting 't selve verblijve naar cordiaale groetenisse en naar offerten van onse dienst verblijve Altoos

MijnHeer UweEdele D. W. Dienaren
JOSEPH en JACOB SALOMONS PROOPS

P.S. De HoogGeleerde Heer Prof. Mill heeft ons reeds ad intrim op Een als hierbij gaande hebreuwse שאלה verklaart dat de bewijsen en getuijgenissen in dese שאלה vermeld door de Heeren פרנסים bij gebracht, Sijn Ed voor seer klaar vind, en onwraakbaar bevestigt sijn.

Als UwEd 't goed vind soo is genoeg als UwEd geliefe onder 't bijkomende casus positio te schrijven.

De vorenstaande Casus Positio en de respective wedszijdse sustenuen mitsgaders d'allegatien en reednen daar inne vervat geexamineert en wel geponderd soo oordele dat de parnassims seer wel gefundeert zijn in haar sustenuen en derhalven confirmeere ik deselve, actum.

Het antwoord van den Leidschen Hoogleeraar is in het archief van de joodsche Gemeente, althans niet aanwezig, misschien wel niet bewaard. Van deze geheele kwestie toch vindt men in de Protocolleboeken geen woord aangetekend. Professor Van Mill schijnt wel naar den zin der Parnassijns geantwoord te hebben, maar niet naar den zin van de Scheepenen. Professor Schultens wenschte zich blijkbaar zoo mogelijk buiten de zaak te houden. Maar Parnassijns houden aan, zenden een tweede verzoek naar beiden om een verklaring. In dezen tweeden brief wordt uitvoerig het verschil tusschen een lid en een geïmmatriculeerd lid der Gemeente uiteengezet om te betoogen, dat dat in de praktijk niet zoo groot is; verder worden de plaatsen uit Talmud en godsdienst-codex (Sjoel-

chan 'Aroech, [Gedekte Tafel] waarom het derde deel Eben Haezer tot ondertitel heeft [Steen der Hulpe]) opgesomd, die in den breedte in de vraag aangehaald zijn, die den brief vergezelt en waarvan een afschrift als bijlage daarbij bewaard is. Dit afschrift is door een niet-jood, dit blijkt uit de karakters en de schrijffouten, vervaardigd; de latijnsche vertaling zal wel niet van Schultens zijn, daarvoor is zij te gebrekkig, mocht ze wel diens werk zijn, dan blijkt zijn kennis van rabbijnsche stijl niet zeer groot.

De tweede brief luidt aldus:

WelEdele HoogGeleerde Heer

Wij bevinden ons ten hoogste beert met UEd schrijvens van 11 deser, wij sijn ten hoogsten verpligt voor de goede geneegenheid van UwEd voor ons en voor onse gemeente UwEd schrijft ons dat geen vrijmoedigheid vind de casus positie volgens begeerte te tijkenen maar dat UEd gereed is te adviseeren indien UwEd sulks gerechtelijk gevraagd soude werden want UwEd vind dit geschil tusschen de פרנסים en dese in onhecht geboorne persoon aan mijne Heeren van de gerechte alhier afhankelijk is, sulks is ook soo maar UwEd daar meer ligt van te geven soo hebben wij de Eer UEd te melden op de adwijs van onse פרנסים door de geteekende שאלה van den hoog gel. Heer Prof. Mill dewelke aan Mijne Heeren de Scheepenen overgegeeven is hebben dese mijne heeren van de gerechten gelieven te ordonneeren dat de פרנסים verdere bewijsen in soude brengen, dat volgens onse wetten sulc een persoon niet behoeft getolloreerd te worden als Lidmaat Profiteerende alle Prerogativen, dese Prerogativen bestaan nu alleen maar in bediningen van Eeren ampten als פרנס of צרק en ook bij 't staan bij de ספר תורה (genaamt סגן (sijnde om andre voor de תורה op te laten Roepen om voor geleesen te werden en dan is er nog een difrent van leg plaatsen op onse kerkhoven waarvan Een alleen bestemd is voor בני הקהלה verders is Een הושב (soo als men dese ook wil erkennen) in alles met Een lidmaat gelijk gesteld, 't is waar sijn vaader is als Lidmaat erkent naar sijn תשובה gedaen te hebben maar daar meede is sijn vlak of פגם niet weg, hij selfs is dog niet

in staat met alle תשובה *sijn פגם* van הנרה בן *uijt* te waschen anders waar Een *מוזר* (die soo min schuld heeft dat hij in onhecht gebooren is als hij) ook in staat door תשובה *sig* eerlijk te maaken en dit is dog seeker בקהל לא יבא בקהל *Edoch* is die niet in 't geheel bij Een *מוזר* te vergelijken maar is zijn פגם veel minder en soo ook zijn straf minder is. Onder-tusschen is hij ten goeden na ver niet te vergelijken met een wettig hecht geboorne UwEd gelieve te weeten of dese persoon niet naar de wett te 8 dagen besneeden is geworden, Ja want dese en alle de מעות worden toe gelaaten ook selfs aan een *מוזר* is alleen maar nodig een declaratoor dat de bewijsen die in de casus positie bij gebracht *sijn* (als *uijt נרדים* סימן י"א pag. 20 & 10 alwaar commentarieerende gods woord door den propheet Ezechiël Cap 20 v. 38 en *uijt Orach Haim* art. 240 en Maimonides Cap. XV titulo ביאה איסורי *en ערוך* שלחן art. 4 S. 13 en nog veel meer als in de casus positie largo gesteld) voor, sonder teegenspreken gevonden worden en dat sulken בן הנרה en פגום niet ten Eenemaale voor lidmaat genietende alle prerogativen als Een ander die wettig geboorn en geteeld is en niets op te seggen valt gelijk gesteld behoorde te werden, de Heeren פרנסים die aan UwEd. seer vriendlijk complimenteeren laten, twijfelen niet of UwEd sal alle Hare inbrenginge en haare dessijnen approbeeren, alsoo dan, versoeken seer ootmoedig of UwEd gelieven sulks te certificeeren in verwagtinge offereeren onse dienst met veel Agting en Respect altoos

Mijn Heer UweEdele Ootmoedige dienaren
JOSEPH en JACOB SALOMONS PROOPS

P.S. Senden hiermedeens de Casus Positie tot UwEd bedieninge.

שאלה ילמדנו בנער אחד שבא על הפגויה בזנות בלא חופה וקידושין ובלא טבילה וכתם פנויות הם בחזקת נדות ואחר זה התרצו שניהם לקחת זה את זה וביום שלפני חופה וקידושין הולידה בן ואחר הלידה קידשה כנהוג והבן הזה הוא בן הנרה וכעת נתגדל ונשא אשה ורוצה להיות נחשב תוך הקהל כאחד משאר בני הקהלה בכל עניני הקהלה ומנהיגי פרנסי הקהלה אומרים שאינו כן הראוי להיות כאחד מהם די והותר אם יהיה נחשב כשאר החושבים היושבים בתוך העיר שאין להם חזקת הקהלה כי אלו בני הנדות נקראים פושעים

ומורדים ונכון להתרחק מהם כי הם עזי פנים שבדור והכי אמרינן בתלמוד מוסכת נדים (sic) דף כ' עמוד ב וול וברותי מכם המורדים והפושעים אלו בני תשע מדות וכו' ורבינו יעקוב בעל הטורים באורה חיים בסימן רם הביא הנוסחא בתלמוד בני נדה ואף דרבינו משה בר מיימון בפרק כ"א מהלכות אסורי ביאה לא הביא כי אם בני נדוי ולא פרס נדה הוא מטעם דסבירא לוי בני נדה אין צריך לומר כי אלו הם גרועים מאלו דבני נדה לא מובעיה שהם פושעים ומורדים אלא אף פגומים הם כמו שכתב בפירושו רבינו משה בר מיימון הנזכר בפרק טו מהלכות אכור ביאה וול איזה מוזר האמור בתורה זה הבא מערה מן העריות חוץ מן הנדה שהבן מומנה פגום ואינו ממוזר וכן כתב בשלחן ערוך אבן העזר סימן ד' סעיף יג והדרכי משה שם ובתשובת מהרש"ל סימן י"א כתבו גם כן שהם נקראים פושעים ומורדים וראוי להתרחק מהם ובתלמוד במוסכת כלה אמרו שהם כממזרים ואינם ממזרים ואם כך איך יעלה על הדעת שאיש כזה הנקרא פושע ומורד ועליו ועל כיוצא בו נאמר וברותי מהם וראוי להתרחק מהם ודעת רבינו משה בר מיימון נקרא פגום יהיה לו חזקת הקהלה כשאר אנשים כשרים אדרבה מצווים אנו להתרחק מהם די והותר שיהי נחשב כשאר תושבים היושבים בלי חזקת הקהלה ולפי הנראה דברי הקהל הם דברי טעם מתוקים לחיד שרוצים לקיים ובערת הרע מקרבך ואנו מן הראוי שיהי לאיש כזה חזקת הקהלה להיות נמנה תוך שאר מחזיקי הקהלה לעניני החמנות ושאר דברים שיש למחזיקי הקהלה כח על החושבים ורי שיהי נחשב כשאר החושבים

Op de achterzijde leest men:

Questio. Docemus a iuvene quodam qui venit super coelitem aliquam in scortatione sine coelo nuptiali et desponsationibus et sine latione (qui autem claudunt coelibes sunt sub excommunicatione vel claudere absolute) et postea hi duo matrimonium inire volebant et die qui ante tegumentum nuptiale et desponsationes erat natus est filius et post partum facta est desponsatio secundum consuetudinem; filius autem hicce non est filius excommunicationis qui secundum tempus adolescebat ac uxorem ducebat voluitque reputari et recipi in synagogam sicut unus ex reliquis filiis synagogae cum omnibus negotiis synagogae Et duces gubernatores synagogae dicebant non esse dignum ut sit sicut unus ex ipsis plusque sufficere si sit reputatus ut reliqui incolae habitantes in urbe quibus non est portio synagogae quoniam isti filii excommunicationis vocantur deficienter rebellantes et oportere sese elongare ab illis quia sunt perfrictae impudentis frontis qui in seculo quam maxime et quoniam dictum est in Talmude tractatu Nedarim pag. 20 columna 2da ו"ח et

excidi a vobis rebellantes et deficientes isti sunt filii novem mensurae et caetera et Rabbi noster Iacob Baal Turim in orach Signo רמ (R. M. doorgehaald) adducit exemplum de doctrina filiorum excommunicatorum et quoque quia Rabbi noster Moses filius Maimon in capite כא de lege prohibitorum congressum non adducit nisi filios excommunicatos.

Hier volgt de vertaling van het Hebreeuwsch:

Een vraag: Hij (d.i. de geadresseerde) moge ons leeren omtrent (het geval van een jongeling, die omgang gehad heeft met een ongehuwde in ontucht, zonder met haar onder één dekkleed gestaan te hebben en het gebruikelijke huwelijksformulier te hebben uitgesproken, en (harerzijds) zonder bad genomen te hebben. Ongehuwde meisjes nu staan a priori onder de verdenking van de onreinheid der menstrueerende. Naderhand zijn beide partijen het eens geworden om een huwelijk te sluiten, maar den dag voor de huwelijks-voltrekking heeft zij een zoon ter wereld gebracht, na de bevalling heeft hij haar gehuwd, geheel volgens het ceremonieel. Die zoon nu is kind eener [onreine als een] menstrueerende. Toen hij volwassen werd, wilde hij trouwen en wenschte beschouwd te worden in de gemeente als een der andere gemeentelieden ten opzichte van alle gemeenteaangelegenheden. Maar de bestuurders der gemeente ontkennen dat hij met de gemeentelieden behoort gelijk te worden gesteld; meer dan voldoende dat hij als een bijwoner (= niet geïmmatriculeerde leden) geteld wordt, die binnen de stad wonen maar rechten missen. Want de kinderen (gesproten) van (eene die even onrein is als) een menstrueerende heeten afvalligen en wederspannigen; van hen houde men zich liever verwijderd want zij zijn (het) aanmatigende en brutale (element) in de maatschappij; Zoo zegt men in den Talmud afdeeling Nedarim (over geloften) blz. 20 verso, (het woord van den profeet Ezechiël 20, 38) En ik zal van U zuiveren de wederspannigen en die van mij afvallen, daarmee zijn bedoeld zij, die de volgende negen eigenschappen bezitten enz. ¹⁾.

R. Jakob ²⁾, de schrijver der Toeriem (in het eerste der vier deelen van zijn boek) dat tot ondertitel heeft) Orach Chajiem,

S 240, brengt op de aangehaalde Talmudplaats de lezing: Bene Niddah; dat R. Moses b. Maimon ³⁾ in zijn Iad Hachas akah deel II in het hoofdstuk dat handelt over verboden coitus XXI, 12 spreekt van Benei Niddoej (zonen, die verwekt zijn door iemand, die in de ban ligt), niet van Benei Niddah, dat is omdat hij meent dat Benei Niddah niet behoeven vermeld te worden omdat zij nog minderwaardig zijn dan Benei Niddoej. Want Benei Niddah zijn niet slechts (begrepen onder) afvalligen en weerspannigen, maar zij zijn Pegumiem (= waaraan een smet of vlek kleeft). Zooals hij (Mainonides) schrijft t. a. p. XVI, nam: „Wat verstaat de Torah onder Mamzer? degene die voortspruit uit een der verboden verbintenissen in Lev. 18, behalve het kind van een menstrueerende, want dat kind heet Pogoem en niet Mamzer”. Zoo schrijft hij (Josef Karo ⁴⁾) ook in Sjoelchan Aroech in het deel dat tot ondertitel heeft) Eben Haezer IV. 13; Darché Moseh ⁵⁾ aldaar en de responsien van Maharsal ⁶⁾ voegen daar aan toe: want zij (d.i. de Benei Niddah) worden genoemd: afvalligen en zondaren, van wie men zich behoort op een afstand te houden; voorts wordt in den Talmud afdeeling Kallah (over de bruid) gezegd dat zij (Benei Niddah) gelijk zijn aan Mamzeiriem maar niet Mamzeiriem zijn; wanneer nu dit zoo is (= om te resumeeren). Hoe kan het iemand in den zin krijgen om een persoon, die genoemd wordt „afvallig en misdadig”, met betrekking tot wien en tot wiens gelijken gezegd wordt (in de Bijbel) „ik zal zuiveren van U” enz., van wie men zich behoort op een afstand te houden, die volgens Maimonides een „bevleete” heet, de gemeente-rechten te geven als anderen menschen, op wie niets te zeggen valt. Integendeel wij (d.i. adressanten) zijn volkomen gerechtigd verre te blijven van zulken, 't is al mooi genoeg, dat hij beschouwd wordt als een der andere bijwoners, die verblijven in de gemeente zonder rechten. 't Aannemelijkste is zeker dat het Reglement der Gemeente honigzoete woorden (bevat), zoet voor 't verhemelte; dat wil toepassen (het Bijbelsch gebod Deutr. 13. 6 l.l.) Gij zult het kwade uit Uw midden uitroeien. En het past niet dat een dergelijk persoon de gemeenterechten bezit, dat hij opgenomen wordt onder de geïmmatriculeerde leden der gemeente ten opzichte van het beheer en andere zaken die de geïmmatriculeerde boven de

niet-geïmmatriculeerden voor hebben. 't Is genoeg dat hij als een dezer beschouwd wordt.

Toen Schultens ook op dit schrijven een antwoord gaf, dat Parnassijns niet bevredigen kon, in allen geval niet voldoende geacht werd om de bijna verloren zaak geheel te winnen, besloten deze zelf een laatste poging te doen. Alweer wordt nadruk gelegd op het geringe verschil in de praktijk, als begrepen de Heeren niet dat het voor Schepenen juist een zaak van recht en billijkheid was, die naar haar oorsprong, niet naar den uitslag beoordeeld moest worden.

Deze derde brief volge hier:

Hoog Geleerde Eerwaerde Heer Provesor

Mijn Heer

hebbende door d Heere Props gesien een messive die UwEd: Eerw: haar d Eere aengedaen heeft te schrijven den 11 passato waar in gesien met besonder plaissir het Egard dat UEerw voor onse gemeente hebt, hetwelk ons encourageert hiermeede UwEerw. lastig te vallen en hiernevens te senden het advijs in de bewuste saak van de Professooren der Universitijt te Harderwijk waer door UwEerw op diverse vragen in opgemelde messive den voornde. Hr. Props gedaen Elucidatie genoegsaem becomen sult versoekende ootmoediglijk dat UwEerw sijn hooge attentie gelieft te occoupeeren met de Casus positie welke reets in UwEerw. handen is en dan het booven gemelde advijs waeruijt ampel te sien is de weijnige voorregten die een יהודי voor een רושב heeft dat na onsen oordeel de Persoon in questie geen reeden heeft gehadt de gemeente te dagwaarden en dat Enkeld en alleen gefondeert sijnde omdat de Vader na een geruyme tijdt uijt gunst is aangenoomen hetwelke geen Comparatie is, de vader kon met תושב gesuyvert worden maer de soon die is en blijft een פנום of בן הנדה waerin hij nooit van Natur kan beeter worden, dit vast-stellende soo behoeven hem volgens articul 35¹⁾ der joodsche regulementen (in het harderwijker advijs ampel te sien voor geen lidmaat aen te neemen, willende veerder Uw Eerw niet

1) Zie p.

lastig vallen versoeken ootmoedig een spoedige advijs hetsij conformatie op den inlage (in welk geval het orgineel sullen senden) of een advijs apart UwEerw sult seer verpligten aen diegeene die sijn en altoos blijven met alle veneratie en diep respect

Mijn Heer UwelEed hoogGeleerde gehoors:en
onderd: Dienaren

MARCUS PHILIP GOMPERTS

Uyt naam der veerdere

פּרנסיים

Indien wij met antwoord vereert worden gelieft onder
adresse Philip Levij Gomperts fils
te Couverteeren.

Amsterdam 2 Mai 1752.

Ook het' antwoord van Prof. Schultens op dezen brief is ons onbekend.

Den 8en Sept. 1752 eindelijk deden Schepenen uitspraak in dezen vorm.

Ibidem deel 227 fol. 214.

Scheepenen nader disponeerende op den requeste van Heyman Samuels ordoneeren parnassims van de H. J. natie den suppl. tot Litmaat van hunne gemeente aan te neemen mits daarvoor betaalende zoo als bij het request is terneeder gesteld, onder benefitie van welke voldoening zij parnassims den suppl. zullen laten gaudeeren en jouisseeren van alle regten vrijheden en Beneficiën aan die van hunne gemeente Litmaaten zijnde competeerende. Edoch met die uytsondering, dat den suppl. binnen de eerstvolgende ses jaaren niet admissibel sal sijn andere voor de wet te mogen laten roepen (bijgenaamd baal zegan sijn) ook dat den suppl. voor 12 jaaren gesecluedeert blijft op de joden nieuwjaar, versoendag, Hossana Rabba-feesten Baalzegan te sijn, alsmeede op die daagen door geen anderen beroepen te mogen worden.

Actum 8 September 1752 praess. Alle de Heeren Scheepenen

(get.) CORNELIS GRAAFLAND CORN.S

[8 Sept. = 16 Eloel]

Een uitslag dus, die op een bemiddelingsvoorstel lijkt, voor eischer echter in hoofdzaak geheel bevredigend. Want het recht anderen te doen oproepen (naar de Biema) om naast den Voorlezer te staan (gedurende de voorlezing van een gedeelte der afdeeling van de week uit den Pentateuch) en de ceremoniën te begeven bij den kerk-dienst is louter een eerepost en op de Hooge Feestdagen (d.i. Nieuw Jaar en Grooten Verzoendag) en op Hosanna Rabbah (d.i. den laatsten der middendagen van het Loofhuttenfeest) opgeroepen te worden valt alleen hun te beurt, die onder de notabelen gerekend worden; wat men niet terstond na zijn huwelijk, op jongen leeftijd wordt tenzij men zich onderscheidt. Na twaalf jaren is daarop meer kans, zoodat de uitzondering zeer problematisch wordt.

In de thans geldende Regelementen der Gemeenten zoekt men een bepaling als die van artikel 35 tevergeefs; waaruit men niet besluiten mag tot veroordeeling van het toenmalig regime, veel minder tot een afkeuring van het gedrag der Parnassijns, die in ieder geval deden zooals het Regelement het voorschreef en daardoor gedekt waren. Het streven toch van de Gemeente om zich van smetten vrij te houden is een daad van zelfrespect die onze bewondering afdwingt; die moreele straf waarmee een ieder wist dat zijn kind bedreigd werd en die veel sterker gevoeld wordt dan welke andere ook, kan een rem zijn tegen excessen, handhaaft de zedelijkheid onder jongens, maar vooral onder de meisjes. Men achte zulke zedelijkheidsbegrip uit vrees voor straf daarom niet minder; 't zijn immers de zwakkeren, die tegen zichzelf in bescherming genomen worden.

Zoo is dit proces een bijdrage tot de cultuurgeschiedenis van de Joden, ook elders zullen zulke gedingen voorgekomen zijn. Dat men een Leidschen, een Utrechtschen professor en de Harderwijker faculteit om advies vraagt zonder dat ergens blijkt, dat men den Opperrabbijn naar zijn gevoelen gevraagd heeft, teekent de toenmalige verhoudingen en bewijst dat deze theologanten ook deskundig geacht werden

in de kennis van joodschen ritus en joodsche wetboeken, waarin hun wetten beschreven staan zooals deze tot ontwikkeling gekomen zijn onder invloed van de Rabbijnen, maar hun oorsprong vinden in het hun door Mozes gegeven Wetboek.

Opmerkingen.

1. Op de aangehaalde Talmud plaats worden negen eigenschappen genoemd die kinderen, om den geestelijken of lichamelijken toestand van den vader of moeder op het oogenblik van het verwekken, minderwaardig maken; bijv. kinderen van een gehate vrouw, kinderen van een vrouw, die tegen haar zin door haar man tot coitus gedwongen wordt, kinderen van een man die in de ban ligt (Bené Niddoej). Over de vraag of door verandering der laatste twee letters soms Bené Niddah te lezen is (kinderen eener menstrueerende of in onreinheid daarmee gelijk staande) handelt de casuspositie uitvoerig.

2. Iakob ben Ascheri (1280—1340) schrijver van een volledig Wetboek voor de Godsdienst-praktijk, verdeeld in 4 deelen, Toeriem; naar zijn werk heet hij Baäl hat-toeriem. Slechts die wetten worden in dit werk beschreven, wier naleving ook na de Tempel verwoesting van kracht waren; zie Graetz, Geschiede der Juden, deel 7, p. 327—330.

3. Moses ben Maimon (Maimonides) 1135—1204, voltooide in 1180 zijn Godsdienst-codex Mishné Thorah, verdeeld in 14 deelen in 4 boeken, vandaar ook Iad Hachazakah (de waarde der letters van het woord Iad is 14). Over dit werk leze men Graetz, Geschiede der Juden, deel 6, p. 313—323.

4. Iosef b. Efraïm Karo (1488—1575) schrijver van Beth Iosef, een commentaar op Iacob Aschéri's Toeriem en van een compendium der rabbijnsche wetten, voorzooverre deze uit den Talmud of latere bronnen stammen; het model van

Iacob's Toeriem is gevolgd; Sjoelchan Aruch is ook in 4 deelen verdeeld, Orach Chajiem, Ioreh Déah, Chosjen Mispat en Eben Haezer geheel dezelfde titels en dezelfde verdeeling der stof als bij Iakob Asheri, zijn voorganger. Men zie Graetz, Geschichte der Juden, deel 9, p. 428.

5. Moses b. Israel Isserles (REMA) 1520—1573 schrijver van Darcheh Moseh, commentaar op Iacob Ascheri's werk genoemd sub 2. Zie Graetz deel 9, p. 472.

6. Salomo Lurja 1510—1573 schrijver o.a. van responsen (antwoorden op vragen omtrent quaesties van ritueelen aard) is een der meest beroemde mannen uit de Poolsche school. Zie Graetz deel 9 p. 467.

Men bedenke dat in de Rabbijnsche Litteratuur de schrijvers genoemd worden bij een naam die gevormd wordt door de beginletters van hun naam, dikwijls met dien van hun vader te vocaliseeren. Zoo heet Rabbi Moses ben Maimun RAMBAM, Lurja: Morenu Ha-Raw Salomo Lurja MAHRSAŁ.

DE EERSTE RABBIJNEN EN SYNAGOGEN VAN AMSTERDAM NAAR ARCHIVALISCHE BRONNEN

door **Jac. Zwarts**

De mededeelingen omtrent de eerste Rabbijnen en Synagogen van Amsterdam, waarover wij tot dusverre beschikten, waren geen primaire, doch secundaire bronnen, eerste vele jaren later opgeteekend. Zoowel Seeligmann ¹⁾ als Mr. Prins ²⁾ hebben deze verhalen reeds naar het rijk der legenden verwezen, doch tevens de historische kern van het verhaal van Maria Nunez vastgesteld. Het geldt ook voor deze verhalen, hetgeen Prof. Dr. Majer Balaban van het iets later ontstane Poolsch-Joodsche verhaal van de „Güldene Rose“ constateert ³⁾, hoe nl. de legende enkele episoden voor het nageslacht bewaarde, deze echter met elkander willekeurig in verbinding brengt en de hiaten alsdan met rijke phantasie omspint.

Buiten deze Maria Nunez-legende, bestaat er nog het bekende Emdensche verhaal en, daarmede later samengeweven, dat van Jacob Tyrado, Don Samuel Palache en Jacob Belmonte, die alle drie als stichters der eerste Amsterdamsche Synagoge gelden. Terwijl reeds de historische kern der Nunez-legende op *verschillende* vestigingen wees, heb ik getracht die der overige uit de primaire bronnen vast te stellen. Het grootste materiaal hiertoe leverde het Amsterdamsche Gemeente-archief, terwijl de heer A. J. Mendes da Costa mij uit het archief der Portugeesch Israël. Gemeente op loyale wijze hielp en de heer A. Terdu van de Nieuwezijdskapel het mij op buitengewoon sympathieke wijze heeft mogelijk gemaakt, de prachtig verzorgde archieven der Ned. Hervormde Gemeente van Amsterdam te raadplegen. Ik hoop, dat ik de nieuw gevonden feiten in het juiste licht beschouwd heb, en heb mij zooveel mogelijk van polemiek onthouden, tegen hen, die vóór mij over dit onderwerp naar de oudere inzichten hebben geschreven en gepolemiseerd. Het leek mij thans alleen een gebiedende eisch, dit hoofdpunt van de geschiedenis der

Joden in Nederland, naar primaire authentieke bronnen voor den vervolge vast te stellen. Wordt hierdoor wezenlijk niets aan de algemeene opvatting dezer geschiedenis veranderd, het zal blijken, dat dit punt zich langs geheel andere lijnen heeft ontwikkeld dan wij vermoedden, hoewel het wezen daarvan, nl. het samengaan van gemeenschappelijke belangen, hierbij onaangetast blijft.

I. *Wie is Jacob Tyrado?*

De legende van Jacob Tyrado ⁴⁾ blijkt, hoewel later met het Emdensche verhaal samengeweven, oorspronkelijk, daarvan los te staan. De naam Jacob Tyrado was in geen Amsterdamsch archiefstuk terug te vinden, doch daartegenover staat, dat de, door de Barrios opgeteekende, legende hem als stichter der Synagoge „Bet Jahacob” (Casa de Jacob) noemt ⁵⁾ en, wat meer zegt, het feit, dat een zilveren Wetsrolschild door hem in 1607 met zijn echtgenoot Rachel aan de Synagoge geschonken ⁶⁾, nog in de Portugeesche Synagoge voorhanden is, dat daar ook alle jaren nog op den Grooten Verzoendag een Hascabagebed aan zijn zielerust gewijd wordt ⁴⁾, en het in 1613 gedrukte boek „Los siete dias de semana” aan hem als „Parnas de la Nacion Portuguesa . . . de Amstradama” is opgedragen ¹⁾. Zijn verhaal laat hem op den Grooten Verzoendag van 1596 gevangen nemen met de eerste te Amsterdam biddende Joden ⁴⁾. Tyrado wist Burgemeesters te overtuigen van het nut, dat de vestiging dezer kapitaalkrachtige kooplieden voor Amsterdam kon opleveren. Zij herkrijgen de vrijheid en het gunstige resultaat wordt nu naar Portugal geschreven. De vestiging wordt een feit, en zoo werd op het Joodsche Nieuwjaarsfeest 1597 de eerste Synagoge ingewijd.

Men weet, dat Uri Halevi later uit Amsterdam is vertrokken ⁷⁾, zoodat zijn later overlijden elders klaarblijkelijk oorzaak is, dat het Hascabagebed voor hem te Amsterdam niet

gehouden wordt. Dat dit wel voor Tyrado het geval is ⁴⁾, leert ons, dat zijn beteekenis voor deze eerste vestiging inderdaad van gewicht moet zijn geweest. Verder moet men tot de conclusie komen, dat indien Tyrado werkelijk perspectieven voor Amsterdam heeft geopend, hij in ieder geval de Amsterdamsche verhoudingen moet hebben gekend, en wel niet als vreemdeling, doch als gevestigd Amsterdammer. Zoo alleen is het ook te verklaren, dat men Tyrado er voor spande, terwijl toch ook de andere Portugeezen zich voor Burgemeesteren verstaanbaar konden maken. De legende ⁸⁾ maakte zich van deze moeilijkheid eenvoudig af, en liet Uri en Aron Halevi tegelijk gevangen nemen, waardoor het geval aannemelijk werd.

Zoo moest dus de vraag: heeft Jacob Tyrado bestaan? toestemmend beantwoord worden. Het scheen mij gemakkelijk, de juistheid der Tyrado-legende in het Amsterdamsche Gemeentearchief te onderzoeken. Immers heeft hij werkelijk bij het toenmalige stadsbestuur eenigen invloed doen gelden, heeft hij werkelijk op de beteekenis der Portugeezen voor den economischen bloei van Amsterdam gewezen, dan moet er in de bescheiden dier Magistraatscolleges ook iets te vinden zijn. Zooals bekend is, vormt de groote moeilijkheid, zoodra het Portugeezen betreft, de naamsverwisseling bij openbare acten. Zelfs Uri Halevi voert zelf dien naam nooit in de publieke bescheiden, hoewel hij wel als zoodanig teekent. Ik moest er dus op bedacht zijn een alias voor Jacob Tyrado te moeten aantreffen en stelde mijzelf de volgende vraag. Is er bij de Amsterdamsche toenmalige overheid sprake van een Portugees, die haar op het economisch voordeel van Amsterdam wijst? Het antwoord, dat ik kon vaststellen, luidt bevestigend. Werkelijk heeft een Portugees hiertoe de medewerking van den Magistraat verkregen. Deze figuur moet dan wel dezelfde zijn als Jacob Tyrado van de legende en deze gebeurtenis dient dan als haar kern te worden beschouwd. Deze figuur is nu niemand anders dan de groot-koopman en reeder Manuel of

Emanuel Rodrigues of Rodrigues Vega, de zoon van den machtigen koopman Louis Fernandes uit Antwerpen.

Alvorens 's mans komst en bedrijf te Amsterdam te schetsen, is het noodzakelijk den toenmaligen economischen toestand dier Portugeezen aan de hand van het buitengemeen knappe boek van Mr. Izak Prins ²⁾ even nader te beschouwen, want ook Synagogen en Rabbijnen wortelen op de economische mogelijkheden van de Gemeenteleden. Daardoor was het ook juist gezien van de heeren Prins en Seeligmann, om bij het ontstaan van de eerste Amsterdamsch-Joodsche Gemeenschap het grootste gewicht aan de economische verhoudingen toe te schrijven, hoewel ik dit niet uitsluitend het geval acht.

Het drijven der Inquisitie en de buitengewone begunstiging van vreemde kooplieden hadden de Marranen naar de Vlaamsche en later ook naar de Zeeuwsche steden getrokken. Antwerpen verdringt Brugge hierin door de vrijzinnige handelspolitiek en schenkt hun velerlei privileges, waardoor zij Antwerpen tot de eerste wereldhaven en tot het centrum van den Indischen peperhandel maken. Terwijl de op economisch behoud bedachte magistraat de Portugeezen uit alle macht beschermt, wil het centrale gezag vóór alles het Katholieke geloof gehandhaafd zien en zoekt het daarom den Marranenbloei en macht en daardoor tevens dien van den Antwerpschen Magistraat te fnuiken. De stad moest ten slotte toegeven en ziet door eidelooze geloofsvervolgingen en geldafpersingen haar welvaart slinken. Na deze overwinning voert Keizer Karel op 29 April 1550 de Spaansche Inquisitie in de Nederlanden in en teekent op 30 Mei d. a. v. het verbanningsdecreet der „Joeden en Marranen”, die binnen 30 dagen het land zouden moeten verlaten.

Nu ziet de Fransche kroon de gelegenheid schoon deze voorspoedbrengende lieden tot zich te lokken, zoodat koning Hendrik II dezen grooten stroom Vlaamsche Marranen in geheel Frankrijk, gelijk geboren Franschen, volledig woon- en burgerrecht verleent, in het vertrouwen, dat zij het land „veu-

lent aider de leur biens, manufactures et industries, de sorte que cela nous meut à les bien et gracieusement traiter”. Daar onze Manuel van Portugeesche ouders in de Nederlanden geboren ²⁾ is, en vóór zijn definitieve vestiging te Amsterdam koopman in Nantes was, blijkt ook zijn familie van deze Fransche privilegiën te hebben gebruik gemaakt *), hoewel Manuel ook telkens weder bij tusschenpoozen te Antwerpen verblijft, waar zijn familie gevestigd bleef. Blijkens Bijlage I was deze Manuel Rodrigues Ve(i)ga een zoon van Louis Fernandes en Leonora Rodrigues Veiga, en had hij in 1611 nog minderjarige broeders en zusters. Deze Don Louis Fernandes (1542—1602) en gade, weken met hun zoon Gabriël (Manuel's broeder dus) in 1612 naar Rotterdam en Amsterdam uit, en evenals in Antwerpen, waar deze familie met adellijke regeeringsgeslachten geparenteerd was, waren zij ook hier aanzienlijke reeders ⁹⁾. Uit het Protocol van den Amsterdamschen notaris Jan Frans Bruyningh in 1596, weten wij, dat „d'eersame Emanuel Rodrigues Vega Coopgesel vande portugyse natie, althans wesend binne deser stede my notaris wel bekend” in het schip „De Hope”, 70 lasten groot, pakken goederen en „vellen” manufacturen laadde o.a. van zich „ende zyn broeder Gabriel Fernandes, wonende tot Antwerpen” en van „Louis Fernandes tot Antwerpen ende Manuel de Palachios tot Lixboa” (Lissabon), bestemd voor Bartholomeus Sanches te Lissabon, Simon D'andrade tot Port à Port (Portugal) en Bartholome Alveris Occordo, Portugeesch koopman, waartoe hij Emanuel Rodrigus Spinosa „residerende tot Nantes in Bretagne” machtigde. Dit blijken allen verwanten van hem te zijn, terwijl ook Duarte Fernandes, met wien hij herhaaldelijk actes passeert, als een van zijn broeders voorkomt ⁹⁾, niet te verwarren echter met zijn gelijknamigen neef **).

*) Manuel's broeder Duarte Fernandez wist in 1603 weder van koning Hendrik IV van Frankrijk, wiens schuldeischer hij was, op soortgelijke wijze weder opname der Portugeezen te Nantes te verkrijgen, doch de Nederlandsche omstandigheden blijken hem dan gunstiger (Prins p. 198).

**) Bij het zeer omvangrijke onderzoek naar Manuel's verwarde familiebetrek-

Het verwarring wekkend verschil in geslachtsnaam van Manuel en zijn zuster Gracia met hun andere broers en zusters komt, doordat Manuel naar Portugeesch gebruik, evenals deze zuster, zich naar hun moeders kant noemen. Zij waren aldus familie van het aanzienlijke geslacht Rodrigues d'Evora y Veiga, afgekort Roiz da Veiga, gedeeltelijk geassimileerd aan den Vlaamschen adel, dat als Levy Ximenes, Ximenes Cardoso, Teixeira de Mattos, Salvador, Cohen Caminha enz. te Amsterdam en Hamburg weder Joodsch is geworden. Uit de uitvoerige beschrijvingen van Teixeira de Mattos¹⁰⁾ en Denucé⁹⁾ blijkt, dat dit Marranengeslacht, waarvan er tot Markiezen en Hertogen zijn verheven, van Rodrigo alias Dr. Thomas de (la) Vega afstamde, die in 1492, in het rampjaar der Jodenuitdrijving, met zijn zoon de wijk naar Portugal had genomen. Omstreeks 1560 nu vestigde zich de te Evora geboren Manuel Rodrigues d'Evora y Veiga, Edelman van den Huize des Konings en vader van den eersten Baron de Rodes met zijn neef Ferdinand Ximenes als reeders en bankiers te Antwerpen, blijkbaar dezelfde, die reeds in 1567 tegen een Hoornschen schipper Jan Diericx optrad¹¹⁾, die een pakket paarlen, hem door Ruy Lopes te Lissabon toevertrouwd, zou verloren hebben, dezelfde ook die de fraaie kapel in het St. Franciscusklooster te Antwerpen stichtte. Zoo blijft ook onze Manuel Rodrigues Vega *) nog naderhand te Amsterdam

kingen, dank ik hier den heer H. Nouwen van het Gem. Archief te Amsterdam, die niet alleen enkele acten hierover voor mij had aangeteekend, doch mij ook het bestaan van de bouwacten van de Portugeesche Synagoge uit de bijlagen na mijn lezingen bekend maakte; Jhr. Dr. E. Teixeira de Mattos te Heesum schreef mij d.d. 18 Januari 1928 o.m.: „Het kan u nauwelijks nog bekend zijn, dat deze Duarte Fernandez op 26 Januari 1586 te Lissabon is gehuwd, na met zijn broeder in Brazilië geweest te zijn, en dat bij dit huwelijk, evenals bij dat van zijn broeder (weduwenaar in 1583), die 3 jaar vroeger te Lissabon hertrouwd is — zooals ook bij de doopen zijner kinderen — steeds vele zeer aanzienlijke getuigen zijn (blijkens mijne parochiale akten). Ook *zijn* ouders te Porto, broer en zuster en verdere familie staan ruimschoots vast". Deze Duarte Fernandez „die in 1598 nog blijkens mijn akten te Lissabon is, maar in dat jaar geheel vrijwillig naar Amsterdam komt", had na 20 jaren nog zoons te Lissabon „die niets van de judaisatie hebben moesten".

*) In dezen brief van 18 Januari '28, schreef Jhr. Dr. T. de M. mij over Manuel Rodrigues Vega: „Hij is gedoopt 6 VII 1575 te Antwerpen, behoort tot een zeer aan-

met zijn familieleden Nicolaas Rodrigues d'Evora, Duarte Ximenes en Antonio Faillero²⁾ te Antwerpen in handelsverbinding.

Antwerpen is ondertusschen Calvinistisch geworden en hoewel ook daarin enkele Marranen geestelijke bevrediging zoeken, blijven de aanzienlijke huizen, die economisch het meest van Spanje afhankelijk zijn, Katholiek en dus afzijdig van den opstand. Onder Granvelle echter brengt een nieuwe Marranenstroom ook nieuwe Joodsche impulsen en Philips' spionnen weten van deze kleine luiden reeds een clandestiene Synagoge en enkele Joodsche symbolen, als besnijdenis e.d. te verklappen; in den vervolge worden aldus Marranen en Calvinisten in één adem genoemd.

Het is ondertusschen met den bloei van Antwerpen gedaan en reeds had de Antwerpsche Portugees Andreas Dias den eersten Marraan Diego Perez als zijn vertegenwoordiger naar Amsterdam gezonden. En nu de levensvoorwaarden van den Antwerpschen bloei vernietigd waren en de Marranen in 1577 een algemeen Nederlandsch privelege wisten te bemachtigen, in 1581 uitgebreid¹²⁾, trachtten de ondertusschen afgescheiden Noordelijke Nederlanden, deze Vlaamsche Marranen met

zienlijk rijk Portugeesch geslacht, en is met adellijke Vlaamsche Regenten verzwagerd. Als 2de zoon draagt hij, more majorum, zooals blijkt uit mijne akten, den doopnaam naar zijn grootvader van moederszijde, en neemt zelfs den geheelen naam over. Door zijne moeder is hij in verwijderden graad verwant aan den baron de Rodes, wiens goed Katholiek geslacht en milieu u ruimschoots bekend kan zijn, en nog verder bekend zal kunnen worden door de zoo competente verdere studies van den hoofdarchivaris van Antwerpen — en nu ook reeds door mijne bijdrage in het Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde, binnen kort." Klaarblijkelijk is dit dezelfde Duarte Fernandez, die met Manuel Lopes Perreira wordt genoemd „mercadores Portugueses e moradores desta dita villa d'Amstradama" die herhaaldelijk bij notaris Daniel Mostard (o.a. 1604 fol. 482 en 594) voorkomt en waarvan eenige makelaars op 28 Dec. 1618 bij notaris Ruttens te Amsterdam (fol. 512) ten behoeve van zekeren Bazart verklaren „datsy allen binnen de stadt Amstelredam over eenighe jaeren seer wel gekent ende hebben ende alsnoch syn kennende den persoon van Duarte Fernandez Portugies, welke hiervoren is geacht ende gehouden voor een coopman van credit, maer dat denselven nu syn credit ende middelen vervallen ende wit negocie geraeckt is". Ook komt bij Mostard (bijv. 1612 fol. 516 en 518) „Lopo e Fernandez Duarte de Moura Irmãos Portugueses" voor, welke naam „de Moura" ook bij het Rotterdamsche groepje van Manuel voorkomt.

hun pepermonopolies hierheen te lokken. Deze komen echter eerst, nadat de onoverwinnelijke vloot in 1588 verslagen is en de door hen gesteunde Portugeesche kroonpretendent Don Antonio voorgoed heeft afgedaan. In 1588 werd dan het eerste Noord-Nederlandsche sauvegarde voor de Portugeezen uitgevaardigd en in 1590 krijgt Amsterdam zijn eerste Marraansche burgers.

Uit de briefwisseling van de Staten Generaal met hun Londenschen agent Caron deelt Mr. Prins (p. 161) nu mede, dat onze Emanuel Rodriguez Vega was „van Portugeesche ouders in deze landen geboren, omtrent 10 jaren geresideerd hebbende binnen Amsterdam”. Zijn komst moet dus op 1590 gesteld worden. Daar hij in 1575 geboren is en zijn broers Srs. Duarte en Gaspar Fernandez respectievelijk 28 Juni 1587 en 6 Februari 1590 te Antwerpen gedoopt zijn (terwijl zulks met hun reeds genoemden broeder Gabriel 31 December 1576 geschiedde ⁹⁾), moet dus Louis Fernandes zich reeds in dat jaar met zijn gezin te Amsterdam hebben gevestigd *), zooals wij zulks in dat jaar ook van Raphaël Cardozo Namias weten, terwijl de ook te Antwerpen geboren Sebastiaan Pimentel in 1594 naar Amsterdam volgde ²⁾). Kort daarop blijkt hij weder vertrokken te zijn en zich in het Protestant-sche Fransche Nantes gevestigd te hebben, waar hij ook in de echt moet zijn getreden. De Hollandsch-Engelsche strooptochten, waardoor de Marranen gevoelig werden getroffen, waren echter blijkbaar oorzaak, dat hij in 1595 voorgoed te Amsterdam ging wonen, dat daarvoor het veiligste scheen. Het meest doet hij nu zijn zaken af bij den Amsterdamschen notaris Lieven Heijlinc ¹³⁾), wiens protocollen ons vanaf 6 Juli 1595 een beeld van de verscheidenheid en den omvang van zijn Amsterdamsche handelsbedrijvigheid geven. Op

*) Hij had met den, eveneens machtigen, Portugeeschen koopman Ferdinand Ximenes, na vrijgeleide der Staten Generaal verkregen te hebben, Antwerpen verlaten en was naar Keulen vertrokken (Prins p. 138), zulks in verband met de Fransche furie (1583) en het spoedig daarop gevolgd beleg van Antwerpen door Parma, nog vóór Burgemeester Marnix van St. Aldegonde een emigratie-verbod voor de gegoeide ingezetenen had afgekondigd.

18 October 1595 kocht hij als „coopman” goederen uit de schepen „De Dolfijn” en de „Joest”(?) en op 6 November passeerde hij een procuratie tegen het sterfhuis van zekeren De Lancelot „decedé en la ville de Rochelle” betreffende „deux planches et de trois planches”, die in het schip de „Phenix” (!) geladen waren en op 4 Maart 1596 met den Rotterdamschen schipper van de „Sinte Pieter” betreffende „voetboeyen” hierin geladen, welk schip vergaan was op de „Nieuwe Sierbaai”. Op 7 Maart drijft hij handel met negen Hollandsche kooplieden en op 7 Juni met vier, benevens Pedro Lopez Pischotte (= Peixotto) en zijn Lissabonschen verwant Bartholome Sanches Lisboa, benevens in 1597 (gezamenlijk met Alfonso Dijás) met een koopman van Villenova in Agarbe (Portugal), die een scheepslading goederen kocht. Veelvuldig waren zijn betrekkingen met de Fransche havensteden, waarheen vele Antwerpsche Marranen tijdens de beroeringen aldaar waren uitgeweken. In Antwerpen was nu reeds lang het Portugeesche Marranengeslacht Nunez gevestigd, verwant aan Rodrigues Vega, zooals verder nog blijken zal. Op de door Goris ¹⁴⁾ gepubliceerde lijst van die van de „Natie van Portugal”, die op 3 November 1572 te Antwerpen waren gevestigd, komen velerlei leden van dit geslacht Nunez voor, en ook van het geslacht Fernandes als Jeronimo, Diego, Jorge, Agrel, Manuel en ook Luys Fernandes, Manuel’s vader. Onder die van de Nunez familie zijn er sommigen, wier familierelatie met onzen Manuel aanstonds al direct uit de toevoeging blijkt als Anthonio Nunez Viega en Ruy Nunez Xymenez. Naast den naam van Manuel’s vader komt nu daarin ook voor die van Estevan Nunez, die eveneens naar de Fransche havens uitweek en zich te Calais vestigde. Van hieruit treffen wij hem nu bij dezen notaris op 9 Mei 1592 aan (Bijlage II) en zoo is hij het eerste lid van de Nunez-familie, dat wij reeds vóór 1597 in handelsrelatie met Amsterdam aantreffen.

Zagen wij Manuel in 1596 en 1597 in handelsbetrekking met Lissabon en zien wij de Spaansch-Portugeesche Inquisitie

(toen één), in dat jaar 1596, zoowel de Nunezfamilie in Lissabon vervolgen, als te Toledo en Madrid eenige familieleden en nauwe betrekkingen van den in de Nederlanden geboren en getogen Emanuel Rodrigues (Vega) aanhouden en op al hun goederen geld en geldswaarden, (waaronder die van Manuel) ter waarde van 9000 Fransche kronen beslag leggen, dan blijkt, dat de vermaarde „Argonautenfahrt” van Maria Nunez en haar familie naar Amsterdam in den winter van 1596/97, door Emanuel Rodriguez Vega „te midden der verschrikkingen der wreede Inquisitie” is voorbereid *). Uit dezen samenhang en ook uit de verwantschap (zie Bijlage Xb *) blijkt nu wel, dat Manuel het initiatief genomen heeft tot de overkomst naar hier van deze machtige en aanzienlijke Rodriguez Pereyra- en Homem of Homéfamilie, welke laatste volgens Rolland ¹⁴⁾ nog in Portugal als „Branche de la famille Pereira” voorkomt. Hij kon hen voorlichten over het nieuwe, verre en onbekende vaderland en hun minder aanzienlijke positie, die zij aldaar zouden innemen, doch waarbij hen vrijheid gewaarborgd werd. Hierop werd deze familie van de oud-maarschalken *connétables* van Portugal tot dezen avontuurlijken overtocht naar Amsterdam bewogen.

Op zijn verzoek verleenende de Staten Generaal Emanuel, die ondertusschen van Nantes ¹⁵⁾ met vrouw en acht kinderen Amsterdam weder bereikte, op 28 December 1596 voorloopig voor drie maanden brieven van „se(c)urité de corps”, zoodat hem geen schuldeischer in Holland en West Vriesland mocht lastig vallen ²⁾. Teekenend voor het aanzien, dat Manuel (die wij onder de hoofden der Marranen en hun correspondenten in het buitenland als in Portugal zullen zien) toen reeds in Amsterdam genoot, is het feit, dat dit vrijgeleide op 19 April 1596 door de Staten op voorspraak van *Burgemeesteren benevens van verschillende Amsterdamsche kooplieden* voor onbepaalde tijd verlengd werd, totdat hij weder de beschikking

*) Maria Nunez werd het volgende jaar bij haar huwelijk dan ook geassisteerd door Manuel's neef, Sr. Duarte Fernandez, die zich toen eveneens vanuit Lissabon te Amsterdam vestigde. (Zie ook Bijlage Xb).

over zijn door de Inquisitie in beslag genomen vermogen zou herkrijgen ³⁾. Slechts na hem gehoord te hebben, beloofden de Staten eventueel van den opzeggingstermijn van twee maanden gebruik te zullen maken. Zoo legde onze Emanuel Rodrigues „als eerste Portugees van deze nieuwe generatie”, zooals Mr. Prins hem noemt, den Amsterdamschen burgereed af.

De vestiging heeft nu vasten voet gekregen en reeds noemt Mr. Prins ons ook nog Antonius Rodrigues de Melo (9 September) en François Rodrigues de Villa Reael (10 December) die toen burger werden. Doordat de oude Poorterboeken niet allen meer bewaard zijn, kennen wij geen anderen; wel zagen wij Duarte Fernandez ook in dat jaar uit Lissabon medekomen, terwijl (zooals blijken zal) ook de aan Manuel verwante Mendes-familie toen Portugal verliet. In ieder geval was er weer een geheele groep, die zich toen vestigde, zooals ik door een zeer toevallige bijzonderheid kan mededeelen. Het machtige lid van den Amsterdamschen Raad en Schepen Hans Bontemantel namelijk leende, zooals dat toen wel gebruikelijk was, het Resolutieboek van dit jaar, waardoor dat deel (gelijk alle Resolutieboeken van Burgemeesteren en Oud-Burgemeesteren vóór 1603) verloren is gegaan, en schreef daarvan de hierop betrekking hebbende resolutie geheel in zijn „Annotatien van civiele saecken B” af, in extract door Prof. Kernkamp opgenomen ¹⁶⁾. Blijkens het door mij geraadpleegde origineel, was dit afschrift bedoeld als bijlage voor een dossier over een gemengd huwelijk van Jan Cardoso in 1649, dat groote ergernis veroorzaakte, zoodat de Joodsche Natie blijkens het extract uit het Willekeuren-boek ook verder moest „sorge dragen, dat niet gesproocken ofte geschreven werde, welck eenichsints soude mogen strecken tot versmadenisse van onze Christelijcke Religie met te pogen, eenich Christen persone van onse Christelijcke Religie aff te trecken ofte te besnijden”, te verleiden, of te huwen. Deze Christelijke dochter was nu, om Cardoso te kunnen huwen, „Joots geworden”, waarop tusschen hen reeds twee huwelijksproclamatien „gegaen” waren. Wel werd bij deze rechts-

vervolging aangeteekend „Jan Cardoso heeft iegens d president bekend, een Christen geweest t'sijn tot zijn 16 ofte 17 iaer en alsdoen met zijn vader Joodts geworden ende besneden t'sijn", doch nadrukkelijk verklaart de Officier Joan de Witte in zijn consultatie (waartoe onze bewuste resolutie dienst moest doen) nl. op 28 December 1649: „alsoo een groot onderscheyt behoort gemaect te werden tusschen Portegysen, so vrouwen als mannen, die hoewel gedoopt, nochtans van Jootsche affcompste zijn, ende de oude Christenen en het lant van het Christendom versakende, comen Joots te worden, om met Joden 't sy oude off nieuwe te trouwen, vermits in regarde vandeselve blijft plaetse grijpende de voorgemelde quade consequentie ende daerom oock de voorseyde resolutie van de Heeren Burgemeesters ende Schepenen gestatueert is jegens de Portugijsche Joden, hoewel deselve in Portugal gedoopt ende sulcx Christen geweest zijn".

Uit de resolutie van 1598 (Bijlage III) blijkt nu met zekerheid, dat de groep van Maria Nunez enz. niet alleen voor de Portugeesche Inquisitie gevlucht was, doch ook wel degelijk te Amsterdam „Joots" wilde worden, in zooverre zij althans daartoe in staat waren en dat het Burgemeesteren bekend was, dat deze Marranen van Joodsche tendenzen voorzien waren *). Daarom werd hun vóór den eed te verstaan gegeven, dat Burgemeesteren vertrouwen dat zij als Christenen „eerlijck zullen leven" en dat te Amsterdam geen anderen Godsdienst „can noch mach toegelaten worden", dan die der openbare Gereformeerde Staatskerk. Zoo bleven zij Katholiek naar het uiterlijk leven, en nu zonder inquisitievrees ook in Joodsche richting, want ik ben het hierna met de heeren Seeligmann ¹⁾ en Prins ²⁾ eens, dat de herdruk, die vóór 1600 in de Noorderlijke Nederlanden in Latijnschen letter van Samuel Usque's „Consolaçam as Tribulaçoẽs de Ysrael" (Troost voor Israëls

*) Hugo de Groot spreekt dan ook uitdrukkelijk van „de vlughtelinghen uyt Portugael, een gedeelte der oovergebleevene Jooden in dat rijk, (die) uyt vrees van onderzoek oover hunnen vaederlijken godtsdienst" en andere om materieel voor deel in 1598 naar Amsterdam zijn gekomen ²⁾.

Verdrukkingen) verscheen, zonder twijfel voor hen bestemd was.

Toch zouden er, zooals ik straks hoop aan te toonen, nog een vijftal jaren voorbijgaan, alear het werkelijke Joodsche leven vanuit Emden in Amsterdam zijn intrede zou doen, nadat onze Manuel betrekkingen met deze oude Oost-Friesche Gravenstad had aangeknoopt.

In Lieven Heylinc's protocollen verder doorbladerende, zien wij hem op 24 November met twaalf Hollandsche kooplieden als groothandelaren op Indië, betreffende de schepen „Nostra Señora de Victoria" en „Nostra Señora de Luz", beiden „comende van Indiën" en in 1598 zien wij hem o.a. zaken doen op Antwerpen en ook in gezelschap van Jacomez (Jacom) Lopez Dacosta en Michiel Lopez Gomez en (bij notaris Ghysberts) met Hans de Weerdt, die Mr. Prins (p. 149) voor een Duarte houdt *), met een zekeren „jeune homme portugez" Davega Arias en tevens met David de Weerdt „marchant flament à Maroque en Barbarië" *), inzake een ijzerhandel.

Onder de verdere onbelangrijke acten van dit protocol betreffende Manuel Rodrigues Vega, is die van 1601 voor ons belangrijk **), omdat wij hem hier het eerst met Emden in relatie zien nl. in een procuratie tegen een schipper over een pak baai, aangegaan met Hendrik Hendebeeke „Coopman tot Embden". Na 20 April, toen hij te Amsterdam nog een acte teekende, vertrok Manuel weder naar Nantes, daar hij op 10 Mei daarop volgende, voor zekeren Rosa een akte „Nantes Manuel Rodrigues de Vega" teekende; hier bleef hij klaarblijkelijk twee jaren, daar hij eerst in het najaar van 1603 zijn Amsterdamsche acten weder voortzet.

Deze acte (Bijlage IV) is nu uiterst belangrijk voor ons onderwerp, omdat wij nu Manuel, het erkende hoofd van de Marranen, met de familie *van den eersten Rabbijn van Amster-*

*) Deze identificatie is blijkens de Castries publicatie, p. 110, noot 45) onaan- nemelijk.

***) Fol. 142 verso van protocol 54.

dam in betrekking zien, zoodat zijn identificatie met de legendarische Jacob Tyrado, reeds alleen hierdoor aannemelijk wordt.

A handwritten signature in cursive script, reading "Manuel Uri Vega". The signature is written in dark ink on a light background. The name "Manuel" is written in a larger, more prominent hand, while "Uri Vega" is written in a smaller, more compact hand. There are some flourishes and a long horizontal line extending from the end of the signature.

Wij maken in deze allerbelangrijkste akte met een nog onbekenden zoon van dezen Rabbijn Uri (ha Levi) kennis, van wien wij tot nu toe slechts de zonen Aron en Jacob kenden ⁷⁾.

Hierin machtigt „Sr. Manuel Rodriguez Vega, ingeseten coopman deser voorseyde stadt” de „cersaeme Sr. Joseph, sone van Uri Levi” om groote bedragen in te vorderen van den Emdenschen Hoogduitsch-Joodschen koopman Meijer Salomon voor geleverde specerijen, gember en 504 ronde paarlen, sedert 1598 aan hem geleverd, ten einde desnoods daarover te procedeeeren „gelovende voor goedt, vast ende van waerde te houden, alle 't gene, dat bij de voorseyde Sr. Joseph, soon van Uri Levi int gundt voorseyt zal worden gedaen” enz.

Deze Joseph, die naar Uri's vader genoemd is, is dus blijkbaar zijn oudsten zoon, als onafhankelijk gezinshoofd te Emden achter gebleven. Wanneer ik dan nu reeds mededeel, dat zijn vader, broers (waaronder de in 1578 geboren Aron) ⁷⁾ en zuster toen reeds een jaar te Amsterdam zijn gevestigd, dan blijkt al dadelijk, dat de komst via Emden van de latere groep ook met Manuel's relatie aldaar in verband staat, daar een zóó aanzienlijke specerijen- en paarlenhandel, als Manuel met dezen Emdenschen Hoogduitschen Jood sinds 1598 dreef, in deze eeuwenoude, doch niet zoo aanzienlijke, Joodsche Gemeente aldra groot opzien bij de Gemeenteleden moet hebben verwekt. Als het Portugeesche groepje dan later te Emden aankomt en daar openlijk Joodsch wenscht te worden, dan moet Uri ben Levie vanzelve wel van Manuel's

tusschenkomst gebruik maken en verwijst hij hen dan ook naar Amsterdam, waarvan hij de Montelbaanstoren aan de haven blijkt te kennen. Hierdoor wordt dan ook het feit verklaard, dat in het Jiskorgebed te Emden Jacob Tyrado, is opgeschreven, als dank voor zijn hulp verleend bij de Judaisatie dezer Marranen.

Deze zet, blijkens vele acten, te Amsterdam zijn internationalen handel druk voort. Zoo verzekert hij op 3 Mei 1604 het schip „Nosse Seynora Davida”, gekomen van Fernambuco ¹³⁾ en verkoopt op dien dag het Fernambuc's hout, terwijl hij den volgenden dag over het „cargasoen naar Labahia” compareert. Vermelden wij van deze overige acten nog alleen die van 27 September 1604, ¹³⁾ waarin naast een Rotterdamsch koopman, ook Emanuel Rodrigues Vega-de jonge, blijkbaar een van zijn zoons voorkomt, ten einde de toenmalige omstandigheden der Marranen te schetsen, die den achtergrond vormen van de rol, die Manuel nu voor de jonge vestiging als Jacob Tyrado zou gaan spelen, de rol die legendarisch en vaag door de overlevering, als die van Tyrado tot ons kwam.

De Marranen hadden met het Spaansche staatsbankroet voor oogen wel met de opstandige rebellen in relatie moeten treden, zooals bijvoorbeeld het huis Ximenes dit al vroeger had ingezien, door christelijke agenten te Amsterdam te vestigen ²⁾. Verbitterd door fellen haat tegen de Inquisitie en Spanje's koning, moeten zij hier toch ook voorzichtig in hun politiek blijven, want hun nieuwe beschermers van vrijheid, leven en goed, waren tevens hun heftigste concurrenten geworden. De geweldige expansiekracht der jonge Republiek doet de Hollanders overal in de wereld vasten voet zetten en betwist den Marraan het monopolie van de Europeesche leverantie der Indische waren. Hadden de Staten Generaal deze „Gendres Portugalois” in 1579 reeds toegestaan, de peper uit Portugal naar de Nederlanden te voeren ²⁾, wanneer Spanje Portugal veroverd heeft, zijn zij 's Lands vijanden geworden. Wel worden zij zelve als zoodanig hier niet direct

beschouwd, doch wanneer de Hollandsche internationale scheepsvaart jacht op Spaansche en Portugeesche schepen maakt en rijk beladen Marranenschepen vermeestert, wint de begeerte naar buit het bij de Staten van de plechtig beloofde sauvegardes. In wezen waren de Compagniën van Verre tegen hun Indische monopolies gericht, evenals de in 1602 opgerichte Oost-Indische Compagnie. Zoo verdringt hier de Hollander den Marraan en gaat het monopolie der Indische waren in zijn handen over. In 1599 was wegens de „Maraensche vermetenheyt” een algemeen handels- en scheepvaartverbod op Spanje, Portugal en Italië uitgevaardigd en zoo slaan de Zeeuwsche Staten op 9 Juni het verzoek van onzen Manuel (hier Michiel Rodrigues geheeten) af, om eenige „gepermitteerde” goederen naar een der azoren (St. Michiel) te zenden.

Zoo verplaatste zich de Spaansch-Portugeesche handel, nadat Manuel hier reeds betrekkingen had aangeknoopt, na 1599, tijdelijk naar Emden ²⁾, zoodat het waarschijnlijk niet zóó toevallig is, als in het Emdensche verhaal verteld wordt, dat de Portugeezen op reis naar Holland, door den storm naar de Oost-Friesche kusten waren afgedreven en zóó in Emden belandden.

Ondanks de Statenprotecties, werd in 1600 het met kostbare suikerlading voorziene, Marranenschip „De Salamander” in 1600 door het Middelburgsche Hof verbeurd verklaard. Dat de Amsterdamsche Portugeezen hiertegen machteloos stonden, blijkt wel uit de Vroedschapsresolutiën ¹⁷⁾, waaruit blijkt, dat de inhoud daarvan werd beschouwd als te zijn voor de vijandelijke landen. Deze monopoliestrijd tegen de Marranen die den Indischen vrijhandel „soecken te beletten tegens de natuerlycke ende aller volcker rechten in” ontaardde in „barbarische en tyranique excessen” tegen hun schepen, waarbij de admiraliteiten om den buit vechten ²⁾. Wel werd in 1602, na een beroep op de Staten, een te Hoorn opgebracht Marranenschip weder vrijgegeven en de Portugeezen een nieuw sauvegarde verleend, doch toen op 9 Juli, vijf Marraansche karveelen voor den Taagmond bij Lissabon bestookt

worden, werden drie ervan (die met suiker beladen naar Holland werden gezonden) door de Staten-Generaal als buit verdeeld. Daar Amsterdamsche kooplieden en assuradeurs de goederen hoog verzekerd hadden, kon Manuel nu met klem protesteeren, opdat deze kaapvaart geen voortgang zou hebben. Nu zien wij hem als een der aanzienlijkste Marranleiders. Met den Amsterdammer Ferdinand Mercado en een drietal aanzienlijke Antwerpsche Marranen wendt hij zich in Augustus 1602, voor zich zelve *en uit naam van alle Marranen en hun correspondenten in Portugal en elders gevestigd*, gesteund door vele Amsterdamsche kooplieden en assuradeurs tot de Staten Generaal, om in den vervolge de hun „zoo meenighvuldige bondige ende vaste beloften, protectie ende sauvegarde” beter dan tot dusverre na te komen. Wellicht vreest Amsterdam Emden, want ook Burgemeesteren spreken hierbij den vrees uit, dat Marranen hun handel „waaraan dese landen ende sonderlinghe dese Stadt veel is gelegen, gelijk uwe Edele genoegh bekendt is” naar het Buitenland zullen verplaatsen. De Staten zijn echter, tegen de beste rechtsgeleerde adviezen in, alleen bereid de goederen van de hier ten lande woonachtige Marranen terug te geven, voorzoverre althans het bewijs geleverd kon worden, dat de vijand daarmede niets had uit te staan. Hun sauvegardes worden, zoowel door de Staten Generaal als door de Hollandsche Staten verzwakt door een nieuwe interpretatie, terwijl zij in den vervolge alleen na koop van convoy- en licentbrieven zouden geldig zijn. Als in 1602, het jaar van de oprichting der Oost-Indische Compagnie, het Marraansche gallioen de „St. Jacob” voor vijftien ton gouds met specerijen, paalen en diamanten beladen, wordt opgebracht en de Marranen hierover procedeeren, vonnist de Zeeuwsche admiraliteit, dat deze buit voor de „kosten van dese processe” behouden wordt.

Waren zij aldus uit den Oost-Indischen alleenhandel verdrongen, op 12 September 1603 wordt hen een nieuw sauvegarde ter bescherming der Nederlandsche Portugeezen verleend, terwijl die van Portugal, St. Thomas en Brazilië werden

buitengesloten, waardoor zij praktisch ook uit den alleenhandel op West-Indië waren uitgedrongen. Het zijn deze Spaansche en Portugeesche Marranen immers, wien Hugo de Groot verwijt ²⁾, dat zij door hun kapitalen Spanje's koning steunen en dus de ergste vijanden in Indië zijn, en door hun christelijke assimilatie, die rol kunnen blijven spelen!

Nu is de tijd voor onzen Emanuel rijp, om zijn Tyradorol te spelen. Reeds had Philips III als tegenwicht tegen het Nederlandsche sauvegarde, zijn Marranen, die eerst niet mochten emigreeren, toegestaan naar de koloniën te trekken, en reeds het volgend jaar vond de eerste Joodsche vestiging, met een Synagoge als middelpunt, te Amsterdam plaats, zooals ik straks zal aantonen.

Uit den ondergang van den Marraanschen alleengroothandel zooals ik die uit het boek van Mr. Prins schetste, en ook uit de Amsterdamsche Vroedschapsresolutiën ¹⁷⁾ te volgen is, blijkt voldoende, dat de Marraansche kapitaalkracht der Vroedschap „genoeg bekendt is”, zoodat Tyrado daarop niet meer behoeft te wijzen. De lezing der legende is dus onhoudbaar, dat Tyrado Burgemeesteren hierop zou hebben gewezen, daar de Marranen hier reeds uit hun monopoliehandel waren verdrongen en zij als zoodanig hier voorloopig slechts ongewenschte concurrenten waren.

Manuel zelve zag dit natuurlijk ook in en begreep, dat wilde men zich economisch langzaam herstellen, thans niet op den *handel* doch op de *nijverheid* de aandacht moest worden gevestigd, en zóó dacht hij aan de oude zijde-industrie van de Marranen ^{*}), die zij ook in Frankrijk beoefenden, waar Lyon het sterkste afzetgebied vormde. Ook te Nantes had Manuel ruime gelegenheid gevonden, zich in deze industrie te oefenen en met ongelooflijk aanpassingsvermogen aan de nieuwe verhoudingen, doet hij, de groot koopman in specerijen, edelgesteenten, enz. op Indië, Brazilië, Frankrijk, Duitschland

^{*}) De Antwerpsche bekende Marco-Perez had ook in 1575 te Bazel deze zijde-industrie gebracht (Traugott Geering: „Handel und Industrie der stadt Basel”, Basel 1886, p. 473 vgl.).

en Marokko in den zomer van 1604 aan Burgemeesteren van Amsterdam het voorstel, aldaar een zijde-industrie te vestigen. Hijzelf belooft ieder Amsterdammer, die dit wenscht in deze kunst te onderrichten en wijst Burgemeesteren op het groote voordeel, dat deze industrie voor Amsterdam zal opleveren. En zoo verkreeg hij op 21 September het in Bijlage V afgedrukte zijdemonopolie ¹⁸⁾, waarbij hij voor een vijftal jaren de beschikking over een huis van de stad aan den Singel verkrijgt, dat voor hem met twee of drie „vackken” zou vergroot worden, opdat Manuel het zou kunnen bewoonen en er ook twee zijdemolens zou kunnen opstellen voor het vervaardigen der kostbare Chineesche zijde „*sondér daer vooren ende voorseyde tyt te betalen enige huys, dan dat hy de voorseyde kunst ende t wercken van dese syde gemeen sal maecken ende een yegelyck dies versoekende, syne molens sal vertonen ende sulcke onderrechtinge doen, dat de voorseyde woninghe alhier onder gedaen ende byde hant genomen sal mogen worden*”.

Door dit optreden van Manuel houden de, om hun groot-handel binnengehaalde, doch thans verdrongen Portugeezen, op concurrenten te zijn en vormen nu, zoowel in de *Hollandsche* Nijverheid, als in den *Hollandschen* handel, een waardevol element voor Amsterdam's bloei in de gouden eeuw. Hij zelf schakelt den Indischen groothandel, waarin hij een groot aandeel had, voorloopig uit, en opent als grondlegger der Amsterdamsche zijdeindustrie ongekende industriele perspectieven. Een halve eeuw hebben zij tot den bloei dezer industrie bijgedragen, totdat het gildewezen hen er weder uit verdrong. Nog vóór in 1656 de eerste Amsterdamsche zijdehal verrees ¹⁹⁾, die hen voor goed uitsloot, hebben zij, door te Maarsse ²⁰⁾ een zijdemolen met 25 man personeel op te richten, tevergeefs gepoogd, deze industrie naar het Sticht over te plaatsen; nadat Utrecht deze concurrentie geweerd had, waren de Portugeezen in 1654 voor goed uit deze industrie verdrongen. Doch toen hadden zij zich door hun aandeel in de Oost- en West-Indische Compagnieën weder hun voornaamste welvaartsbronnen kunnen ontsluiten.

In het zijde-intermezzo ligt dus Manuel's eigenlijke beteekenis en de klaarblijkelijke kern van de Tyrado-legende. Hoe zijn voorspelling hieromtrent is uitgekomen, bewijst de verzuchting van een 18de eeuwsch Amsterdamsch koopman: „Ick gelooff voor zeker, dat te vooren door de fabriqueurs van zijde en zijdestoffen, alleen meer menschen binnen ons land in 't werck gehouden en geprosperieerd sijn en dus meer voordeel wierd aangebragt, dan thans door de geheele Oost Indische Compagnie voordeele werden aangebragt”.

Had hij hiermede den economischen ondergrond gelegd, waarop de eerste Amsterdamsche Synagogen en Rabbijnen konden wortelen, ook hierin had hij blijkens het Emdener Memorbuch ²¹⁾ zijn aandeel gehad. Van den, niet lang tevoren door het gerecht vrijgelaten, eersten Rabbijn, Mozes Uri ha Levi, wordt daaruit verhaald: „Diesem 1620 verstorbene Manne setzt eine leider ebenfalls zeitlose Notitz den frommen Jacob bar Jitschak an die Seite „,,weil er sich in Frömmigkeit und Absonderung geführt, und auch geholfen hat, die Gemeinde der Sephardim in Amsterdam unter die Flügel der Gottheit zu bringen””. Een herinnering aan Manuel's Emdensche relatie's zegt ons hier voldoende!

Vóór de stichting der Synagoge, waaraan zijn naam verbonden bleef, had hij de bestaansmogelijkheid der gemeenschap verzekerd, waardoor de Rabbijnen haar, in tegenstelling met die van Hamburg, tot het voornaamste Jodencentrum der 17de eeuw konden uitbouwen. Wat Uri Halevi in geestelijk opzicht gedaan heeft, heeft hij in materieel opzicht voor de jonge vestiging verricht.

Dit is het ware beeld, uit de historische bescheiden geschetst, van het eerste optreden van Emanuel Rodrigues Vega, in wien wij Jacob Tyrado hebben te zien, die met volle recht als een der stichters van het Joodsche Amsterdam mag gelden.

II. *Uri Halevi en het ontstaan van Joodsch leven*

Uit het voorgaande blijkt nu wel, dat de komst der eerste Marranen, die voet aan wal te Amsterdam zetten, en zich later

openlijk als Joden hebben gemanifesteerd, op 1590 moet worden gesteld, het jaar van aankomst van Tyrado cum suis. Wel vermeldt dit jaar de 17den eeuwsche Amsterdamsche Joodsche dichter-geschiedschrijver Daniel Levy de Barrios, doch stelt daarop abusievelijk de aankomst van Maria Nunez en haar familie. Het jaartal 1590, dat allen uit de Barrios overnamen, blijkt dus achteraf toch juist te zijn. In 1904 werd deze datum ten gevolge van de polemiek Hillesum ²¹⁾ contra Cardozo de Bethencourt ²³⁾, plotseling verlaten en als het juiste jaartal 1593 genoemd, dat van toen af algemeen werd aangenomen. In zijn geschiedkundig overzicht, aan het feestboekje van het 250 jarig bestaan der Portugeesche Synagoge van Amsterdam (in 1925 door die Gemeente uitgegeven) toegevoegd, handhaafde de heer A. J. Mendes da Costa het jaar 1590 weder, als jaar van vroegste aankomst, terwijl de heer Seeligmann daarop in zijn „Bibliographie en historie” ¹⁾ het jaartal 1597 onwederlegbaar als jaar van aankomst van Maria Nunez en haar familie aantoonde, en aldus 1597 als vroegste jaar van aankomst van, zich als Joden manifesteerende, Marranen te Amsterdam, aannam. Het jaar 1593 blijkt nu alleen op een drukfout van De Barrios te steunen. Het jaar 5350 (= 1590) is in zijn „Casa de Jacob” abusievelijk met 1593, wedergegeven. Men kon dus kiezen 1590 of '93. Ruim een eeuw later koos de nieuw hebreuwsche dichter David Franco Mendes 1593 voor zijn geschiedkundig handschrift, dat op het Portug. Israëel. archief nog berust, vervaardigde er verschillende Perathiem (toepasselijke hebreuwsche woorden, waarvan de getalswaarde der letters het jaartal aanduiden) op ²¹⁾, en zoo werd dit jaartal op zijn gezag in 1904 weder gehandhaafd.

Volgens Barnage, Koenen (en laatstelijk ook Seeligmann in zijn bijdrage over het Marranenprobleem ²¹⁾) zou de eerste overval van een Amsterdamsch Joodschen dienst hebben plaatsgevonden op Zondagavond 18 September 1595. De onderschout zou dan met eenige gerechtsdienaren de biddende Portugeezen overvallen hebben, wyl zij meenden met een

hemelijke Roomsche samenkomst te doen te hebben. Als zij echter bemerken, dat het hier een Joodsche Godsdienstoefening geldt, laten zij echter allen dadelijk ongemoeid. De heer Seeligmann, die deze Spaansche-Marranendiensten ook van elders kent, gelooft ook aan de historische juistheid van deze geschiedenis, doch verbetert op p. 20 van zijn „Bibliographie en Historie”¹⁾ den datum nadrukkelijk op 21 September 1597. Hierin werd hij versterkt door de omstandigheid, dat de vooravond van den Grooten Verzoendag toen op Zondagavond viel, zoodat dus de verdenking van een Katholieke samenkomst grond zou hebben.

Nu uit het vervolg zal blijken, dat het praktisch ondenkbaar is, dat de gerechtsdienaars een Joodsche, of liever een van Joodsche tendenzen voorziene, Spaansche Godsdienstoefening ongemoeid zouden hebben gelaten en wij dus met een legende te doen hebben, waarvan de kern eerst veel later ligt, meende ik, dat de tijd voor hypothesen nu voorbij is, en een bronnenonderzoek, onafhankelijk van de opvattingen van derden, gewenscht is. Zoowel de op de Barrios steunende data als de kern van het Emdensche verhaal, dat ook van een overval melding maakt, wilde ik aan de primaire bronnen toetsen. Daar het ten laste gelegde feit niet van crimineelen aard is te noemen, bleven de Justitieboeken (die trouwens net van 1595 tot 1613 ontbreken) al direct buiten dit onderzoek. Zoo het feit werkelijk plaats heeft gevonden, moet dit zijn opgeteekend in de protocollen „Confessien der Gevanghenen” genaamd, welke serie compleet op het Gemeentearchief bewaard is en eventueel ook in de keurige serie „Groot Memoriael”boeken. Welnu noch in de „Confessien”, noch in het „Groot Memoriael” is in 1595 of 1597 sprake van een dusdanigen overval, zoodat beide jaren op heel wat anders moeten doelen, nl. 1595 het jaar van blijvende vestiging van Tyrado cum suis en 1597 diens sureté du corps en de komst der Nunez-Pereyra-Homemfamilie c.s. Alvorens nu de juistheid van den overval van het Emdensche verhaal (waarvan Seeligmann de verschillende uitgaven uitvoerig beschreef²⁾) te onderzoeken,

volge hier eerst de hoofdzaken van dit in 1710 vervaardigde verhaal, naar de oudste Spaansche uitgave van 1711, laatste-lijk met vertaling door Gebhardt³⁾ herdrukt. Dit „Gedenkschrift voor de volgende eeuwen” verhaalt dan, dat de beroemde Rabbijnen, wijlen Rabbie Mozes Uri Levi en zijn zoon Aron, die de vader van den schrijver was, in Emden woonden, alwaar boven hun huisdeur in het hebreeuwsch en latijn de woorden stonden gesteld „*Waarheid en Vrede zijn de grondslagen der wereld*”. In het jaar 5364 (dat met 1604 wedergegeven wordt) kwamen daar nu 2 schepen uit Spanje aan met 10 verbannen Spaansche Joden en 4 kinderen aan boord, beladen met kostbare koopwaar, meubilair en huisraad. Eenigen gingen in de stad, zagen bij Mozes Uri Levi een geslachten gans naar binnen brengen en bemerkten ook het schild boven de deur, waarvan zij den hebreuwschen tekst echter niet konden lezen. 's Middags verlangden zij een gans te eten, waarop de waard Mozes Uri Levi's gans kocht en zijn gasten voorzette. Nu hoorden zij, dat de verkooper een Jood was en tot hun niet geringe verbazing tevens, dat hier Joden woonden. Zij zochten den volgenden dag het huis met het bewuste schild op en vroegen Uri Levi in het geheim te spreken. Zijn zoon Aron kon hen in het Spaansch verstaan en nu verzochten zij als Joden zijnde, hen te willen besnijden. Aron wees op het gevaar vanwege de Lutersche stemming in Emden en toonde op een plaat de Montelbaanstoren van Amsterdam aan. In een straat hiertegenover, nl. de Jonkerstraat moesten zij een huis huren en het door een teeken kenbaar maken, dan zouden vader en zoon in 2 à 3 weken volgen. Dit geschiedde, zoodat de Portugeezen den Montelbaanstoren naar deze geschiedenis den Aronstoren noemden. Uri kwam met zijn zoon naar Amsterdam, besneed 10 mannen en 4 kinderen, en dezen verrichtten dagelijks met groote aandacht in een kamer hun gebed. Na eenige weken werden zij, door de in deze buurt wonende uitgeweken Vlamingen, bij Burge-meesteren echter verraden. Op aanklacht van de besnijdenis en het dagelijksche gebed werd Uri en zijn zoon gevangen

genomen en na eenige dagen voor Burgemeesteren gebracht. Deze vroegen hen, wie hun het recht had gegeven hier een nieuwe Jodenreligie op te richten, waarvoor zij den dood schuldig waren. En nu vervullen beiden hier de Tyradorol; slechts tot voordeel van Amsterdam's handel zijn zij hier gekomen, hoewel zij ook elders hadden kunnen gaan. Zij verzekeren, dat zich spoedig wel vijftig familiën hier zullen vestigen, die Amsterdam, dat nu nog geringen handel heeft, door hun kapitalen en overzeehandelen aan de spits van Europa's handelssteden zullen stellen. Nu worden de overige deelnemers aan den dienst voor Burgemeesteren gebracht, die hen in het Latijn ondervragen. Nu alles waar blijkt te zijn, worden allen vrijgelaten, waarop de groote Spaansche en Portugeesche handelshuizen met hun kapitaal overkomen. Hierop wordt Uri Levi en zijn zoon Aron wederom voor Burgemeesteren ontboden, die hen uit tevredenheid, zoowel het vrije woonrecht als religievrijheid toestaan. Dezen danken ontroerd en snellen weder naar de Portugeezen. Men omhelst elkander onder tranen, dankt God voor deze uitkomst en bericht alles naar Spanje en Portugal, zoodat de vestiging steeds aangroeide en in bloei toenam. Uri werd hun Rabbijn en Aron hun Voorlezer, terwijl beiden de besnijdenis aan de Marranen voltrokken en reglementen en voorschriften voor Joodsch leven voor hen vaststelden. Na de komst van de Duitsche en Poolsche Joden vermeld en de spoedige komst van den Messias verbeid te hebben, eindigt Aron's zoon Uri, de kleinzoon dus van den eersten Rabbijn, zijn Gedenkschrift, gedateerd Amsterdam 2 December 1710 (10 de Kisleff 5471).

De aankomst, hier op 5364 gesteld, wordt nu door Cardozo de Bethencourt²³⁾ met 1604 wedergegeven, hoewel hij zelf ook aan de mogelijkheid denkt, dat dit Joodsche jaar, loopend van ongeveer September 1603 tot ongeveer September 1604, ook op het najaar 1603 kan slaan. Daar de vermelde akte, waarin Manuel, onze Tyrado, en Uri's zoon Jozef optreden, van 8 September 1603 dateert, scheen eerst de juistheid van dit jaar 5364 te onderzoeken, waarvan de uitkomst tevens een

maatstaf zou kunnen vormen voor de juistheid van de hoofdzaken der mededeelingen van deze „Memoria para os suglos futuros”. Dit onderzoek zou niet te omvangrijk behoeven te worden, want was deze gedachtengang juist, dan zou naar den vermaarden overval slechts tusschen September en Januari 1603 in de Confessieboeken dienen gezocht te worden. Nu heeft de heer Seeligmann voor mij nagezien, dat de Groote Verzoendag (10 Tisjri) van 5364 op 15 September 1603 viel. Dus moet dan de historische vooravond op 14 September 1603 gevallen zijn en *dit* was nu een *Zondagavond*, waarop inderdaad bij de toenmalige verhoudingen door het Gerecht naar een Katholiek dienst kon worden gespeurd.

Na de bittere en bloedige geloofsvervolgingen, die de Protestanten van de Katholiek hadden moeten verduren, waren deze allerminst geneigd de „Papisten” te Amsterdam naast zich te dulden²⁴⁾. Enkele klooster-geestelijken waren echter gebleven en een niet gering aantal burgers was de oude kerk trouw gebleven. Na de Unie van Utrecht werden de Roomschen van Spaanschgezindheid verdacht en aldus ook om „politische wijze, om oorloghe, geen exercitie vergunt”. Hoewel het plakaat van 1580, waarbij Katholieke samenkomsten ten strengste verboden werden, in 1591 herhaald werd, werd Schepenen toch te kennen gegeven, dat zij in de praktijk gematigd moesten te werk gaan. Zoo kwamen de Katholiek aanvankelijk in particuliere huizen bijeen, terwijl de geestelijke zusterkens rondzeiden in welk huis de dienst werd gehouden, alwaar zij dan dien tijd ook de wacht hielden. Lieten Burgemeesteren dit oogluikend toe, ten scherpste werd opgetreden tegen die bijeenkomsten, die grond gaven tot het vermoeden, dat men in verstandhouding tot den Katholiek, Spaanschen vijand stond. Zoo was in 1602 de Vicaris der Nederlanden, met verbeurdverklaring zijner goederen, uit Holland, Zeeland en Friesland gebannen, al kwam hij er toch telkens weer in. Geen wonder dus, dat de Schout en zijn rakkers, onderricht van de geheime bijeenkomst der Spaansch-Portugeesche vreemdelingen op een Zondagavond, aan een

Katholieke samenkomst met minder goede bedoelingen dacht en den overval in het huis deed plaats vinden.

Dat zij als de Katholieken een wacht hadden, is begrijpelijk en dit verklaart, hoe tijdens den overval allen blijkbaar verdwenen waren en *Uri alleen*, overbleef, gehuld in het Sargenis, het doodskleed van den Grooten Verzoendag. Hij werd gevat, gevankelijk weggevoerd en opgesloten tot het eerste verhoor zou plaats vinden. Nadat reeds op 12 September een zitting was gehouden, moest hij dus wachten tot de eerstvolgende, die op 27 September plaats had. Daar dit geval toen nog niet aan de beurt kwam en evenmin op die van 2 October, werd deze zaak toen tot den volgenden dag uitgesteld. Nadat Rabbi Uri aldus den heiligsten Joodschen Vastendag, het Loofhuttenfeest en Vreugde der Wet achter de sombere gevangenis muren had doorgebracht, waar zijn zoon Aron den bejaarden man misschien van ritueel voedsel mocht voorzien, werd zijn zaak (toen achttien dagen na den overval) door Schout en Schepenen ter hand genomen. Zijn geval stond toen het eerst op de rol. Hem werd dien dag zijn functiën als ritueel slachter (schocheth) ten laste gelegd; klaarblijkelijk had men hem met het lange slachtmes op straat gezien en daarvan niet veel goeds gedacht. Zoo werd hij hierover op 3 October in verhoor genomen, welke datum op een Vrijdag viel. Uit het in Bijlage VIIa afgedrukte verbaal van de „confessien der gevanghenen” 25) blijkt eerstens, dat het jaar 1544, dat de Barrios als Uri's geboortedatum opgeeft, volkomen juist is, ten tweede, dat hij niet in Emden is geboren en ten derde, dat hij aanstonds poogde zijn vrijheid te herkrijgen, waarvan hij zoo onverwachts beroofd was, hetgeen echter nog weken duren zou. Alvorens met de verhooren van Philips Joosten nu verder te gaan, rijst de vraag op, die ik mijzelf ook hierbij stelde nl.: Hebben wij hier inderdaad met Uri Halevi te doen? Uri is wel dezelfde naam als Phöbus of Pheiwes, welke beide namen dan ook zijn gelijknamige kleinzoon voerde hetgeen Philip beteekent, terwijl Joosten hier dan een samentrekking van Josephs zoon moet zijn. In de in bijlage VI afgedrukte

Philips Joosten

Uit het verhoor van Uri Halevi op 3 October 1544
dat hij niet in Emden is geboren en ten derde, dat hij aanstonds poogde zijn vrijheid te herkrijgen, waarvan hij zoo onverwachts beroofd was, hetgeen echter nog weken duren zou. Alvorens met de verhooren van Philips Joosten nu verder te gaan, rijst de vraag op, die ik mijzelf ook hierbij stelde nl.: Hebben wij hier inderdaad met Uri Halevi te doen? Uri is wel dezelfde naam als Phöbus of Pheiwes, welke beide namen dan ook zijn gelijknamige kleinzoon voerde hetgeen Philip beteekent, terwijl Joosten hier dan een samentrekking van Josephs zoon moet zijn. In de in bijlage VI afgedrukte

Rabbi Uri's eerste gerechtelijk verhoor (tekst Bijlage VIIa)

acte, zien wij nu onzen Philips Joosten als *Oeri Bar Jouseif Halewie Zichrounou liwrocho* teekenen, geheel gelijk bij de reglementen van Ets Haim, in het Gedenkschrift gereproduceerd 27), zoodat deze identificatie hiermede bewezen is. Wij maken hier en passant ook kennis met zijn schoonzoon Ephraim Joseph Portugies, den eersten Joodschen slager van

De indentificatie van Philips Joosten met Rabbi Uri Halevi (tekst Bijlage VI)

Amsterdam, die als *Ephraim ben horaw Rabbeinoe Josche Jouseif Zichrounou liwrocho*, mede teekende. Uri blijft hier borg voor hem als zijn „principael” bij een voornaam Amsterdamsch slager. Hoogduitsche Joden waren toen nog vrijwel onbekend te Amsterdam, vandaar, dat hij hier ook „Portugies” wordt genoemd. Het familieverband is nu wel duidelijk. Uri’s overleden vader had nog een zoon Josche genaamd, toen ook overleden, wiens achtergelaten kind Ephraim was, naar Uri’s grootvader geheeten, zooals uit het opschrift van de oudste Amsterdamsche Wetsrol blijkt, door De Castro 28) in noot 80 gepubliceerd. Daar Ephraim’s dochter in 1631 in het huwelijk trad, was hij nu in 1621 reeds gehuwd en moet Uri dus (vooral ook, omdat de Joodsche huwelijken toen zeer vroeg gesloten werden) zich vóór het vertrek uit Emden over het jonge weeskind van zijn broeder erbarmd hebben hem aldus op den tocht naar Holland hebben medegenomen en hem later als echtgenoot voor zijn dochter bestemd hebben. Uri, die in

1621 reeds naar de 80 jaren liep, had hem natuurlijk de schechieta (ritueel slachten) geleerd, toen dit hem zelve te zwaar viel en hem vervolgens bij dezen voornamen slager geïntroduceerd.

Doch keeren wij tot Rabbi Uri in de gevangenis terug. Sedert het verhoor van 3 October was hij wederom ingesloten en nu, na een week, op 11 October weder in verhoor genomen. Zeker zal het den gevangene pijnlijk hebben getroffen, dat die datum juist op een Sabbath viel en klaarblijkelijk heeft hij zich hier ook over beklaagd, want de volgende verhooren werden hem niet meer op Sabbath afgenomen. Het tweede verhoor werd toen op 11 October (Bijlage VIIb) bepaald, terwijl voor deze belangrijke zitting inplaats van twee Schepenen er vier fungeerden. Voorgeleid, ondervroeg hem de Schout op vier punten, die ons ook ten zeerste interesseeren nl.: Welk beroep heeft R. Uri te Emden uitgeoefend en hoe lang, wanneer is hij te Amsterdam aangekomen en wie heeft hem verlof tot vestiging verleend? Op het antwoord op deze vragen hebben de Joodsche historici tot nu toe tevergeefs gewacht. Nu hebben wij hierdoor echter zekerheid omtrent het eerste ontstaan van Joodsch leven te Amsterdam verkregen. Uri is in 1544 te Brunswijk geboren, op dertigjarigen leeftijd als Rabbijn van Emden beroepen en heeft die functie tot 1602, een dertigtal jaren lang bekleed, dat wil zeggen, niet als Opperrabbijn, zooals ons in het Emdener Memorbuch Rabbi Menachem ben Jacob Katz genoemd wordt, nl. met de Morétitel, doch als *Rabbijn of als Darsjan* zooals hij aldaar dan ook terecht met den Magiedtitel herdacht wordt 21). Verder blijkt, dat hij in het voorjaar van 1602 te Amsterdam is aangekomen. Dat hij toen ook onmiddellijk voor een begraafplaats gezorgd heeft, blijkt wel uit den aankoop in dat jaar 1602 van de eerste Portugeesch-Joodsche begraafplaats te Groet bij Schoorl in het rechtsgebied van Alkmaar 29).

Met de mededeeling, dat zijn gezin is medegekomen, kunnen wij nu reeds met zekerheid vaststellen, dat de eerste Synagoge-diensten van Amsterdam vanaf het voorjaar van 1602 in de

Jonkerstraat ten huize van Uri Halevi binnenkamers gehouden zijn.

Dinsdag daarop werd Uri weder voorgeleid, nl. voor den Schout en een Schepen, die hem vroegen, hoe hij er bij kwam, dat hij ooit toestemming van Burgemeesteren had gekregen, om zich te Amsterdam te mogen vestigen. Blijkbaar was dus bij informatie hiervan niets gebleken, hetgeen geen gunstigen indruk had achtergelaten. Ook werd hem gevraagd, wat voor Joodsche diensten (waarvan men blijkbaar ook al een zonderlinge voorstelling had) hij wel in dien tijd te Amsterdam had gehouden. In het verbaal van dit verhoor van 14 October (Bijlage VIIc) verklaart Uri, dat een zekere Jurriaen het consent voor hem aan Burgemeesteren gevraagd en ook verkregen had en hem zulks was komen zeggen en voorts, dat hij de Joodsche religie sedert zijn vestiging te Amsterdam in zijn huis heeft uitgeoefend, als het „Lesen de Sabatten, Paesschen, Pinxteren, Loovertenten Feesten”, zonder evenwel den Grooten Verzoendag te noemen, dien hij opzettelijk schijnt weg te laten! Want van vergeten blijkt geen sprake te zijn, daar hij het Joodsche Nieuwjaar nog eens uitvoerig en afzonderlijk bij de wekelijkse Sabbathviering vermeldt.

Aangezien de resolutiën van Burgemeesteren van Amsterdam niet vóór 1603 teruggaan, kan ik slechts gissen, wie die Jurriaen is, doch hem wellicht wel aanwijzen. Immers Uri is door hem bedrogen. Tegen belooning heeft hij natuurlijk op zich genomen, het consent van Burgemeesteren te vragen, doch heeft dit echter nooit gedaan, daar hij Uri geen schriftelijk consent gaf, doch „sulx guam seggen”. Komt op 19 November 1599 een 24 jarige Fransch Joriaens in deze boeken voor, die altijd te Amsterdam was geweest, doch niet wist of hij te Hamburg, dan wel te Amsterdam was geboren, op 3 en 6 Juli 1604 blijkt daar gevangen te zijn de 17-jarige Juriaen Juriaens een schoenlapper, die later als handelaar in kalfsvellen voorkomt. Ik vermoed, dat hij Uri die poets gebakken heeft. Men zegge niet: Daarvoor was hij in 1602 (15 jaar oud) te jong, want de ondertusschen weder opge-

sloten Rabbi Uri zou van een dergelijk Amsterdamsch jongeling van 16 jaren nog grooter onaangenaamheden beleven.

De hechtenis van Rabbi Uri was in de buurt al spoedig bekend. Een patriarchale 60 jarig Rabbijn van omstreeks 1600 moest ook wel iedereen opvallen. Men herinnere zich nu uit het Emdensche verhaal, dat de Vlamingen als aanklagers werden genoemd. Welnu, een 16 jarig Vlaamsch jongeling was in verdacht gezelschap geraakt, had ondermeer een rok gestolen en was nu gevat. Daar Rabbi Uri nu toch gevangen zat, betichtte hij hem, dat deze den rok en daarenboven nog veel meer gestolen goederen kocht. Blijkbaar was het hem bekend, dat een vrouw uit de buurt eens geld van Rabbi Uri had geleend en daarvoor een bundeltje kleeren als pand had aangeboden.

Ondertusschen had men een nieuwe klacht tegen den Rabbijn gevonden nl. dat hij volwassen personen door de besnijdenis tot het Jodendom bracht. Na een week werd hij op 21 October (zijnde weder een Dinsdag), weder voorgeleid en de geheele zitting aan deze zaak gewijd.

Uri verklaarde (Bijlage VIId) alleen af en toe jonge kinderen besneden te hebben en *geen* volwassen personen, aldus tegen de overlevering in. Wij zullen aanstonds nog zien, dat zijn zoon Aron daarvan dan ook de eigenlijke Mohel (besnijder) is geweest. Vervolgens ontkent hij ooit iets met gestolen goederen of panden uit te staan gehad te hebben, dan alleen in het verhaalde geval, waarin hij een vrouw uit de buurt had geleend, zonder echter pand daarvoor te vragen. Blijkens de Bijlage VIId heeft deze zaak twee zittingen in beslag genomen en wel 21 en 22 October (zijnde een Dinsdag en Woensdag). Dinsdag werd dan de Besnijdenisbeschuldiging behandeld, waarop geen vervolging kon volgen en Woensdags de helingskwestie. Toen Uri's uiteenzetting in flagranten strijd bleek met des jongeling's beschuldiging, werd deze Cornelis Janssen van Goch, geboortig van Ostende, laatstelijk gewoond hebbende te Goch bij Kleef, direct in verhoor genomen. In zijn in Bijlage VIII afgedrukt relaas ried deze nog eens uitdrukke-

lijk: „dat zy zouden gaen tot een Jooede, wonende in de Jonckerstraet, die veel gestole goederen coopt ende dat zy misschien haer goet daer wel zouden vinden”. Gebruik makend van de verdenking van heling, waaronder de Duitsche Joden toen veelal gebukt gingen, maakt hij het geval aannemelijk, dat Uri en zijn zoon Aron het geld daarvoor zouden hebben opgestreken.

Twee dagen bleef Rabbi Uri nu nog opgesloten, waarna tot confrontatie van hem met dezen jongeling werd besloten. Dit vond op 23 October (Bijlage VIIe) plaats: Uri ontkende weder ooit gestolen goederen met hem verhandeld te hebben of hem zelfs maar ooit ook te hebben gezien.

Het was toen na een lange en vermoeiende zitting geweest. Reeds vijf zaken, waarvan ook vijf folio's vol zijn geschreven, waren vooraf behandeld, toen eindelijk aan het slot, Uri's confrontatie plaats vond. Na zijn verklaring werd Rabbi Uri nu in vrijheid gesteld en de zaak, die zulk een onverkwikkelijke wending had genomen, als afgedaan beschouwd.

Ruim een maand had Rabbi Uri in de toenmalige, algemeene gevangenis gezeten, het z.g.n. mannentuchthuis, of rasphuis, gevestigd in het oude Clarissenklooster, waarvan de ingang aan den Heiligenweg lag³⁰). Het machtige college van Schout en Schepenen (immers uit de oud-Schepenen werden de Burgemeesteren verkozen) hadden na het eerste verhoor viermaal getracht, andere bezwarende getuigenissen tegen hem in te brengen; telkens voor andere feiten. Lezen wij nu zoo hun vonnissen, als daar zijn: op de kaak zetten, te pronk stellen, op het schavot geeselen, brandmerken, hangen, radbraken, wurgen, onthoofden of combinaties van dien met of zonder geldboeten, dan begrijpen wij de bedoeling van het Emdensche Jiskorgebed²¹): „Moge God ten goede gedenken de ziel van den Eerwaarden Heer Mozes Uri bar Joseph ha-Levi, wiens aandenken tot zegen zij **בעבור שמסר נפשו על קרוש השם** omdat hij zijn leven veil heeft gegeven ter heiliging van Gods naam, om het Uitverkoren Volk, de nazaten van vromen, beschutting onder Gods vleugelen te ver-

בשם ה' אלהינו

Handwritten text in Dutch and Hebrew, including the name 'Uri' and 'Aron' and a prayer for Uri's soul.

schaffen". Dan wordt ons eveneens duidelijk, dat hierop ook de mededeeling van het Emdensche verhaal moet slaan, dat Uri ontroerd dankte voor de verleende vrijheid, dadelijk naar huis en naar de Portugeezen snelde en men elkander na dit weerzien onder het vergieten van tranen omhelsde en God dankte voor deze uitkomst.

Van het verlenen van Joodsche religievrijheid blijkt onder-tusschen nog geen sprake te zijn. De te verwachten oppositie eerst van de Katholieken, die dit als Christelijke religie ge-weigerd was en later van Gereformeerde zijde, die niet zou uitblijven, was oorzaak, dat zich dit niet zoo ideëel heeft toegedragen, als de legenden ons wel hebben doen gelooven.

Weten wij van het al dan niet aanwezig zijn van Joodsch bewustzijn van het eerste groepje, dat zich in 1590 vestigde, ongeveer niets, bij de definitieve nederzetting der Marranen in 1597 weten wij echter, dat zij positief Joodsche tendenzen hadden, waarvoor Burgemeesteren hen waarschuwd (Bij-lage III). Dit blijkt ook uit de inbeslagname door de Inquisitie van de goederen van de familie van Manuel Rodrigues Vega, onze Tyrado, en uit het feit, dat Manuel tot de verdachte Marranen behoorde, die naar Frankrijk waren uitgeweken. Doch met dit al was van een positief Jodendom nog lang geen sprake geweest; het waren slechts vage herinneringen, ver-kregen door geheimzinnige overleveringen en uit eenige Joodsche-ethische Spaansche lectuur. Was Manuel's familie reeds gedeeltelijk aan den Vlaamschen regentenadel geassimi-leerd, ook een lid van de Nunez-Pereyrafamilie ging weder uit Amsterdam naar Spanje terug, om daar een hooge betrek-king te aanvaarden, waarbij hij verder ook Katholiek ging leven. En ook de Barrios noemt Inquisitievrees het hoofd-motief voor de overkomst van deze familie in 1597 ¹⁾. Blijkens tientallen notarieele akten, die ik over hen vond, was deze familie onmetelijk rijk, en bezat zij door geheel West Europa zoowel uitgebreide handelsrelaties als familiebetrekkingen.

Toen het in 1602 aangekomen groepje onder leiding van den Duitschen Rabbijn, die een cultuurwereld van hen in

stand en beschaving verwijderd was, een werkelijk Joodsche gemeenschap ging oprichten, waarbij de individueele inzichten moesten wijken voor de vele hun onbekende wetten en moeilijke voorschriften, die deze Rabbijn hen gebiedend voorschreef, hield dit geslacht zich van den aanvang af van hem en zijn groepje afzijdig. Vermeldt Seeligmann¹⁾ de ondertrouwakte uit de „Puyboecken” van het huwelijk van den broeder van Maria Nunez en Justa Pereyra op 9 September 1605, nl. van den toen 23-jarigen Manoel Lopez Pereyra de Ilja de Madeira, met Bretis Nunez de Porto de Portugal, uit Bijlage IX³¹⁾ blijkt duidelijk, dat de bruid niet als Jodin bij Rabbi Uri, doch *Katholiek* wenschte te trouwen, hetgeen te Utrecht sedert de Statenordonnantie van 6 October 1584 haar voor het Gerecht was mogelijk gemaakt *). En ook van zijn zuster Justa Pereyra weten wij¹⁾, dat zij den dood harer twee kinderen weet aan het feit, dat haar man Francisco Nunez Pereyra niet Joodsch leefde en daarom niet eerder rustte, alvoor hij zich door Uri had laten besnijden, waarop zij hun leven en namen verjoodschten.

Zoo staat het vast, dat deze eerste Amsterdamsche Portugeezen niet alleen niet positief Joodsch hebben geleefd, doch ook, dat zij zich in den aanvang van het Uri-La-Levi-groepje afzijdig hebben gehouden **).

Zelfs Manuel Rodriguez Vega, de „Tyrado” van de Joodsche vestiging, vermocht vóór dat het groepje met Rabbi Uri te Emden had kennis gemaakt, nog niet uit eigen beweging daar contact met de Joodsche Gemeente te zoeken, hoewel hij daar sedert 1598 met het Gemeentelid Salemon Meyer in connectie stond. Toen in dat jaar zich dan ook een deel van den Spaanschen handel door de visitatie van de neutrale zeevaart door Hollanders en Zeeuwen naar Emden ver-

*) Blijkens het Utrechtsche Gemeentearchief is dit huwelijk echter niet te Utrecht voltrokken.

***) Seeligmann's vermoeden (Bibliogr. 1), p. 19), dat Duarte Sarayva als Marraan Amsterdam weder zou hebben verlaten, bleek mij onjuist. Als Jood heeft hij er nog lange jaren gewoond en hij doet later, zooals blijken zal, zelfs zaken met den Opper-rabbijn Haham Uziel.

plaatste, had dit aanvankelijk niet het minste gevolg voor het ontstaan van positief Joodsch leven bij deze Marranen.

Wanneer de Hollanders nu de Marranen (onder voorwendsel van den handel op de vijandelijke landen te willen beletten) uit den Indischen handel dringen, besluit de Spaansch-Portugeesche koning Philips III (en wel tegen betaling van 200.000 ducaten) hun als tegenmaatregel toe te staan, ongehinderd naar zijn koloniën te mogen emigreeren. Onze „bannelingen” van het Emdensche verhaal, die echter alleen hun emigratiebevoegdheid overschreden hadden, vertrekken nu naar Emden, klaarblijkelijk ook op Tyrado's advies, die daar immers nog in Februari 1601 met den Emdenschen koopman Hendebecke zaken afsloot. Wel zegt het Emdensche verhaal, dat dit een toevallige omstandigheid was, daar het doel der tocht Holland was, en dit groepje door de stormen naar de Oost Friesche kusten was afgedreven en zoo te Emden belandde, doch nu de tocht naar de oude Gravenstad een economische noodzakelijkheid blijkt te zijn en het verhaal buiten Inquisitievrees ook *handelsoogmerken* als doel van den tocht opgeeft, moet dit motief naar het rijk der legenden worden verwezen en aldus wel tegelijk doelbewust naar Emden gekoerst zijn. Zoo is nu ook, nu de Marranen (althans tot 1610) ongehinderd en openlijk uit Portugal konden vertrekken, de zonderlinge mededeeling van het verhaal verklaarbaar, dat 10 mannen en 4 jongens met huisraad en koopwaar zich op twee vaartuigen hebben ingescheept, zonder vrouwen. Immers uit Antwerpen is ons bekend, dat deze eerst later, nadat de mannen zich in deze vreemde noordelijke landen (ook wat de stemming jegens hen betrof) goed hadden georiënteerd, veiliger konden overkomen. Bleek ons uit de verhooren van Rabbi Uri, dat hij anderhalf jaar te Amsterdam was gevestigd, dan kunnen wij berekenen, dat de eerste Joodsche dienst, die te Amsterdam gehouden is, plaats heeft gevonden met Pésach, het Joodsche Paascheest [dat toen op 4 April = 14 Nisan inviel] en wel in de Jonkerstraat in een kamer van het door Uri gehuurde huis.

Daar Rabbi Uri, na dertig ambtsjaren, niet ineens uit Emden direct mede naar Amsterdam heeft kunnen gaan, moet de bewuste landing te Emden dus veel vroeger hebben plaats gevonden, daar deze Portugeezen immers vóór Uri in Amsterdam aankwamen en deze vóór April moet zijn aangekomen. Voor het afwikkelen van zijn zaken te Emden en het afscheid nemen van de Gemeente, waar hij een menschenleeftijd lang gearbeid had, gunt de „Memoria” hem en zijn zoon Aron den tijd van 2 à 3 weken. Wij weten thans echter (Bijlage VIIb), dat zijn gezin wel mede is gekomen (zulks in strijd met de mededeeling der „Memoria”), en ook, dat de tijdsbepalingen hier opgegeven, veel te kort blijken te zijn. Laat de schrijver (die zijn vader voor de eer mede in de gevangenis laat zetten!) den overval reeds na enkele weken geschieden en Uri's gevangenschap enkele dagen duren, dan moeten wij ook hier klaarblijkelijk inplaats van 2 à 3 *weken*, 2 à 3 *maanden* lezen, waarop wij dan als datum van de Emdensche landing einde December 1601 krijgen.

Is dit aannemelijk ten opzichte van Philips III's Marranenprivelege (4 April 1601) om Portugal openlijk met familie te mogen verlaten en vaste goederen daarvoor te verkoopen, ook een andere bijzonderheid bevestigt dit, voor zoover dit nu nog noodig zou zijn. De 18de eeuwse Amsterdamsch-Joodsche volkskroniqueur, Menachem Man ben Salomo, die het Emdensche verhaal uit den volksmond opteekende, verhaalt in zijn „Sjeëries Jisroël”³²⁾ ook het detail, dat het toen juist „Chanoekozeit” (de tijd van het Makkabeeënfeest) was, dus zoowat het laatst van December. Uit het andere nieuw medegedeelde detail, dat Uri's zoon Aron de Marranen kon verstaan, doordat hij in Italië de boekdrukkunst had geleerd, volgt ook, dat het eerste detail geen uitwas van een later stadium der legende is, daar Aron's zoon Uri ook werkelijk die kunst verstond en ook in Amsterdam heeft uitgeoefend³³⁾.

Dat de kern van deze episode, waarin de gans actief optreedt, en het Hebreeuwsche opschrift van Uri's huis een rol speelt, wel aannemelijk is, blijkt wel uit het volgende. Een

Emdensche plaatselijke legende wijst het later verbouwde hoekperceel Oster- en Daalerstrasse als Uri's huis aan; in de Daalerstrasse zag ik nu werkelijk Hebreeuwsche opschriften op de huizen, nu nog tot 1629 teruggaande, en waarvan één een vogel vertoont, door Dr. Grünwald³²⁾ voor een gans gehouden. En nog worden 's winters te Emden een groot aantal ganzen uit de omstreken aangevoerd en verorberd, zoodat, al heb ik de illusie ontnomen, dat dit overigens niet om zijn schranderheid vermaard dier de verdienste zou hebben de Marranen voor het eerst met Hoogduitsche Joden in verbinding te hebben gesteld, en ondanks de rol die het in het Joodsche volksgeloof van elders³³⁾ speelde*), de ganzen-episode van de Memoria evenzeer historischen grond zal hebben gelijk wij ook de overige details van dit verhaal authentiek bevestigd zagen.

Zijn deze Portugeesche Marranen aldus in December 1601 te Emden aangeland en met Uri in contact gekomen, dan blijkt ons uit het Emdener „Memorbuch”²⁵⁾ wel het verdere verloop van hun lotgevallen. Zij werden door Tyrado over de Amsterdamsche verhoudingen ingelicht, die daarop hun overkomst vanuit Emden, waar hun de onverdraagzame Lutersche stemming gevaarlijk kon zijn, naar Amsterdam voorbereidde en aldus heeft geholpen „die Gemeinde der Sephardim in Amsterdam unter de Flügel der Gottheit zu bringen”.

Toen Rabbi Uri daarop na twee maanden volgde en het huis in de niet aanzienlijke Jonkerstraat bij de haven huurde, begonnen daar toen de eerste Joodsche Godsdienst oefeningen van Amsterdam. Deze geheele Marranengroep, Tyrado inbegrepen, was, zooals Gebhardt het kernachtig uitdrukt „Katholich ohne Glauben und Jude ohne Wissen, doch Jude im Willen”⁸⁾; hen was niets dan enkele Hebreeuwsche klancken (die Uri nog anders uitsprak) en eenige vage herinneringen

*) Uit dit Italiaansche boekje van 1717, waarin de gans een rol in het Joodsche volksgeloof speelt, en waarop Mr. Prins mij attent maakte, meende ik voor het 16de eeuwse Joodsche Emden, evenwel geen conclusies te mogen trekken.

bij overlevering bekend. Zoo konden zij geen actief deel aan deze Synagogediensten nemen en alleen deze onbegrepen gebeden in het hen vreemde Hoogduitsche idioom van het verloren, oude Hebreeuwsch beluisteren, waarvan Rabbi Uri „een der zangers” was.

Anderhalf jaar hadden zij aan de speuroogen van het Gerecht kunnen ontsnappen, die als ware papistenjagers in 1598 twee aanzienlijke Socianenleiders op verdenking van Roomsche samenkomst in hun herberg hadden overvallen en hun boeken afgenomen ²⁾. De Katholieken wachtten meestal met hun Zondagdiensten tot den avond, waarbij zij, beschut door de duisternis, onopgemerkt konden bijeenkomen.

Nu de tweede Kol Nidré-avond (de vooravond van den Grooten Verzoendag), die te Amsterdam gevierd werd, in 1603 op een Zondagavond viel en daarbij Spaansche en Portugeesche vreemdelingen bijeenkomen, kon het wel niet anders, of het Gerecht, dat Zondagsavonds speurde, moest wel een inval doen, nu zóó sterke verdenking van geheime Katholieke — en wellicht ook, daar het Spanjaarden gold —, landsgevaarlijke samenkomst bestond.

De Portugeesche Joden kennen het gebruik niet, bij de Hoogduitsche algemeen, om zich op deze Hoogtijden in het Sargenis (witte doodswade) te hullen. De speurende papistenjagers moesten aldus constateeren, dat allen, die hun aandacht toch niet bij de voordracht konden bepalen, onraad geroken en uiteengestoven waren, terwijl de Voorzanger Rabbi Uri in het gebed verdiept was. Zij die een Katholiek priester in misgewaad verwachtten aan te treffen, vonden nu ook een voorganger in een lang wit gewaad gekleed, die men nu als zoodanig inrekende en aldus gevankelijk werd weggevoerd. Van Joodsche diensten gelooft men aanvankelijk niet veel, zoodat Uri daarover uitvoerige inlichtingen geeft, doch den Grooten Verzoendagdienst van vorig jaar angstvallig verzwijgt, blijkbaar uit angst dat men bij het begrip van het „Groote Vasten” van deze Portugeezen en Spanjaarden, toch aan verholten Katholieken zou moeten denken.

Raadselachtig schijnen zijn inlichtingen over de besnijdenis, ten eenemale in strijd met de mededeeling der Memoria en de latere verklaringen van de bekende Opperrabbijnen ²¹⁾, die toen echter nog kleine kinderen waren. Toch blijkt Uri's inlichting, dat hij alleen kinderen van 8 dagen oud volgens het voorschrift besneden had en nooit oudere personen, juist te zijn. Deze operatie is namelijk bij oudere personen niet zonder levensgevaar, zoodat het niet aan te nemen was, dat iemand na dertig ambtsjaren op zijn ouden dag zich nog hieraan zou durven wagen. Bleek ons, dat nu zijn hand niet meer de kracht en vastheid van vroeger had, dat hij de schechietah (het ritueel slachten) aan zijn schoonzoon had overgegeven, dan geeft ons de Barrios de oplossing door zijn mededeeling ²¹⁾: „Y en el de 5338 a 24 de Thamuz le nació su famoso hijo el Rabi Aaron Levi, que circuncidó en diferentes tiempos 931”, „En den 24sten Tammoez 5338 (= 1578) werd zijn beroemde zoon Rabbi Aharon Levi geboren, *die in verschillende tijden 931 besnijdenissen verricht heeft*”. Hieruit blijkt nu afdoende, dat niet Uri doch zijn zoon Aron de mohel of kerkelijk besnijder der Gemeente was, zoodat Uri's verklaring op waarheid berustte.

Het jaar van vestiging van Joodsch leven te Amsterdam staat nu voor goed op 1602 *) vast en wel in het vroege voorjaar. Hoe Franco Mendes aan den datum Dinsdag 22 April 1593 ²¹⁾ komt, is mij een raadsel, want die dag viel op Donderdag en eerst in 1603 op Dinsdag. Doordat Koenen in zijn „Geschiedenis der Joden in Nederland” en Visscher in zijn „Chronologische tijdtabel voor de Geschiedenis der Israëlieten” het jaar 5364 foutief hebben wedergegeven, hebben zij aldus per toeval het juiste jaar 1602 vermeld!

Waren aldus in 1602 de fundamenten van het Nederlandsch Jodendom te Amsterdam gelegd, heftig zou het verzet hier tegen opbruischen, doch evenals Manuel's schip „De Phoenix” als symbool van hernieuwden materieelen bloei voert, zoo

*) De heer J. S. Da Silva Rosa heeft dezen datum na mijn lezingen nu ook in de „Encyclopaedia Judaica” II, kol. 717 overgenomen.

zou zij ook voor de pas ontloken Joodsche Gemeenschap als blijvend symbool gelden van steeds hogere vlucht van Joodsch leven.

Rabbi Uri Ma-levi heeft de Gemeenschap innerlijk geconsolideerd. Heeft Tyrado haar krachtig door de stormen van buiten geleid, Rabbi Uri is toch als de eigenlijke grondlegger van de *Joodsche* vestiging van Amsterdam te beschouwen. Het Emdensche Jiskorgebed voor hem schildert zijn twintigjarigen Amsterdamschen pioniersarbeid in het terugvoeren van Katholieke Humanist tot Joodsche Monotheïst: „Hij leerde hun den weg, welken zij te bewandelen hadden, totdat zij gezuiverd waren van alle onreinheden, gered van het vuurelement en van de zeven helsche verblijfplaatsen. Nuttige bepalingen heeft hij voor hen vastgesteld, want zij waren van verre landen gekomen, om te vernemen het woord Gods: „Wij willen doen en luisteren” [Ex. XIX : 8] spraken zij. „Ook in de Synagoge was hij een der zangers en in Gods leer was hij oprecht met de vromen”.

III. *Alkmaar's Victorie*

Wat als Papisten als Christenen was geweigerd, kon moeilijk aan Joden worden vergund, zonder dat de vervolgde Katholieken daaraan geweldigen aanstoot zouden nemen. Zoo kon van een toelating van Joodsche samenkomsten binnen Amsterdam dan ook nog geen sprake zijn *).

Daarom richt Rabbi Uri **) zijn blik naar Alkmaar, in welk gebied hij zijn tijdelijke Joodsche begraafplaats had ingericht. Zoo zou de stad, waarvan de victorie der Nederlanders in hun vrijheidskamp tegen Spanje was uitgegaan, nu ook de eerste Nederlandsche stad zijn, die den *Joden* van Spanje en Portugal het eerst Godsdienstvrijheid schonk. Hij

*) In dit jaar 1604 traden Burgemeesteren per Vroedschaps-resolutie ook tegen de Martinisten op, wien het echter verder ook niet moeilijk werd gemaakt.

**) Mr. Prins (p. 205) vermoedde reeds Uri achter onze Philips de Jode.

onderhandelde met de Vroedschap over volledige burgerrechten voor de Marranen en de Joden van Italië en Turkije, met officieele toestemming om, gelijk elders, openlijk als Joden te mogen leven, waartegen zij, mits de wachtdienst afkoopbaar zou zijn, alle burgerlasten beloven te zullen dragen. Op 10 Mei 1604 ³⁴⁾ werd dit eerste Hollandsche *Joden* charter verleend, waarvan Rabbi Uri de redactie over het Joodsch leven wijselijk in een algemeenen term had vervat. De Vroedschap, gedreven door de zucht Amsterdam naar de kroon te steken, verleende aldus uit het welbegrepen eigenbelang, de volgende gunstige bepalingen: „Opt versouck van Philips de Jode uyt den name van verscheyden huysgesinnen van joden ende jodengenoten, zoo van Portugijssche als andere natien, jegenwoordelick zoo oostwaerts als elders wonende, is geacordeert ende toegelaten, dat zij hier ter Stede mogen comen, ende soo gerustelick ende sekerlick blijven ende wonen als anderen goeden burgeren ende onderdanige ingesetenen deser plaetse, *ende haer geloofs beleven*, ende sich generen als in andere plaetsen van de Christenheyt henluyden toegelaten wordt, behoudelick, dat sy haer sullen onderwerpen alle keuren ende ordonnantiën deser Stede ende helpen dragen ende gelden alle lasten, ende contributien als andere burgers ende ingesetenen en alleene, mits dat zy betalende alsulcke wachtgelden, als bij Burgermeesteren henluyden opgelegd sullen worden, sullen exempt wesen van schutterije, ende persoonlick wachten ofte tochten waertenemen ofte doen”.

Heeft zich hierop inderdaad een enkele Portugees binnen Alkmaar gevestigd, mogelijk ter bewaking van het nabijgelegen Bet Haim (Joodsche begraafplaats), Amsterdam heeft deze Portugeezen echter weten vast te houden. Bezien wij het Alkmaarsche en de volgende *Joden* charters nu in verband met hun uitwerkingen, dan krijgen wij eenig inzicht in de politiek, die deze Marranen hierbij hebben gevolgd. Onze „Tyrado” laat Uri Levi de Alkmaarsche toestemming verwerven, om met dit charter nu meerdere priveleges van de Amsterdamsche Burgemeesteren te verkrijgen en hen aldus tot een tegen-

maatregel ten gunste der Portugeezen te prikkelen. Wat het „geloofs beleven” betreft, kunnen Burgemeesteren, wien jaarlijks door de heftige gereformeerde predikanten verweten wordt, dat zij den Paapschen mis dulden, nog niet verder gaan dan hun te verzekeren, dat het hen (mits binnenkamers blijvende, gelijk de Katholieken) niet lastig zou worden gemaakt. De onderhandelingen door „Tyrado” nu gevoerd en waarop zijn legende doelt, overtuigen Burgemeesteren nu ook van het groote industriele belang dezer lieden voor den opbloeij der stad, zoodat zij na de uitvaardiging op 10 Mei van het Alkmaarsche Charter, reeds op 21 September als tegenzet het voor onze Tyrado buitengewoon gunstige zijde-monopolie uitvaardigen, waardoor hij en zijn groepje Portugeezen voor een vijftal jaren door Amsterdam werd vastgehouden.

Wat den Indischen handel betreft, was hun aandeel voorloopig gering. Hiervoor treedt in 1605 nog even Don Emanuel, de zoon van Don Antonio²⁾, ten tooneele, die in 1597 het beruchte huwelijk met Prins Maurits' zuster Emilia sloot. Deze Marranenprins, die in een aanzienlijk perceel te Delft³⁵⁾ woonde, voorzien van een Hebreuwsche spreuk nl. Ps. 37 vrs. 5: „Wentel uw weg op den Eeuwige en vertrouw op Hem, dan zal Hij het verrichten”, dacht zich nog steeds, bij traditie den officieelen beschermer der Marranenbelangen.

De Amsterdamsche Vroedschap, meer oog voor de werkelijkheid hebbende, scheept hem telkens zeer beleefd af. Als hij in 1597 naar Amsterdam komt om de Marranen en Hollanders in Indië tegen de Spanjaarden te vereenigen³⁶⁾, belooft de Vroedschap aan den „Prince van Portugael”, dat haar Statenafgevaardigden eerst eens met die van andere steden zullen praten, waarvan zij dan een schriftelijk rapport zullen krijgen en waarop zij dan later zullen besluiten. Toch hebben de „heeren Burgermeesteren ende XXXVI raden der Stad Aemstelredam” bij het eindigen van den monopoliestrijd van 1603 besloten³⁶⁾, dat hun gedeputeerden met de andere stedenafgevaardigden moesten aandringen, ten einde „alle

duysterheyt ende misverstant wech te nemen” de woorden „neutrale havenen ende landen” uitdrukkelijk te interpreteren door de toevoeging „op d'selve vyandelyke havenen”, waardoor de Marranenhandel beschermd werd. Nu op 26 April 1605³⁶⁾ was „van wegen Don Emanuel, Prince van Portugal” aan Burgemeesteren „voor eenige Portugeese cooplyuden, in de Vereenichde Landen woonende, gepresenteert de Remonstrantie”, die daarop besloten „naerder in de steden te doen letten, om met goede kennisse tot contentemente van voorsegde Heere Prince so veel geconsenteert te worden, als doenlyck bevonden sal werden”. Ook de Staten zeggen in 1605³⁶⁾, de Portugeezen op „recommandatie” van Don Emanuel bescherming te hebben verleend. Eerst na 1609³⁶⁾ echter, wanneer hij de Vroedschap voor 't laatst trachtte te bewegen het „tractaet” tusschen den vijand en de Staten ook ten genoegen van Graaf Willem Lodewijk van Nassouw te steunen, begrijpt hij zelf, dat zijn figurantenrol hier voorgoed is uitgespeeld. Hij trekt dan naar Brussel en hertrouwt daar in 1626 met de Marraansche Louise Osorio.

Had deze romantische Marranenprins eigenlijk voor de Portugeesche Marranen van Amsterdam weinig of geen feitelijke beteekenis, anders was dit met den Amsterdamschen Marraan Francisco Mendes³⁷⁾, die praktischer te werk ging en wiens blik hier de verhoudingen beter en scherper zag.

Met de zijde-industrie van Manuel (met wien hij blijkens Bijlage X verwant was) had hij als groot koopman en reeder niets te maken. Reeds lang voor Uri Levi's komt in de Republiek gevestigd, wordt hij aldaar onder diens leiding positief Joodscher als de anderen, ook als Tyrado.

Het meest gejudaiseerde groepje, wien het judaiseeringsproces te langzaam gaat en dat ook niet economisch met het Tyradogroepje belangengemeenschap heeft, wil nu met de officieuze Tyrado-overeenkomst niet langer genoegen nemen.

Dit groepje is het nu, dat met Haarlem's Vroedschap onderhandelingen gaat aanknoopen, ten einde aldaar een meer gejudaiseerde en positief Joodsche Gemeente te kunnen vesti-

gen met een door de overheid officieel erkende openbare Synagoge.

Mendes was toen een aanzienlijk koopman, in de kracht van zijn leven en vol ondernemingsgeest. Vertelt de Palache-legende, dat Don Samuel Palache, de Ambassadeur van Marokko, in 1597 te Middelburg gevestigd was en vandaar uit te Amsterdam de eerste Synagoge stichtte, aanstonds zal ik aantoonen, dat Palache daar nooit gewoond heeft en niet de *eerste*, doch de *tweede* Synagoge, gezamenlijk met onzen Mendez gesticht heeft. In strijd nu met de overlevering heeft nu Mendez werkelijk in Middelburg gewoond, blijkens een machtiging van Sr. Anthonio Rodrigues Melo, Portugeesch koopman te Amsterdam betreffende gezonden lijnwaet en andere lakensche stoffen aan Sr. Francisco Mendez „Coopman Portugies” te Middelburg, verzonden¹³⁾, zoodat de legende Palache met Mendez heeft verwisseld.

Uit Bijlage Xa blijkt, dat deze Francisco (of als Jood Isaac Mendes (Medeyros) niet, zooals de Barrios beweert²⁹⁾, de *zoon* van Melchior [of Belchior alias Abraham Franco (Mendes)] was, doch diens *neef* en aldus ook geen broeder van Christoval alias Mordochay Franco Mendes. De Barrios laat hen 27 April 1598 te Amsterdam komen en verhaalt, dat Isaac zeer bedreven in het Latijn is geweest en Mordochay vermaard om zijn weldadigheid, terwijl beiden bij de Stadsregeering in hoog aanzien zouden hebben gestaan.

Deze Mendezfamilie verricht nu pioniersarbeid voor de latere economische als religieuze positie der 17de eeuwse Portugeesche Joden van Amsterdam. Als Joden wenschen zij publiek te leven, zonder schuil te gaan achter een Marranenmasker en als zoodanig zijn zij de eersten, die in deze andere gedaante weder deel nemen aan de Oost- en West-Indischen wereldhandel. Melchior kocht reeds in 1604³⁸⁾ voor f 13500 aandeelen in de Oost-Indische Compagnie en in 1607 kocht Melchior en Francisco weder voor f 3000 aandeelen, waarvan Melchior in 1608 voor f 1200 aan Michiel de Castro overdeed. Met deze Michiel de Castro kocht Francisco ook voor f 1800

aandeelen gezamenlijk en zelf nog voor een gelijk bedrag in de West Indische Compagnie. Deze was ook een „mercador Portuguez morador nesta dita cidade”³⁹⁾, dus Amsterdamsch Portugeesch koopman en als Jood Michiel Nehemie geheeten³⁸⁾. Hij was een broeder (seu Irmaô) van de in 1590 met het Tyrado-groepje medegekomen Rafaël Cardozo (Namias). Dit blijkt uit het protocol van de notarissen Ruttens waar hij tevens in Juni 1619³⁹⁾ als getuige een akte ondertekende, waarin het heet „Michael de Crasto oudt 50 jaeren”. Ook waren beiden executeurs testamentair in dat jaar van Manuel Pimentel’s boedel geweest [Los SSres Francisco Mendes de Medeiros y Michael de Crasto, curadores de la casa mortuoria de Manuel Pimentel difunto”³⁹⁾]. Ook met Mendes was hij ook blijkens Bijlage XVIa verwant. Deze drie enthousiaste Joodsche handelslieden wenschen nu een openlijke door de overheid gesanctioneerde Synagoge en rechtswaarborgen, om vrijuit Joodsch te kunnen leven. Zij beroepen zich op Alkmaar’s Jodenprivelege en wenden zich in het voorjaar van 1605 tot Haarlem’s Burgemeesteren als „eenige Coopluijden uijt Portugal, genaemt Joden, tegenwoordig te Amsterdam wonende, die alhier wel zouden begeren te komen wonen en nog tot hun diversche familien, tegenwoordig in Portugal, Turkijen en Italien wonende, en synde alle treflijke koopluijden brengen en ontbieden, zo zy luijden met vrije executie van hunlieder religie en leere in de Synagoge mochten leven, als hen in Italien en Duijtsland toegelaten werd en ook eenige van hen te Alkmaar wonende, is geaccordeert.” Het doel van deze Haarlemsche vestiging, namelijk „de vrije executie” van het Joodsche leven in de Synagoge, blijkt hieruit dus wel zeer duidelijk. Wel ziet de Vroedschap bij dit aanzoek naar „Stads welvaren door de handel en neeringe,” doch vreest, gelijk Amsterdam, dat „niet zonder groote opspaecke van de Roomschegezinden of Catholyken, de vrije executie van de Religie der Joden zoude kunnen geaccordeert worden.” Ten slotte besluit zij dezen „koopluijden” nader te spreken „en hen alle vrijheid in de conscientie en ’t beleven huns ge-

loofs presenteren en accorderen zullen, als andere Ingezetenen, *zonder bij acte of resolutie te consenteren de openbare Sienagoge*, voor dat op dezen bij de Vroedschap nader zal zijn gelet ende geresolveert". Dit wilden de adressanten echter niet, omdat hen dat niets verder bracht dan Alkmaar had gedaan. Voor het eerst houden zij vast aan den eisch van een „Openbare Sienagoge". Zoo besloten Burgemeesteren op 10 Mei het advies van den Landsadvocaat Oldenbarnevelt en van den bekenden predikant Johannes Uyten Bogaert in te winnen, die daar op nu „geen kwaad advies" gaven *). Zoo kregen zij „finael antwoord". Zouden zich binnen Haarlem „een merkelyck getal van treffelijcke huysgesinnen ende koopliijden hunner natie" vestigen, dan zou de Stad hen bij acte „accorderen ende octroyeren de vrije executie hunner religie ende openbare leere in de Synagogen" mits Christus daarin niet beschimpt zou worden, zij niet met Christenen zouden huwen en zich als goede burgers zouden gedragen. Het op 10 November definitief uitgevaardigde Haarlemsche Jodencharter ⁴⁰⁾ waarborgt hen aldus volledige handelsvrijheid en burgerrechten. Wel was bepaald, dat „Parnacim ende Memonim ofte Principalen" van hun herkomstplaats, hen van een bewijs van goed gedrag moeten voorzien, doch voor Amsterdam, dat tot de „steden ende plaetsen" behoorde „daer zij heure Synagoge ende Parnacim ende Mamonim nyet en

*) Uit de eerste uitgave der „Scaligeriana" heimelijk en anonym door Isaac Vossius bezorgd (Den Haag 1666), blijkt, dat ook de beroemde Leidsche Prof. Scaliger er van wist en het plan gunstig gezind was. Het heet daar op p. 185: „Les Juifs seront bien libres en ces quartier habebunt Synagogam Harlemi, quod si sit alam unum ut me doceat", zoodat hij vandaar nog een onderwijzer voor zijn verdere studiën in de Rabbijnsche letteren hoopte te krijgen. Dat dit van Scaliger zelf moet zijn, blijkt uit de omstandigheid, dat ook op p. 183 dit feit nog eens voorkomt „Les Juifs viendront à Harlem, et y auront Synagogue et privelege des Estats, erit magna in his regionibus commoditas" enz. De volgende uitweiding kan echter niet van Scaliger zijn, die op 21 Januari 1609 overleed: „il y a de 200 Juifs Portugais en Amsterdam et vous verrez le Samedy les femmes es bien habillées s'asseoir devant leurs portes, sans rien faire. Ils ont enlevé tous les volumes Hebreux, qu'il ont peu trouver, et ont fait venir des Rabbins. Il y avoit un R. Asscher, qui estoit honeste homme pour un Juif". Daar dit op lateren tijd slaat, is dit klaarblijkelijk door een der opteekenaars dezer „Scaligeriana" daaraan toegevoegd.

hebben", kunnen zij volstaan met zulk een bewijs van „de overste van heure Synagoge". Wanneer wij nu vernemen, dat de *openbare Synagoge* eerst na vestiging van 50 gezinnen zou kunnen worden vergund, dan bemerken wij, hoe deze Haarlemsche episode met het slot van het Emdensche verhaal is samengewezene; dan past dit geheele fragment hier in het Haarlemsche geval. Wij kunnen daaruit dan ook wel deze onderhandelingen reconstrueeren. De Portugeezen wezen Burgemeesteren op het nut en voordeel voor Haarlem's groothandel, aan hun komst verbonden. Zij wijzen op hun kapitaalcracht en verzekeren, dat na de uitvaardiging van het Charter binnen een jaartermijn wel vijftig van hun gezinnen zich te Haarlem zullen vestigen, die dan, door hun internationale betrekkingen, deze stad, die te voren weinig handel had, tot de eerste Europeesche handelsstad zouden doen opbloeien en Amsterdam doen overvleugelen. Zoo bepaalde Haarlem, dat na vestiging van „vyftich treffelycke huysgesinnen ofte familien van heure natie" zij o.a. „aldaer mogen hebben, heure Synagoge ofte plaetse van heure bijeencompste ende vergaderinge", een eigen begraafplaats enz., „ende voorts heure religie ende geloof vrij beleven ende exerceren, heuren Sabbathdach ende andere heure hebreusche Feestdaegen mogen vyeren ende onderhouden, volgens de hebreusche ofte Jootsche wijze ende manyre van doen", zonder door iemand, op straffe van rechtsvervolging, te mogen worden lastig gevallen. „Noch en sal ook op heure Sabbatdach ende andere heurluyder Feestdaegen, vóór noch tegens heur eenige citatie, daginge ofte rechtsvorderinge in civile saken gedaen mogen werden".

Ik kan hier niet op alle details van dit door Mendes ontworpen lange Jodencharter ingaan, doch er alleen op wijzen, dat het de organisatie van de te stichten Joodsche Gemeente inhoudt. Had de Magistraat eerst aan honderd familiën gedacht, zoolang er nog geen vijftig zouden zijn, zou de Amsterdamsche toestand nog blijven gelden, nl. dat zij „haer geloof aldaer binnenshuys ende besloten camere in stillicheyd

zullen mogen beleven ende heure vergaderinge houden", be-
nevens hun dooden op een aan te wijzen plek mogen begraven.
De vijftig Portugeesche familiën, die toen zelfs nog niet in
Amsterdam waren, zouden voorloopig nog niet naar Haarlem
kunnen komen, zoodat de openbare Synagoge aldaar aldus in
het verre verschiet kwam te liggen. De door de overheid aldaar
gesanctioneerde Joodsche Gemeenteorganisatie was echter
te aantrekkelijk, dan dat Amsterdam niet op zijn „saeck”
zou moeten letten, opdat niet Haarlem de Amstelstad den
Portugeezen afhandig zou maken. Welnu, wanneer wij het
volgende jaar de eerste uiting van een Joodsche Gemeente
zullen aantreffen, dan blijkt ook, dat Amsterdam hen wel
heeft weten vast te houden. Hoewel Burgemeesteren geen
officieel Jodencharter bij de toenmalige kerkelijke ver-
houdingen aandurven, is hun hierom te verstaan gegeven, dat
de stichting van een Joodsche Gemeente met een Synagoge
in een uiterlijk niet opvallend gebouw door Burgemeesteren
welwillend zou worden beschouwd, al hebben zij, zooals wij
straks zullen zien, bevreesd voor het heftige Gereformeerde
verzet, een officieel verzoek hiertoe moeten weigeren. De
Barrios' verhaal, dat de Mendes'sen bij Burgemeesteren van
Amsterdam in hoog aanzien²⁹⁾ stonden, schijnt aldus ook
op deze onderhandelingen te slaan.

Na de uitvaardiging van het Haarlemsche Jodencharter op
10 November 1605, zijn de Amsterdamsche onderhandelingen
met succes door hen voortgezet. Daar wij in Juni, daarop
volgende, de eerste actie der Joodsche Gemeente waarnemen,
moet dus de stichting van de eerste Joodsche Gemeente van
Amsterdam in het voorjaar van 1606 *) hebben plaats gevon-

*) Ook H. Schlesinger in zijn „Chronolog. Handbuch zur Gesch. der Juden, 2e
Auflage) geeft het jaar 1606 aan voor den bouw der Synagoge Beth Jacob, terwijl
ook Kayserling in zijn „Sephardim” bij het inwijdingsgedicht op deze Synagoge
door Antonio Alvarez Soares opmerkt, dat deze zich „bei der Einweihung der
ersten Synagoge, also 1607, schon in Amsterdam befand” (p. 188 en 340, noot 188),
en zulk ook in zijn artikel in de „Jewish Encyclopaedia” (dl. I, p. 480) herhaalt:
„the first synagogue established in Amsterdam in 1607”. Ook het zilveren schild
door Tyrado aan de Synagoge geschonken draagt het jaartal 5367, dat niet alleen

den. Gelijk bekend is, heeft Mendes hiertoe met de Tyrado-
groep een paar jaar samengewerkt en droeg deze Gemeente
den naam *Bet Jacob* (Huis Jacobs) zinspelend op haar stichter
Jacob Tyrado, onze Manuel Rodrigues Vega.

Uit het feit, dat reeds in Juni 1606 een beslissing door de
Vroedschap inzake het verzoek van de Gemeente om een
nieuwe begraafplaats, genomen werd, kan men immers af-
leiden, dat zij tusschen de onderhandelingen, die na Novem-
ber 1605 aanvingen en dezen datum, dus in het voorjaar van
1606 was georganiseerd. De Castro vermeldt op fol. 1 van zijn
„Keur van Grafsteenen”²⁹⁾, dat de Portugeezen in 1602,
nabij Groet van Johan de Nachtegale van Alkmaar een
huisje met twee derde morgen geestland in eigendom ver-
wierven, waarvan het transport ten gevolge van het verzet
van Alkmaar nog niet officieel plaats vond. Hoewel mij te
Haarlem bleek, dat het oud-archief van Schoorl en Groet uit
dien tijd verloren is gegaan, was ook te Alkmaar niets van dit
verzet te bespeuren *). Uit de omstandigheid, dat de lijken
dezer begraafplaats, later toen zij reeds lang eigendom der
Gemeenten was, onder het bestuur van orthodoxe Rabbijnen,
zijn opgegraven en naar Ouderkerk zijn vervoerd, blijkt wel,
dat niet Alkmaar's verzet, doch het voorloopige en tijdelijke
karakter (Tenai-bepaling) van deze begraafplaats, het offi-
cieele transport vijf jaren heeft doen uitstellen.

De mededeeling van den toenmaligen Gemeente-archivaris,
Dr. Scheltema, in noot 1 van De Castro afgedrukt, nl. dat
Burgemeesteren reeds op 19 Juni 1605 een verzoek der Portu-

1607 doch ook het najaar van 1606 omvat. Merkwaardig mag in dit verband nog
het zoeven door Mr. H. F. Wijnman gepubliceerd feit heeten, dat Hugh Broughton
in dit jaar 1606 te Amsterdam eenige Hebreeuwsche bekeeringsboekjes liet drukken
[zie diens Jan Theunisz alias Joannes Antonides (1569—1639) Boekverkooper
te Amsterdam met een bibliographie zijner uitgaven en geschriften” in het 25ste
Jaarboek van „Amstelodamum” Amsterdam 1928, p. 56 vgl. en de daarop gevolgde
polemie met Drs. L. Hirschel in „Het Boek”.

*) Ook de heer N. J. M. Dresch, Gemeente-archivaris van Alkmaar, die in het
Alkmaarsche Archief nog een uitvoerig onderzoek voor mij heeft ingesteld, moest
evenwel tot de conclusie komen, dat dit veld niet te Alkmaar is getransporteerd, en
van Alkmaar's verzet in dezen niets blijkt.

geezen, om in Amsterdam een begraafplaats te mogen hebben, afwezen, bleek mij nu een vergissing en aldus onjuist te zijn. Uit Bijlage XI blijkt, dat zulks eerst op 9 Juni 1606¹⁸⁾ geschiedde, toen Burgemeesteren inderdaad aan de pas opgerichte Joodsche Gemeente „Bet Jahacob” een begraafplaats binnen de wallen weigerden, zoodat zij op Groet bleef aangewezen. Nu dit veld aldus een meer definitief karakter verkreeg, liet zij het ook op 10 Juli 1607 officieel op naam der Gemeente transporteren²⁹⁾.

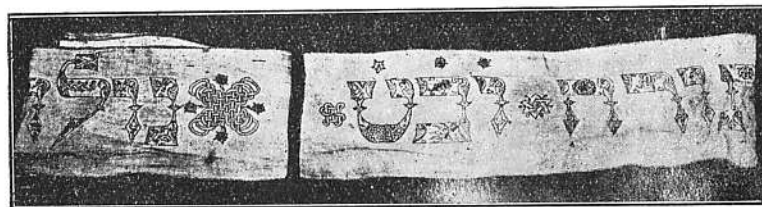
IV. De eerste Openbare Synagogen

Nu de Gemeente gesticht was, moest zij er aanstonds op bedacht zijn, zoo spoedig mogelijk Uri Levi's kamer te verlaten en een geschikter Synagogelokaliteit te verkrijgen, die ook bij de uitbreiding, die de Gemeente na deze definitieve vestiging zou ondergaan, aan de te stellen eischen zou kunnen voldoen. Wel is de overdracht na de begraafplaatservaring nooit officieel in de Kwijtscheldingsregisters ingeschreven, doch wij worden weldra gewaar²⁷⁾, dat de keuze op het huis „Antwerpen”, een paar grachten verder aan het tegenwoordige Waterlooplein gelegen, was gevallen, dat daartoe van binnen grootendeels werd uitgebroken, terwijl het perceel uiterlijk het oude aanzien behield. Zoo kon de eerste Synagoge van Amsterdam niet vóór het najaar van 1606 worden ingewijd. Wanneer de legenden de inwijding dan ook op den eersten avond Ros Hasana 5357 opgeven, dan moet zulks juist zijn, mits men het jaartal tien jaar later stelt, dus op den eersten avond Ros Hasana (Het Joodsche Nieuwjaarsfeest) 5367, dat niet 1607, doch ongeveer September 1606 was. De herinnering daarvan wordt ons bewaard door een „Poemio”, dat de, volgens De Barrios, beroemde dichter Antonio Alvarez Soares op dit feit vervaardigde^{41a)}, hier voor het eerst herdrukt:

La primer Sinagoga Amstelodama
fundada fue del gran Jacob Tirado:
que por su nombre *Bet Jahacob* la llama
y por el Pueblo de Jacob Sagrado,

Quema despues la inquisidora llama
al gran Diego: y su Historia al increado
Rey, dedico en las aras de mi anhelo
porque la admita con la luz del Cielo

Zoo bezong hij op zijn hooggestemde lier de inwijding dezer eerste Synagoge, genoemd naar de „Groote Jacob Tyrado”, doch „geheiligd door het volk van Jacob”. De Groote God heeft hier het Inquisitiegeweld verbroken en zich weder boven de historie getoond, zoodat hij zijn „Poemio” opdraagt aan den allerhoogsten koning, Die hierbij het licht van den hemel schonk. En Tyrado zelf en zijn gade schonken het zilveren Wetsrolschild, getooid met de keizerskroon van het Amsterdamsche stadswapen en Rabbi Uri droeg der Gemeente zijn kostbare Wetsrol over, in 1566 voor zijn vader Joseph (te Brunswijk) geschreven^{41b)}, terwijl hij ook (blijkens de oud Duitsch-Hebreeuwsche sierletters het zgn. Tamma-

Mappa, Wetsrolomwindsel uit de Portugeesche Synagoge te Amsterdam, die Uri Halevi in het najaar 1606 voor de Synagoge „Bet Jahacob” verzorgde.

schrift) de Mappa (omwindsel) verzorgde, die een maand later (19 Cheswan 5367) aan de Synagoge werd geschonken. Uit zijn middeleeuwsch fraai geillumineerde Machzorhandschrift⁴²⁾ van de Joodsche feestgebeden las Uri de Gemeente voor en teekende daarin later de door de Portugeesche Joden gevolgde uitspraak aan, zooals uit de bijschriften blijkt, waaruit zijn hand gemakkelijk valt te onderkennen. Preekte Rabbi Uri door middel van zijn zoon Aron als tolk²¹⁾, na de definitieve

vestiging van Tyrado c.s. in 1604, werd nu een Spaansche uitgave naar Venetiaanschen ritus voor de Hooge Feestdagen voorbereid, zoodat deze Marranen, die de lange Hebreeuw-sche diensten niet vermochten te volgen, ook zelve konden bidden. Met Seeligmann ¹⁾ acht ik den werkelijken uitgever (die zijn naam hier tot Franco Mendoça verdraait en de drukkersplaats verzwijgt) van deze kleine „Orden de Roshasanah y Kipur, translado en Español” niemand anders als onze Francisco Mendes (Medeyros) alias Isaac Franco (Mendes), die ook het tweede gedeelte in 1612 voor zijn Gemeente „Neve Salom” uitgaf. De naamsverdraaiing en het verzwijgen van Amsterdam als drukkersplaats diende dan, zoowel om de Inquisitiespionnen te misleiden, als het verzet van Gereformeerde zijde in dit belangrijke jaar te ontgaan. In Haarlem liet hij daarom tegen de laatsten de bepaling opnemen: „Dat zy oock zullen mogen brengen ende doen commen van buyten *ende oock hier binnen Haerlem doen drucken* ende in heurluyden huysen hebben ende gebruycken alderley boucken, in Hebreus *ofte andere spraeke*”. Dat deze camouflering van zijn naam om deze redenen wel noodzakelijk was, bewijst wel de klacht ⁴³⁾, die de heftige Plancius (dezelfde, die in 1592 de Marranen heimelijk de Indische zeekaarten ontputseld had ²⁾) acht jaar later in den Gereformeerden Kerkeraad van Amsterdam omtrent eenige onvoorzichtige uitlatingen tegen hem inbracht (Bijlage XII), welke aanklacht echter door het bezadigd optreden van Ds. Jacobus geen gevolg had.

Nu het Judaisatieproces zich bij Mendes c.s. sneller had voltrokken dan bij de overige Marranen, ontstond er wrijving, met het gevolg, dat hij en de zijnen in 1608 uittraden en de nieuwe, eerst in Haarlem gedachte Gemeente, nu aan de overzijde van de Houtgracht stichtten ²⁸⁾. Deze uittreding was nu reeds na twee jaren mogelijk gemaakt door de komst van Don Samuel Palache, den lateren Ambassadeur van den Keizer van Marokko, wiens legende ⁴⁾ hier nog eerst dient behandeld te worden.

Koenen ⁴⁴⁾ maakte via Basnage het verhaal bekend, waarin

de Portugeesche Joden zich aanvankelijk te Middelburg, waar Prins Willem I den herdoopers vrijheid had verleend, hadden willen vestigen, waartoe Don Samuel Palache, resident van den Keizer van Marokko het verzoek deed. Door de onverdraagzaamheid der Middelburgsche Predikanten werd zulks echter geweigerd, zoodat zij toen naar Amsterdam trokken. Op p. 141 verhaalt Koenen verder, dat uit de „Joodsche regeeringsregisters” van Amsterdam (waarmede hij De Barrios' gedrukte werken bedoelt ⁵⁾), die Isaac Da Costa voor hem toegankelijk had gemaakt) blijkt, dat ten huize van Palache de eerste Synagogedienst te Amsterdam werd gehouden en de bekende overval hier in 1596 heeft plaats gevonden.

Reeds Henriquez de Castro onderzocht de juistheid van dit verhaal en meldt op fol. 92 noot 3 van zijn „Keur” ²⁹⁾, dat hij het Middelburgsche verhaal niet bevestigd kon vinden en daar Sultan Muley Zidan eerst in 1608 aan de regeering kwam, Palache dus nooit vóór 1597 als diens gezant hier kan voorkomen. Eerst in 1906 heeft Graaf De Castries deze legende in zijn Marokkaansche bronnenpublicatie ⁴⁵⁾ ontzenuwd. Hieruit blijkt, dat de uit Fez of Tetuan afkomstige Palache's tot 1597 de diplomatieke betrekkingen met Philips II van Spanje onderhielden. De gebroeders Jozef en Samuel waren nu vanaf 1605 tot 1608 te Madrid bij den Franschen ambassadeur gehuisvest, die zij, evenals die van den Groothertog Ferdinand de Médicis, van de Marokkaansche zaken op de hoogte hielden. In het begin van 1608 kwamen beiden te Amsterdam aan, om de overkomst van hun gezinnen naar hier voor te bereiden. Als positieve en zelfs geleerde Joden (Samuel voert te Ouderkerk de Morétitel!), kon hij begrijpelijkerwijs er niet toe komen, om zich bij het Tyrodogroepje aan te sluiten, welks Hoogduitschen ritus ook hij moeilijk kon volgen. Daar hij vanuit Marokko gemakkelijk voor een Synagoge-inventaris vermocht te zorgen, kon Mendes nu met hem een tweede Synagoge stichten „Newéh Sjalom” (Woning des Vredes) genaamd, ten huize van Palache ge-

vestigd *). Daar de naam reeds op vreedzame betrekkingen met de eerste Gemeente wijst en het door De Castro afgedrukte gedicht ²⁸⁾ dit ook verkondigde, rees er dus geen bezwaar, toen Uri's zoon Aron, die zich deze diensten schijnt eigen gemaakt te hebben, daar als Voorlezer ging fungeeren. Waren de Palache's door de oorlogstoestanden in Marokko bewogen om in Amsterdam te gaan wonen, als de gebroeders „wesende van de nacie ende professie der Hebreu, gebooren tot Fees in Barbariën” besloten „hare huysvrouwen, kinderen, familien ende goeden vuyt Barbarien te ontbieden ende herwaerts over te transporteren” en op 8 April 1608 daarvoor een paspoort van de Staten begeeren, wordt dit geweigerd ⁴⁵⁾. Samuel keerde hierop terug, bracht zijn vrouw naar Safi en wist Muley Zidan te bewegen hem als vice-ambassadeur bij de Staten te accrediteeren ^{**)}. Zoo kreeg hij op 21 Februari 1609 eerst zijn aanstelling, nadat hij met een diplomatieke zending aan de Staten Generaal en aan Prins Maurits was belast over het uitrusten van drie oorlogsschepen voor Marokko.

De details der Palachelegende ⁴⁶⁾ zijn ons nu wel duidelijk. Weten wij van Mr. Prins ²⁾, dat Middelburg de eerste Noord-Nederlandsche stad was, die de Marranen, in het afgescheiden Noorden een nieuw Charter bood, Palache's medestichter Mendes zagen wij daar toen ook gevestigd. Terwijl een eeuw later, in 1698, de Middelburgsche Predikanten werkelijk tegen de Portugeesche Joden ageeren, protesteerden de Middelburgsche kooplieden op 21 Mei 1609 tegen den Marokkaanschen handel van „le sieur Samuel Palache”. Ook overhandigde deze in dit stichtingsjaar zijner Amsterdamsche

*) Hiertoe behoorde ook leden der Pereyrafamilie, die onlangs door sterfgevallen, orthodox Joodsch geworden, zich Abendana noemden en zich nu bij deze meer Joodsch georiënteerde Gemeente aansloten ²⁹⁾.

***) Uit De Castries blijkt, dat Mouley Zidan zelve, van zijn ambassadeur, benevens „notre serviteur dévoué, le juif Samuel Pallache” spreekt. In den aanvang komt Palache dan ook als diens „dienaer” voor, terwijl op 8 November 1609 (p. 417) wordt gesproken van „den jode Samuel Palachio, alhier gecommen metten heere gesante des coninx van Marocos”.

Synagoge aan Prins Maurits zijn diplomatieke brieven *).

Ook hier blijkt dus alleen de kern van de legende juist te zijn, nl. dat Palache als stichter van een Amsterdamsche

De Houtgracht met de drie Synagogen in 1625.

1. Bet Yahacob.
2. Neve Salom.
3. Bet Ysrael,

naar de stadskaart van Balthazar Florensz van Berckenrode.

Synagoge te beschouwen is, zij het dan ook niet van de eerste, doch van de tweede „Neve Salom” genaamd, die hij in zijn Amsterdamsche huis liet inrichten. Naar de Moorsche versieringskunst liet hij de muren met paneelen beschilderen,

*) Voor de diplomatieke en commercieele loopbaan van de Palache's als Ambassadeurs enz. ⁴⁶⁾ zie men verder de publicatiën van De Castries.

vertoonende vergulde Hebreeuwsche teksten, door bloemenranden omgeven. Franco Mendes ²⁸⁾ weet ons nu precies te verhalen, dat dit huis schuins tegenover „Bet Jacob” stond en wel met een dubbel opgaanden stoep gelegen was op een ruim pleintje, door een ijzeren hek van de straat gescheiden. Wij kunnen dit groote perceel, dat nog een gebouwtje op het pleintje had, gelijk Bet Jacob, (ter hoogte van het scheepje in de gracht), duidelijk waarnemen op de kaart, die Balthazar Florensz van Beckenrode in 1625 van de stad teekende.

Dat de Palache's inderdaad hun Synagoge-inventaris aan deze Gemeente in bruikleen hebben gegeven, valt af te leiden uit een merkwaardige notarieele akte ⁴⁷⁾ in Bijlage XIII afgedrukt. In deze Portugeesche acte, een half jaar na Samuel's overlijden gepasseerd, treedt de Marokkaansche ambassadeur Mozes Palache op, toen in Den Haag woonachtig, als gemachtigde van zijn vader Joseph Palache, ambassadeur van den Koning van Berberia, van zijn moeder Benvenida, van Mevrouw Malcha *) weduwe van Don Samuel Palache, mede ambassadeur van dien vorst en van diens zoon Isaac Palache, en draagt in deze kwaliteit aan den Amsterdamschen Portugeeschen koopman Gabriel Lopes, als Thesaurier van de „Casa Neve Salom” 2 stuks, in het Hebreeuwsch genaamd „Sepharim” over, die voor deze beide Wetsrollen 1000 florins, ieder florin van 20 stuivers het stuk betaalde **).

*) Dr. D. E. Cohen deelde mij mede, dat haar geslachtsnaam Cohen was.

**) Dat de Palache's inderdaad de stichters dezer Synagoge waren, blijkt achteraf uit eenige Katholieke bronnen, waarop Mr. Prins mij na het gereedmaken dezer studie nog wees. In „Studiën op Godsdienstig, Wetenschappelijk en Letterkundig gebied” W. R. 15de Jrg., dl. II, Den Bosch 1883, komt het verslag van een 17de eeuwsch Amsterdamsch pater Johannes Kyser voor, betreffende een missiereis (1616—1617) waarin hij er over klaagt, dat in Amsterdam allerlei gelooven, behalve het Katholieke, vrijheid hebben tot de Joden van Spanje en Portugal toe, die hier een Synagoge geopend hebben. In de „Tabula Chronologio Episcopatus et Ecclesiae

Dat deze Gemeente in 1614 zoowat de helft van het aantal leden van de oude Gemeente had, blijkt wel bij de kostenverdeeling in het Begraafplaatsreglement ²⁹⁾, waarbij de eerste één derde en de tweede Gemeente twee derde van de kosten moest betalen. Het is bekend ⁸⁾, dat in 1618 door de Marranenmentaliteit van Dr. Abraham Farrar alias Simon Lopes Rosa, afstammeling van Tyrado, zich hiervan nog een derde Gemeente „Beth Israël” (huis Israëls) geheeten, afzonderde, welke miniatuurgemeente in een, eveneens op een pleintje gelegen huisje, verderop de Houtgracht een kleine Synagoge inrichtte. De Castro ²⁸⁾ bepaalde haar plaats precies en ook op de bedoelde kaart is dit huisje, drie huizen voorbij de Vloomburch Steech aan te wijzen. Toch zal het aanstonds wel blijken, dat (evenals zulks te Hamburg ⁴⁸⁾ het geval was) deze versnippering niet uitsluitend aan innerlijke oneenigheid te wijten is geweest.

Ook de tweede Gemeente Neve Salom had een eigen begraafplaats begeerd, doch vroeg haar na de ervaring van de zustergemeente „Bet Jacob”, nu niet *in* doch *buiten* Amsterdam aan, echter meer in de nabijheid dan die van Groet gelegen. Op 8 April 1608 ¹⁸⁾, op denzelfden datum dat de Palache's hier hun paspoort verzochten, werd deze aanvraag

Cathedralis Harlemensis”, de kroniek van de Haarlemsche kanunnikken Brugge en Ban (Bijdr. tot de Geschiedenis van 't bisdom Haarlem I, p. 238) staat echter op 11te September 1609 aangeteekend „Amstelodami aperitur synagoga Judaeis exulibus ex Hispania propter conspirationem cum Africanis et Hollandis”. „In Amsterdam wordt een Joodsche Synagoge geopend voor de uitgewekenen uit Spanje, wegens de samenzwering met *Afrikanen en Hollanders*” en ook de verbitterde Katholiek Dusseldorp (R. Fruin, Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii Annales 1566—1616, Werken Historisch Genootschap, Utrecht 3e serie No. 1, Den Haag 1893), die in zijn Calvinistenhaat, dezen ook tot afval tot het Jodendom in staat acht, vermeldt eerst (p. 387/8) de verbanning der „Mauri” (= Moresco's) uit Spanje, omdat zij met Turken en den Koning van Marokko samenspannen en vervolgens ook in November 1609 (p. 388): „sommigen dezer *Mooren* hebben zich onmiddellijk naar Amsterdam begeven, waaraan sommigen der voornaamste ketters van die stad hun naam gegeven hebben, nadat zij zich hadden laten besnijden. Dat beviel die Calvinisten wel”. Dit laatste moet op de Pereyrafamilie slaan, wier bekeering en besnijding toen plaats vond. Overigens moet de inwijding van Neve Salom dus hebben plaats gevonden (Vrijdag 9 November 1609, Sabbath Wajera 5370, even na de vestiging der Palachers uit Marokko ⁴⁹⁾).

(Bijlage XIV) door Burgemeesteren behandeld en kortweg geweigerd. De reden is wel duidelijk als men bedenkt, dat in dat jaar het in heftige termen geschreven boekje van den Gereformeerden Predikant Abraham Coster verscheen ⁴⁹⁾, dat bepaald op de stichting van Newéh Sjalom moet slaan. Hij schrijft in de voorrede daarvan: „Ick hadde oock verstaen, dat dese onreynne menschen een openbare Synagoge hier te Lande hadde versoght, inde welcke sy hunne dwase en sotte ceremonien oeffenen, en hunne grouwelyken Godts-lasteringhen tegen Christum en sijn H. Evangelium, oock hunne vloecken tegen de Christenen en Christelijcke Overheden soudén mogen uytsponwen, 't welcke de Godsalige Overheden dier plaetse seer billick ende met goeden recht geweygert hebben”. „Ende” voegt hij er verder bij „op dat het namaels (weder versocht sijnde) te beter en met meerder fundament soude mogen afgeslagen worden, so hebbe ick na den eysch mijnes ampts oock mijne hulpe ende handt daer toe willen leenen”. De mentaliteit van den schrijver, wiens kennis van zaken op middeleeuwsch-Duitsch anti-Joodsche pamfletliteratuur gebaseerd was, kenschetst ons voldoende de felheid der kerkelijke twisten van die dagen. De heftige Plancius vermocht eerst in 1610 ⁵⁰⁾ de kerk zelf tot een „redres tegen de Jooden” op te zweepen (Bijlage XV), doch deze actie had bij Burgemeesteren nog geen succes, die er trouwens ook niets over lieten aantekenen.

V. *De Rotterdamsche vestiging en de mislukte bouw der Grootte Synagoge annex consulaatshuis*

In dit jaar 1610 was onderwijl het „Tyrado”-zijde contract afgelopen. Nu het niet hernieuwd werd en anderen hem hierin verdrongen, waren de banden met Amsterdam hierdoor verbroken. Wanneer de openlijke agitatie van den kerkeraad hem nu het vooruitzicht beneemt zijn bedehuis „Beth Jacob” ooit tot een publieke, in rechten gewaarborgde, Synagoge te zien erkennen, wil hij het thans in Rotterdam probeeren. Zoo

bleek reeds op 14 Augustus ⁵¹⁾ van dat jaar, dat in de vergadering van Burgemeesteren en Raden van Rotterdam „voorgelesen waren seeckere punten ofte articulen, overgegeven by enige van de Portugesche natie”, behelzende de voorwaarden, waarop zij zich te Rotterdam, gelijk andere poorters, zouden vestigen. Zij besloten „tot vordering van de trafique ende negotiatie binnen deze stadt dienstich (te) vinden, de Cooplieden van de Portugeesche natie met eenige privelegien ende vrijheden te inviteeren, omme binnen de voorseide stede te coomen resideeren”. In het eerste artikel zien wij nu aanstonds duidelijk het doel dezer Rotterdamsche vestiging als volgt omschreven: „In den eersten vergunnen wy denselven liberteyt ende vreyheyt van conscientie in de beste forme, soo binnen als buijten haer huysen, consenterende hen tot dien eynden, dat sy leven sullen mogen op 't facoen van de Hebreëen, ende dat sy, op hare sabbatsdagen ende oock geduerende haere drie groote feestdagen, binnen deser Stede in rechten niet en sullen mogen werden betrocken, vergunnende hun oock, dat sy buyten de voorseyde Stadt sullen mogen koopen een stuck Lants ende 't selve gebruycken tot begravinge”. Daar bij Haarlem gebleken was, dat zoo een gedeelte der „Natie” slechts uit Amsterdam vertrekken zou, het minimumgetal van 50 familiën te hoog was gesteld, werd dit minimumaantal hier op 30 bepaald. Bij vermeerdering tot dit getal werd overeengekomen, „dat sy sullen mogen coopen ofte bouwen een huys, omme daerinne met alle stillicheyd, onder ende voor die van haere natie ende professie alleen, d'exercitie van haer religie te mogen doen, sonder dat sy daertoe ofte tot haere religie, eenige van dese landen, met induction, disputation ofte andersinds sullen inviteren ofte toelaten”. Dan volgen ook hier de bekende bepalingen over de Gemeentevorming onder twee of meer van hun eigen „consuls ofte hoofden”, handelsprivelegiën, vrijdom van belasting, inkwartiering, wacht, enz. Dit contract gold slechts voor twee jaren en toen blijkbaar aan de verwachting van 30 huisgezinnen niet voldaan schijnt te zijn, werd na afloop van dezen

termijn op 12 September 1612 door de Vroedschap „eendrachtelyck” besloten, dit contract weder „metten eersten” op te zeggen. Zulks geschiedde dan ook aan Magnus de Mora⁵⁵), Emanuel Rodrigues de Vega, Lopez Zanches⁵⁴), Daniel Silon (= chilaô), Anthonis des Toscano en Francisco Lunicentis. Blijkens het oudste protocol van Notaris Daniel Mostard te Amsterdam (o.m. in 1604) waren zij allen Amsterdammers behorende tot het Tyrado-groepje, dat dan ook na de mislukking dezer vestiging, aanstonds weder naar Holland's grootste koopstad vertrok.

De groote beteekenis van deze vestiging ligt in het feit, dat niet te Amsterdam, doch in *Rotterdam*, de eerste Nederlandsche Synagoge werd gehouden, *door de overheid beschermd en onder rechtswaarborgen erkend*. Twintig jaar later vonden de De Pinto's deze „Esnoga” op een zolder van het huis van David Namias alias Juaô da Veiga gevestigd, waarin zonder hen toen zelfs geen Minjan (het vereischte 10-tal manlijke biddenden) meer aanwezig was⁵²). Deze Juaô da Veiga was familie van onzen Manuel Rodrigues Vega, wiens zuster Gracia Rodrigues Vega in 1612 de begraafplaats aan de Jan van Loonslaan aankocht⁵³), nu nog de oudste Joodsche begraafplaats in ons land. Tyrado had zijn benoedigde dertig familiën verder uit Antwerpen willen recruteeren, en zoo kwam Gracia met nog andere Antwerpsche reeders, die de groote vaart onderhielden⁹), in 1612 naar haar broer naar Rotterdam Zoo compareerde op 16 Januari 1612 (blijkens vriendelijke mededeeling van Dr. E. Wiersum, Gemeente-archivaris) voor Notaris Jacob Symonsz onze Gracia Rodriguez (Vega), weduwe van Jasper Sanchez, wonende aan de Spoeyevaart te Rotterdam, terwijl mede vermeld worden haar zoon Josua Sanchez en haar broeder Emanuel Rodrigues (Vega) Portugeesch koopman, wonende te Rotterdam.

Bleven verschillende Antwerpsche familieleden van Manuel in de Rottestad hangen *), voor het eerst trof ik bij dezen

*) Nog op 28 Maart 1621 huwde daar de in 1590⁹) te Antwerpen gedoopte Gaspar Fernandez (da) Vega als Rotterdamsch Portugeesch koopman, met Philippa

notaris ook Diego Nunes Belmonte alias Jacob Israël Belmonte⁹) aan en wel als „koopman te Amsterdam”. Volgens de legende⁴) zou hij in 1597 ten huize van Don Samuel Palache het eerste tiental biddenden, voor den dienst benoedigd (Minjan), hebben bijeengebracht en met Palache en Tyrado, het eerste bestuur der Gemeente Beth Jacob hebben gevormd. Nu uit het voorgaande blijkt, dat zulks onjuist is, wil het mij toeschijnen, dat de kern van deze Belmontelegende doelt op het bijeenbrengen van het eerste *Rotterdamsche* Minjan in 1610 *).

In 1614 was het groepje weder in Amsterdam gevestigd, daar wij hen in de acten van Ruttens, die in dat jaar aanvangen, terugvinden. Belmonte komt daar op 30 Juni 1614 weder met Francisco Sanchez⁵⁴) en de 20 jarige Josua de Moura⁵⁵), beiden als „mercador nesta dita cidade” (fol. 34) voor en op 10 Februari 1615 (fol. 129) heet het duidelijk: „Diogo Nunez Belmonte mercador da nacaô portuguez residente en esta dita cidade”, dus als gevestigd Portugeesch koopman te Amsterdam. Ook komt daar in 1616 Señor Leveia do Anrique Pereira Tenorio (fol. 193) voor, in 1618 (fol. 405) ook Señor Licenciado Henrique Tenorio genoemd, blijkbaar dezelfde als de Rotterdamsche Francisco Luvicentis.

Was in September 1612 het Rotterdamsche charter opgezegd, de „Natie” had dit reeds bijna een jaar vooruit zien aankomen en was er ijverig op bedacht geweest om de Rotterdamsche voordeelen nog juist bijtijds vóór den fatalen termijn tegen Amsterdam uit te spelen.

In Rotterdam was hen toegestaan om een huis te koopen of te bouwen „omme *daerinne*” in alle stilte Synagogendiensten te houden. Het beheer daarover onder twee of meer van hun eigen „consuls ofte hooffden”⁵¹) deed aanstonds denken, dat het karakter van de Rotterdamsche vestiging dat van de oude

Lopez, mede van de Portugeesche natie; ook Lopez Sanchez⁵⁴), die vermoedelijk het eerste op de Jan van Loonslaan begraven werd, komt op 14 Januari 1613 nog bij Notaris Symons (fol. 296) voor.

*) Onder den naam Chilaô vinden wij ook in Bijlage XXIV weder bij een Parnas te Amsterdam terug.

u. l. n.
Jo. v. d. Sandt
1617
Not. Kant. d. Not. d. L. v. d. S.
1617
Mose Baruaal
4.
Overlooper d. d.
Barnea her zy
Jan G. A. boa

Onderteekeningen van Bijlage XVIIb.

eenig beeld laat vormen (Bijlage XVII). Het gebouw moest opgetrokken worden aan den Houtkopers burgwal (o burgwalda da Madeira detras) en wel met een gevel van gele friesche steen met houten dwarsbalken, witte kroonlijst, twee schoorsteenen, terwijl de nokken van het dak versierd moesten zijn „t bovensten sal syn mit een appel van hertensteen mit een vaenken daerop”.

Van binnen waren de vertrekken van het groote gebouw de „Caza Grande” met deftige betimmeringen gedacht „de madeira de eykenhout”, de versieringen soms „mit swaenhalsen, carbeelen en harestilen”, althans van het deftige hoofdgebouw. Buiten de vertrekken dus als zolder en vliering enz. (waarbij grenenhout gebruikt werd) zou alles geheel met „wages(c)hotte en eykes(c)hotte” bekleed worden. Het hoofdgebouw was hoog gelegen gedacht, en wel achter op een plein naar Portugeesch Joodsch gebruik „burgvalda madeira detras da via grande” zooals het in Bijlage XVIIIa heet. Dat het hoofdgebouw hoog was, blijkt wel uit de omstandigheid, dat het tweede huis, dat het pleintje van de straatzijde afsloot, „het lage huis” genoemd wordt. Zoowel het lage als het hoofdgebouw zouden twee eiken deuren bevatten: de groote zware voor het hoofdgebouw die dan ook op zware hengsels zouden worden gehangen en van een bovenlicht van „spiegelglas” worden voorzien. Als Synagoge zou in de hal een „sisterna”, het vereischte fonteintje moeten worden aangebracht. Aan Hans Gerritsen was den bouw voor 4900 guldens, een groot bedrag in dien tijd, gegund onder verschillende bepalingen, waarvan er één luidde, dat hij van Vrijdag vóór het invallen van den avond tot Zaterdag na het invallen van den avond het werk (met het oog op de Sabbathviering) zou onderbreken; de bouwsom zou hem in termijnen worden voldaan.

Reeds op 22 Februari werd het in Bijlage XVIIIa opgenomen nader contract gesloten betreffende het heien, het leggen van de fundamenten enz. en op 27 Februari (Bijlage XVIIIb) werd besloten om een commissie uit de heeren toezicht op de werkzaamheden te doen uitoefenen.

mit Alaimo sepelhorst emami
enclard ma dita lufu
Francisco Mendez
bij mij zans godesgag

Francisco Mendez en Duarte Fernandez teekenen als de consuls der Natie het bouwcontract van de Groote Synagoge annex consulaatshuis. (Bijlage XVII).

Al spoedig werd met den bouw op den Houtkopersburgwal aangevangen. Deze plaats klopt wel met de mededeeling bij het verhaal van Prof. Rogge in zijn „Kerkelijk en Godsdienstig Leven” ²⁴) (hoewel mij zijn bron onbekend is gebleven) betreffende het verzet van Gereformeerde predikanten en de vermoedelijk heftige aktie van Plancius vanaf den kansel: „Burgemeesters waren daarom met reden verstoort, toen men in 1612 buiten hunne vergunning op Uilenburg, tegenover den Montelbaanstoren eene nieuwe Synagoge begon te bouwen”, waarmede ons consulaatshuis dan is bedoeld *).

Uit Bijlage XIXa blijkt, dat reeds op 30 Mei „de arbeijders van der heye doende waren” met de eerste palen, „dienende tot het fondement van de voormuer”; de bouwcommissie nam echter geen genoegen met de reeds uitgevoerde werkzaamheden, daar deze „niet waeren zodanige als het veraccordeerde bestek des werks was meldende”. Zij protesteerden en lieten Jan Gerritsz. per insinuatie aanzeggen, dat hij de ondeugdelijke

*) Dat met het „huijs der Portugeesen hier ter stede” niet alleen een Synagoge, doch ook een soort consulaat der Portugeesche Natie bedoeld werd, gelijk wij dat tevoren te Antwerpen kennen, leert ons duidelijk, het analoge Hamburgsche geval, waarvan in een reisbeschrijving van 1677 (Der Chronist Friedrich Lucæ, ein Zeit- und Sittenbild aus der zweiten Hälfte des siebenzehnten Jahrhunderts, Frankfurt a/M 1854, p. 131) melding wordt gemaakt. Het huis van Manuel Teixeira, resident van Christina van Zweden, mede het consulaatshuis der Natie, herbergde zoowel de Synagoge, het Joodsche Seminarium als het Zweedsche consulaat; het vorstelijke huis van Teixeira rekende de reiziger dan ook onder Hamburg's fraaiste gebouwen. „Ebenso kommt der reichen Juden oder „Portugiesen Haus”, vervolgt hij, „in große consideration. Damals logierte die Königin Christine von Schweden in demselben. Wir gingen des Morgens frühe hinaus, um Sie zu sehen. An der Thüre standen zwei Trabanten, welche unsern Wunsch vernehmend, uns etwas zu erziehen ermahneten. Indem wir noch mit ihnen sprachen, kam ein Cavalier mit langen, weiten Schurz-hosen, hatte einen Federpusch auf dem Hut und ein spanisch Ruthchen in der Hand, auf den Flur getreten, und ging die Stiege hinauf. Die Trabanten aber, welche sogleich die Helleparten präsentiret hatten, berichteten uns, als der Cavalier vorüber war, daß es die Königin sei, und hießen uns folgen, was wir auch thaten. Wir kamen in einen Saal, darin die Königin von ihrem Pfaffen Messe ließ halten, und dabei mit solcher Devotion auf die Kniee fiel, daß der ganze Saal erschutterte. Sie hatte außer einigen Italienern Niemanden bei sich. Ehe die Messe zu Ende war, gingen wir wiederum unsers Wegs. Dieser Königin Christine natürlicher Verstand und Gemuthe muß übrigens großer sein und schöner, als derselben dures runflichtiges Angesicht, rund bucklichter Leib” (vgl. Grunwald, Portugiesengräber, p. 29).

masten op eigen kosten moest verwijderen en gaven ten slotte tevens te kennen, ook van het contractsartikel gebruik te zullen maken en „hem ook mit eenen 't geheele gebouw op de halse te laten, als in 't zelve niet gevolgt hebbende het voorseyde veraccordeerde bestek". Uit het in Bijlage XIX^b medege-deelde fragment, dat bij dit protest ligt, blijkt, dat Pieter Evert namens den aannemer beweerde alles in orde te zullen maken, als men hem tijd liet en zoo niet, te protesteeren en op de personen en goederen der Portugeesche heeren te zullen verhalen de eventueel door hem te lijden schade.

Ondertusschen blijkt geenszins, zooals Prof. Rogge opmerkte, geheel kerkelijk Amsterdam in het geweer te zijn gekomen, zoodat de Vroedschap hierover letterlijk bestormd werd. Deze vaardigde weliswaar hiertegen een scherpe resolutie uit, doch om geheel andere redenen en de agitatie hierover was zóó heftig, dat zij eenige malen achtereenvolgens in de notulen van 8 Mei 1612 werd afgeschreven, zooals De Castro ²⁸⁾ haar op p. 6 heeft afgedrukt. Daar men vernomen had „dat die vande Portugeesche Natie alhier ter Stede laeten timmeren ende toemaken, seeker huys oft gebou tot een Sinagoge om aldaer te oeffenen haere Jodsche exercitien" werd na beraad besloten „die vande voorseyde natie aen te seggen, dat int voorseyde gebou nyemand vande selve natie sal mogen wonen, noch dat aldaer eenige bijeencompste mach gehouden worden ofte eenige ceremonien van haerer Religie gepleegt, op pene van demolitie tot de grond vant voorseyde huys ofte gebou".

Zoowel uit deze bewoordingen als in het slot van het protest, waarin van „'t geheele gebouw" gesproken wordt, blijkt, dat toen het hoofdgebouw blijkbaar al klaar was en de fundamenten voor het lage gebouw nog geheid moesten worden. Vandaar dan ook, dat het verbod ook ging tegen den man, die het huis ook bewonen ging nl. den koster, met wien wij in het volgende hoofdstuk nader zullen kennismaken. Na rondvraag werd verder besloten, dat Burgemeesteren de Portugeesche Natie nog eens zouden aanzeggen „dat de

Magistraet geensins wil toestaan nochte gedogen, dat yemand van voorseyde natie int voorseyde gebou sal mogen wonen, nochte aldaer de voorseyde bijeencomste gehouden worden" op straffe, dat dit „getimmert daetelyck affgebroken ende gedemolierd sal worden, dat men oick haer sal verbieden haere Religie tot eenige andere plaetsen binnen dese stadt ende hare Jurisdictie te mogen doen".

Men ziet hieruit, dat De Castro en Rogge deze acte geheel verkeerd hebben begrepen. Het ging hier niet om religievrijheid, daar hen voorloopig blijft toegestaan om „haere Religie tot eenige andere plaetsen binnen dese stadt ende hare Jurisdictie te mogen doen" nl. in de beide Synagogen Beth Jacob en Newé Sjalom, doch de Magistraat wenscht geen *Consulaatsgebouw* *), m. a. w. zij wenscht geen toestandgelijk die te Antwerpen in de vorige eeuw was ontstaan, een autonome kolonie binnen haar wallen van de „Portugeesche Natie", welke authonomie via Alkmaar, Haarlem en Rotterdam, ondanks alle waakzaamheid, nu toch te Amsterdam was binnengesmokkeld.

Was het voor de handelspolitiek van de Portugeezen een levensfactor „Portugeesche Natie" naar buiten te blijven en in geen geval zich als werkelijke *Joodsche* Natie voor te doen, Amsterdam verzet zich met hand en tand hiertegen. Amsterdam acht het voor zijn internationale consolidatie in hooge mate bedenkelijk een kolonie van Spanjaarden en Portugeezen met eigen bestuur in de stad te hebben. In tegenstelling met Antwerpen wenscht het vrije concurrentie voor zijn burgers. Met krachtige termen eischt de stad daarom thans ook officieel het démasqué der Marranen en dezen, hiertoe thans gedwongen, geven eerst nog na een tweede Alkmaarsche poging toe. De beteekenis hiervan ontging de kerkelijke agitatie ook ten eenemale, die nadat de scherpe resolutie eenige malen in de Vroedschapsresoluties was afgeschreven, zich voorloopig ook bevredigd gevoelden.

*) Mr. Prins had mij dit reeds lang voor de vondst van deze bescheiden als vermoeden geuit.

De Castro ²⁶⁾ geeft als Bestuurderen „dezer eerste Synagoge” op Don Samuel Palache, Don Jacob Tirado en Jacob (Israel) Belmonte. Men ziet het, dat in deze scherpe resolutie ook slechts sprake was van één „Portugeesche Natie”. Zien wij de tweede in 1613 nog als Parnas fungeeren, in het einde van het jaar zien wij de leiding in handen van zijn neef Francisco overgegaan. Rodrigues Vega, onze Tyrado, verdwijnt nu algeheel uit alle geraadpleegde archieven, terwijl hij ook niet in Holland begraven is. Volgens de overlevering vertrok hij op lateren leeftijd naar Jeruzalem en zoowel het Emdener Memorbuch als het Jaarlijksche gebed voor hem op den Grooten Verzoendag uitgesproken in de Portugeesche Synagoge van Amsterdam houden de herinnering aan hem nog levendig.

VI. *Het démasqué der Marranen en de kerkelijke agitatie tegen de Portugeesch Joodsche Natie en hun Synagogen*

Na Manuel's vertrek probeerde de zoon van zijn broeder Duarte Fernandes nl. Francisco Fernandes ^{*}), die zijn rol nu had overgenomen, nog éénmaal het veilige masker van „Portugeesche Natie” voor hen nog te redden. Op 20 October 1613 verzocht deze weder voor „eenige huysgesinnen van de *Portugeesche Natie*” vrije vestiging met godsdienstvrijheid te Alkmaar en wederom met gunstig gevolg ^{**}). Ondanks deze

^{*}) Op 29 Mei 1617 (Notaris Bruyning), machtigde Manuel Rodrigues Vega's broeder „d'Eersame Duarte Fernandes Coopman vande portugeese natie tegenwoordelijk zijnde binnen der Stede voorseyt my notaris wel bekent” aan dezen Francisco Fernandes „zijn soon *resideerende tot Antwerpen*”, om zijn zaken te regelen nl. „alle zyne boecken, negotien ende affairen hoedanich die zyn oft wesen souden mogen”. Blijkens afschrift van Notaris Giles van Bosch te Antwerpen bij Notaris Ruttens te Amsterdam (fol. 489, 14 Sept. 1618) heette het „el Sor Francisco Fernandez Homem, residente en esta ciudad de Enberes” dus te Antwerpen woonachtig, die in zaken machtigde „los SSres Duarte Fernandez su Padre y Henrique Garces su cunado residente en la villa de Amstredama”, dus aan zijn vader en zwager te Amsterdam. Uit deze akten blijkt, dat hij spoedig uit Alkmaar weder vertrokken is en verwant was, gelijk wij reeds zagen, aan de Pereyra-Homemfamilie.

^{**}) Dit is het slot van de Joodsche invitatiecharters der Hollandsche steden,

gunstige voorwaarden en de vestiging van de schatrijke Duarte's aldaar ³⁴⁾, kon Alkmaar thans echter niet meer tegen Amsterdam op.

Zoo had Amsterdam ten slotte overwonnen en is het jaar 1614 dan ook als den officieelen datum te beschouwen, waarop de Portugeesch *Joodsche* Natie te Amsterdam officieel werd gevormd. Dit is ook het jaar, waarin dan ook de Kerkeraad openlijk tegen de Joodsche Natie te velde trok, hetgeen zij tegen de Portugeesche Natie niet had vermocht; de agitatie die in 1632 zou eindigen met uitzetting uit de Amsterdamsche gilden, waardoor hen een groot veld van industrie was ontegd.

Een zonderlinge geschiedenis was een gereede aanleiding tot een geagiteerd optreden tegen de Joodsche Natie ⁵⁶⁾. Een Doopsgezind jongeling uit Emmerik namelijk, Hans Joostensz. geheeten, had te Amsterdam een deerne, Susanna Thysdochter, „aengeslagen” en had vervolgens met haar door gansch Europa gezworven, ten einde op het punt van Godsdienst „sorchvuldichheit voor sijner sielen saelicheit” te zoeken. Nadat zij Palestina en ook Syrië hadden bezocht, liet hij zich te Constantinopel besnijden en ging vervolgens met zijn vrouw tot het Jodendom over. Hij noemde zich in den vervolge Abraham Abrahamszoon en zij Sara. Daar zij nu van der Staten „bescherming” aan de Amsterdamsche Joden verleend, gehoord hadden, vertrokken zij nu weldra naar de Amstelveeste. Daar was men juist met den bouw van het groote „huijs der Portugeesen” begonnen en „alsoo sy waeren

waarbij Amsterdam, gelijk te verwachten was, heeft overwonnen. Dat onze opvatting, die al deze charters, als particuliere concurrentie tusschen de Hollandsche steden, deed zien, die de Portugeezen tegen elkander uitspeelden, juist is, bewijst achteraf Hugo de Groot's „Remonstrantie nopende de ordre dye in de landen van Hollandt ende West Vrieslandt dyent gestelt op de Joden” p. 1 recto, waarop Mr. Prins, wien ik dit resultaat mededeelde, mijn aandacht vestigde: „'t Is een saecke van quade insichte, dat sonder publycke resolutie . . . de Joden alrede jegens de oude placaten zijn genomen in 't landt ende dat seer sterk; *dat zy by de Steden werden gecasseert om best, met toesseggingen van groote vrijheden ende privilegien, lettende elck een op particuliere winste ende neringe*, weinich op de eere Goodts ende 't gemeene beste”.

van „sobere middelen” werd hij aldra voor deze soort Jodenkerk als „coster” aangenomen. Meende men tot nu toe ⁵⁶⁾, dat hij daar niet aarden kon, wij weten nu, dat de bouw in dat jaar niet is doorgegaan. Hoewel hij nu niet in het gebouw, ingevolge de scherpe Vroedschapsresolutie, had mogen wonen, kon hij toch de Joodsche Gemeenschap nog andere diensten bewijzen. In 1613 trok hij naar Grosthuisen, en ging daar „koyen” houden ten einde „keezen te maecken voor de Jeutsche kercke”. In Mei 1614 verhuisden zij echter naar Scharwoude en aanstonds nam de Gereformeerde ouderling Jan Pieters van Grosthuisen zich voor, hen weder tot het Christendom terug te brengen. Doch „door neerstige ondersoeking van de schriftuere” kwam hij tot een onverwachts resultaat, zoodat hij nu ook „het Jeutsche gelove aengenomen, ende aende Overicheyt vande Joden seer instantelijck versocht, om besneden te mogen werden”, die echter „sulx nyet hebben durven bestaen, deur dat henluyden nyet geoorlooft es, eenige gewesene Christenen in dese landen te besnijden”. De ouderling echter verklaarde, dat deze weigering „hem van herten leet” was en nam desondanks niet alleen het „grouwelijcke Jootsche ongelove” aan, doch deed „oock zijne uysterste naersticheyt, omme zijne huysvrouw ende drie zonen daertoe te trekken”. Alle drie waren zij door den Hoornschen Schout 's nachts van bed gelicht en gedurende den kouden winter in den onverwarmden kerker in boeien gelegd, ten einde door de predikanten te worden overtuigd. Nu de ouderling bleef volharden en zelfs verklaarde, dat hij wilde „sijn hals opsetten by het Jeutsche geloove”, werd tegen hen als „verlochende christenen” den brandstapel geëischt; na lange requesten werden zij ten slotte echter uit de Republiek verbannen ⁵⁶⁾.

Een der zonen van den ex-ouderling had nu een schoonvader, Jan Rycx geheeten, die in zonderlinge combinatie het ambt van schoenlapper en hoedenstoffeerder uitoefende „dewelcke al over eenige jaren Joden geworden zijnde, sich oock vande Joden heeft laten besnyden”. Ook waren de vrouwen van Hans schoenlapper en Hans de coussemaker

„beruchticht van het Jodendom”, alsmede zekere Meniste flesschemaker, Pieter genaamd ⁵⁶⁾.

Zwaar waren de tijden voor de Marranekolonie geworden, die zich had moeten demaskeeren en nu aanstonds, buiten haar toedoen, door dit gevaar bedreigd werd.

Aldra besloot de Kerkeraad op 29 Mei 1614 ⁵⁷⁾ om over een week twee lidmaten te hooren over het geval van den flesschenmaker en tevens Ds. Lucas op te dragen te informeeren naar een Joodsche school die in de Verwerijen moest zijn, om te weten te komen, of daar ook Christenkinderen school gingen (Bijlage XXa).

Wij weten uit het Gedenkschrift van „Ets Haim” ²⁷⁾, dat vanaf de stichting van Beth Jacob, de „misvah de Talmud Thorah”, het beoefenen der Joodsche leer, door de Gemeente reeds werd ter hand genomen. Eerst in 1620 vernemen wij, dat voor dit doel toen twee huizen, naast de Synagoge gelegen, werden gehuurd; van vóór dien tijd weten wij daarvan nog niets. Uit Bijlage XXb worden wij nu gewaar, dat de eerste Joodsche school van Amsterdam in de Ververstraat gelegen was „achter de verwerijen tegens over Vloijenborch tusschen het swerte peert ende het morgen root”. Ook kreeg de kerkeraad van een zilversmit nadere inlichtingen over den hoedemaker van de Haarlemmersluis en over een schoenlapper (vermoedelijk dezelfde bovengenoemde persoon) die had bekend, dat een Joodsche smit hem bijna, en de vrouw van den schoenmaker reeds geheel verleid had. Twee getuigen verklaarden omtrent den doopsgezinden flesschenmaker van het Magarietenpad, dat deze den stichter van Christendom niet als de Messias erkende en openlijk verklaard had, dat deze slechts voor zijn eigen zonden was gestorven, doch dat hij een onsterfelijke Messias verwachtte, die zijn volk weder „int lant Canaan” zal voeren en deze meening „andere(n) soo veel mogelyck is, souckt in te planten”. De Kerkeraad stelde deze zaak wegens onvoltalligheid nog een week uit en besloot toen (Bijlage XXc) om een actie tegen de Joden op touw te zetten en bij Burgemeesteren door Ds. Hallius en Willem Sitterich

aangifte te doen van het houden van Joodsche School, Synagoge, besnijdenis, het houden van Christelijke dienstmeiden en het overhalen van Christenen tot het Jodendom.

Na het démasqué was de positie van de Portugeesche Joden zorgvol geworden. Hadden zijn dadelijk hierna de Ouderkerksche begraafplaats in het voorjaar van 1614 aangekocht, niet vóór 1618 vinden wij (Castro Keur ²⁹) Bijlage G) de Gemeenschap zelve daarbij genoemd; eerst dan, wanneer de keur van 1619 voor hen in den maak is, wordt gehandeld „uyt de naem van de Portugesen of *Hebreeusche Natie*”.

Burgemeesteren gingen nu wijselijk niet op de klachten van den Kerkeraad in, want 1614 was ook het jaar van het Frankfortsche Jodenprogom, den zg. *Fettmilchschen* opstand. Alles werd daar geroofd, geplunderd, gemoord en in brand gestoken. Het bleek mij nu, dat daar reeds verscheidene Marranen woonde; Mr. Prins' veronderstelling (p. 165), dat het Zuid-Nederlandsche kooplieden zouden zijn geweest, die daar tegen de Joden hebben gestookt, wint hierdoor dus aan waarschijnlijkheid. Het is dan ook zeker bedenkelijk voor de Amsterdamsche Joden geweest, dat in dat jaar door Michiel Colijn te Amsterdam, een Hollandsche vertaling: „Nieuwe Tijdingh. Waerachtigh Bericht uyt de Stadt Franckfort aen de Mayn van t'gheen aldaer onder de Burgheren ²¹), Hantwercks-Ghesellen . . . ende den Joden is toe-ghevallen” op 22 Augustus naar „de copie ghedruckt tot Franckfort A^o 1614” ⁵⁸) te Amsterdam werd uitgegeven en verspreid. Bedenkelijk was ook de omzichtigheid van de krijgslist, waarmede de Portugeezen in dat jaar door Franco Medeyros de Ouderkerksche begraafplaats hebben moeten verkrijgen ²⁹).

Bekend is het, dat de Staten van Holland in Maart 1615 een commissie voor het ontwerpen van een Jodenreglement instelden, waarmede zich de Amsterdamsche Burgemeester Reinier Pauw en de Rotterdamsche Pensionaris Hugo de Groot belastten, welk laatste ontwerp door Mr. Prins in de Studiebijeekomst van het Genootschap voor de Joodsche

Wetenschap in Nederland van Dinsdag 18 November 1927 reeds uitvoerig belicht is.

Onderwijl werd de aandacht van de Joden hoofdzakelijk afgeleid door de beroemde eigen kerkelijke twisten van de Remonstranten, de gematigden, tegen de contra-Remonstranten, de felle navolgers van Gomarus en den heftigen Amsterdamschen Plancius ²⁴). Op 19 Februari 1616 was het grauw zoodanig verhit, dat de opgeruide menigte de Remonstrantsche samenkomsten ten huize van den aanzienlijken koopman Egbertz Bisschop onmogelijk maakte, door zijn huis te plunderen. De heftige elementen, die toen de meerderheid der Amsterdamsche Regeering vormden, lieten dit kalm begaan, zonder een hand ter bescherming uit te steken en slechts een man als de oud-Burgemeester Cornelis Pietersz. Hooft, wars van alle geestdrijverij, wist toen kloeke en gezonde taal te doen hooren. In zijn „Memorien en adviezen” ⁵⁹), zegt hij, dat wij „door Goodts genade volcomen vrijheydt verworven” hebben en vraagt dan „Ist dan nyet wel een verkeert werck, dat wij ons alhyer ter Stede nu alrede alsoo laten misleyden”, dat iedere gezindheid de „vrijheydt tot gemene kosten ende periculen verkregen, toeeygenende, alle d'andere, van ander gesindtheydt sijnde, wederom gelijcke ofte noch swaerder als d'ontvlodene tyrannie souden willen op den halse dringen?” Sprekende over deze „troubelen” van Februari 1617 echter vertelt hij nu ook, dat de Joden hiervan te lijden hebben gehad. De predikanten willen, dat de Magistraat zich naar de Kerk zal richten, doch dan moeten zij allereerst niet tot zulke excessen opruien. „Ick hebbe tot nochtue van geen ander verstandt gewest, dan dat een Magistraet, onder de wetten ende lasten, daertoe staende, incumbeert voor openbaer geweldt ende moetwille te beschermen alle dye geene, wye het oock sij, dye onder sijn gebiet ende jurisdictie sijn geseten.

Alsoo weten wij, dat in verscheyden landen ende onder verscheyden regierungen van de Christenheydt veel Joden, ende in Turckien oock grote mennichte van Christenen haer

sijn onthoudende, sonder dat mijn gedenckt, bij mijn leven gehoort te hebben, dat men ergens toegelaten heeft, sodanige luyden te tracteren nae de discretie van 't gemene volck. Ende so men de Joden, hyer ter Stede residerende, gelijk dese voorseyde luyden hadden getracteert (= gemolesteert), ick kant nyet anders verstaen, dan dat men van Stadts wegen haer daertegen hadde behoort te beschermen, ende tegen den handtdadigen rechtelick ende met goeden ernst te procederen.

Soo sijluyden, ofte yemandt anders, yedts strafwaerdich hadde begaen, daervan competeert mijn heeren [nl. Schout en Schepenen] de kennisse te nemen en de tot uytvoeringe van dyen den misdader alsulcke straffe op te leggen, als henluyden in goeder conscientie dunckt te behoren.

Den Keyser ofte het Rijck heeft noch onlangs daervan, binnen Franckfort exempel gestatueert, ende soudet oock anders daermede gaen, wye soude sijns lijfs ofte goedts seecker wesen?" Zulk een „geselschap" zoo te laten begaan is toch een „saecke van al te quaden exempel".

„Is dat predicanten werck?" roept hij uit, zij die „selfs wel vermogen de Regieringe vandt landt scharpe ende nieuwe bloedige wetten voor te schrijven!"

Op Zondagmorgen 19 Februari, 's morgens om 8 uur hoorde Burgemeester Hooft „een groot gedruysch van menschen van verre". Het was een „troupe, meestal jonck manvolck, maer oock eenige volwassen manspersonen daeronder sijnde". De Portugeezen hadden voor hun huizen blijkbaar voorzorgsmaatregelen genomen. „Mene oock wel seeckerlich onderrecht te wesen", gaat Hooft voort, „dat omtrent den selven tijdt den Sergeant Major metten Schout Haen beyde een tijdt lanck syn gesyen ten huysen van eenen rijck vermaerden coopman vande joodsche natic, N. Mendez genaemt, wonende in ofte omtrent de brede straet buyten d'oude Antoinspoort".

Tegen deze troep van een honderdtal opgeschoten jongens (waaronder oock enkele pootige kerels), die reeds eenige dagen samenschoolden, hadden de Portugeezen aanstonds maatregelen getroffen, gesteund door de overheid, die de Joden

hierbij boven de Remonstranten stelden. „Alle de werelddt wel is bekent" zegt Hooft verder „de civylheydt, dye in gelijcken zaecken tegen verscheyden gesindtheyden, zoo wel hyer ter Stede als door thele landt, maer insonderheydt hyer ter Stede voornemelick oock tegen de Joodtsche natic werdt gebruyckt". De overheid was echter bij de Arminianen thans afwezig of deed of het hun niet aanging. „Daer men nochtans wel zeecker meent te wesen" vervolgt Hooft verder in zijn „Bedenckinge" van 8 Januari 1618, „dat eenige vande zelve, ten zelve tijde haer wel hebben laten syen ten huysen van eenige Portugesen, tot bescherming van hare huysen. Twelcken, (alhoewel ick nyet wil bestraffen, maer houde wel gedaen te wesen), soo achte ick nochtans, dat zij dit anders ende ter plaetse, daer sij wel wisten ende sagen den meesten noodt te wesen, vooral nyet min behoorden gedaen te hebben".

Hooft wenschte in het vervolg dat de Magistraat invloed zou uitoefenen „ten eynde onse predikanten int smadelick sprecken ende verkleyden van d'authoriteyt publyck, haer wadt meer souden mogen matigen". De onlusten komen, zegt hij, omdat men „tgemene volck heeft ingeplandt vreemde gevoelens van ander luyden, dye daeraen (gelijck mijn heeren wel weten) ontschuldich, maer de predikanten selfs schuldich sijn".

In Bijlage XXI is het resultaat van deze opruiingen te vinden. Dit deerlijk gehavend schier onleesbaar stuk geeft ons toch nog het verhaal der mishandelingen, waaruit oock blijkt, dat men ook Francisco Mendes Medeyros toch nog op straat te pakken heeft gekregen. Doch oock blijkt uit dit in allerhaast opgestelde concept, dat de Drost ten behoeve der Portugeezen dadelijk heeft ingegrepen. De Vroedschap stoorde zich dan oock niet aan de klachten door de Remonstranten aan haar in dat jaar geuit, nl. dat „de onchristelijke Joden" wel „openbare Godsdienst" was toegestaan en aan hen niet, welke klacht in 1618 aan Prins Maurits door hen herhaald werd ⁴⁴).

Een klacht van den Kerkeraad over een gemengd huwelijck

van den „Jode Jacques Mortelier int Salamanders steegien”⁶¹⁾ was nu oorzaak, dat Burgemeester Pauw op 15 October 1619 voorstelde, daar het „vermengen van Portugeesche Joden met dochteren deser landen” opspraak verwekte „in 't bijzonder van de Remonstranten, aan welke men de oeffening hunner godsdienst ontzeide, terwijl men die van de Joden hier toeliet”, hieromtrent een regeling te treffen.

Ten slotte besloten de Staten van Holland op 12 December 1619, dat elke stad „even als Amsterdam, particuliere keuze en order over de *Hebreeuwsche* natie zou vermogen te maken zonder hen echter het smadelijk Jodenteeken der middel-eeuwen te mogen opleggen⁴⁴⁾.

Aanstands trachtte de Kerkeraad van Amsterdam deze keur tot het voeren van een anti-Joodsche actie te benutten. Een maand later reeds (Bijlage XXIIa) besloot hij reeds hierover een commissie naar Burgemeesteren af te vaardigen, om over „de groote vryheyt” der Joden en hun „groote lelichkeiten” te klagen. Wanneer de heeren echter bij Burgemeesteren hun klachten van 1614 herhalen, worden zij met het korte antwoord afgescheept „daerop te sullen letten” (Bijlage XXIIb).

Ondertusschen werd in 1620 nabij de Synagoge Bet Jacob in verschillende belendende perceelen de schoollokalen van „Ets Haim” en „Talmud Tora” ingericht²⁷⁾, waardoor het complex natuurlijk nog meer het centrum der Natie werd tot groote ergernis des Kerkerads. Toen deze bespeurde, dat de Joden ondanks het verbod van 1612 „wederom haere oeffeninge even sterck hebben”, besloot hij aanstands (Bijlage XXIIc en d), nu ook weder een geval van een gemengd huwelijk bekend was, wederom bij Burgemeesteren te doen klagen over dit „wederom hare exercitie openbaerlijck drijven” der Joden. De commissie schijnt nu echter niet malsch ontvangen te zijn, want dadelijk werd de actie eenige jaren stilgezet; toen zij in 1623 vervolgd werd, besloot de Kerkeraad voorzichtigheidshalve naar bewijsmateriaal voor haar beweringen te zoeken (Bijlage XXIIIa) „om deselve t'syner tijdt” ter ken-

nisse van Burgemeesteren en de Synode te kunnen brengen.

Toen dit begrijpelijkerwijze niet lukte, gaf de Kerkeraad zijn actie tegen de Joden nu algeheel op, vooral ook, omdat de Vroedschap in 1622 van rechtzinnig in libertijnsche veranderd was, bij wie het opdisschen van de Duitsche middel-eeuwsche anti-Joodsche sprookjes weinig succes meer be- loofde te hebben *).

Nu het verzet tegen de drie toenmalige Portugeesche Synagogen, aan de Houtgracht gelegen, is opgegeven, kunnen wij nog meerdere bijzonderheden van deze gebouwen te weten komen.

Wij zagen reeds, dat in 1620 het complex van de Synagoge „Bet Jacob” werd uitgebreid²⁷⁾. Bij den gang naast de Synagoge (op onze kaart rechts naast en achter de Synagoge te zien) werden toen twee huizen gehuurd voor de ambtenaren en tevens het huis, dat in den gang zelf stond, benevens de voorliggende wal (waarmede het pleintje bedoeld is), ten einde als schoollokalen te worden ingericht, terwijl de verhuurder daar en boven nog één kamer voor dit doel op de binnenplaats der Synagoge zou moeten bijbouwen. Op de kaart zien wij links van het pleintje de bestaande kamer van den wal en ook tevens de nieuwe, rechts daarvan gelegen, die met de Synagoge zelve in verbinding stond **). Zou ondanks deze uitbreiding dit complex weinig opvallend zijn geweest, de actie van den Kerkeraad had er de algemeene aandacht op gevestigd.

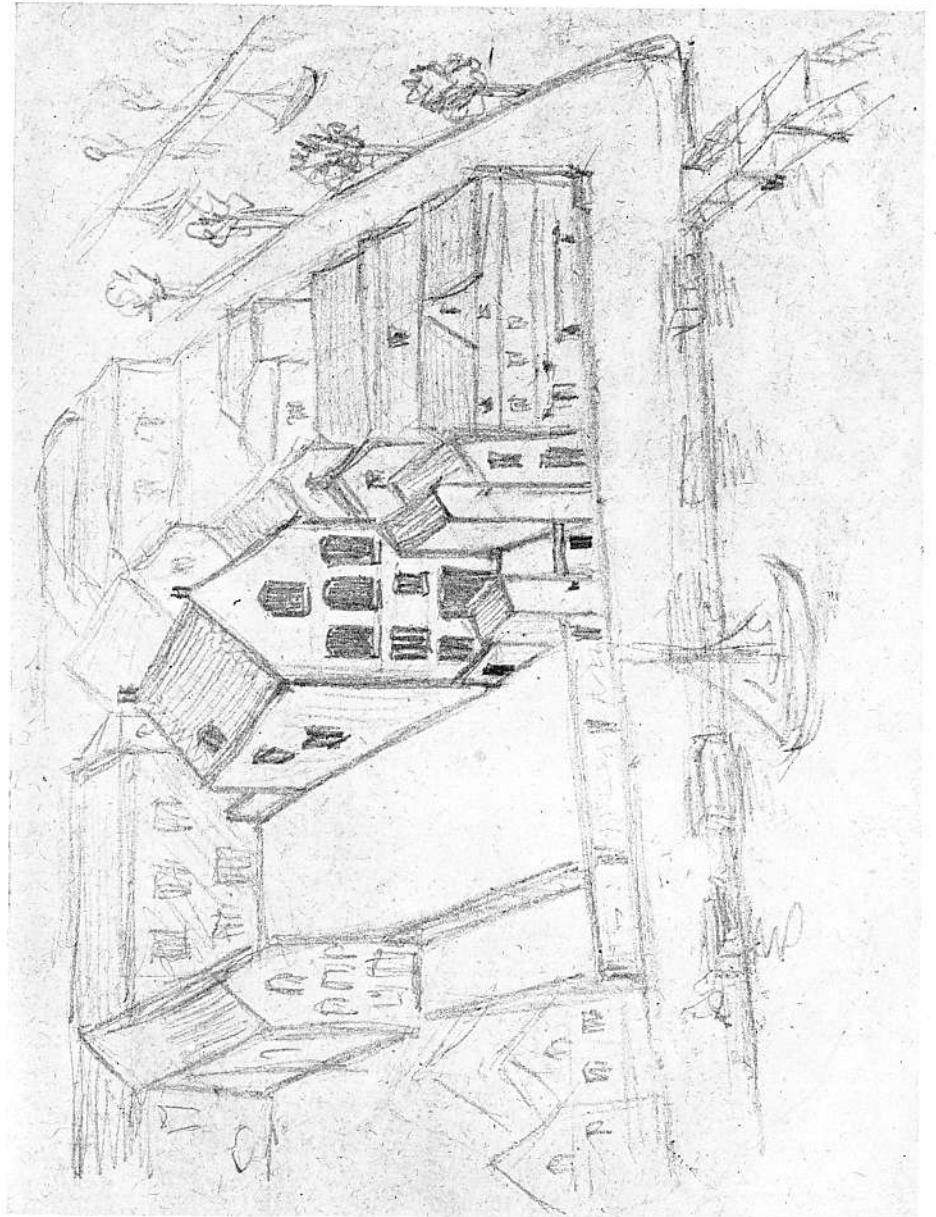
Wanneer dan ook de schutterkapitein Reinier Reael in 1632 de gegoede inwoners van zijn wijk voor de zooste penningbelasting moet opschrijven, duidt hij het begin van zijn rondgang slechts eenvoudig aan met de woorden: „Vloyenburch by de Jodenkerk”⁶²⁾, die zooals uit de kaart ook blijkt, komende van de Zwanenburgwal ook werkelijk het eerste

*) Men zie thans: Dr. M. de Jong Hzn. „Amsterdam en Holland voor en na de koersverandering te Amsterdam in de eerste jaren na 1620, Voordracht, gehouden op het XIIden Nederlandsche Philologen-congres te Utrecht”, Groningen-Den Haag 1927.

***) De kelders waren aan den Samas (= Koster) verhuurd.

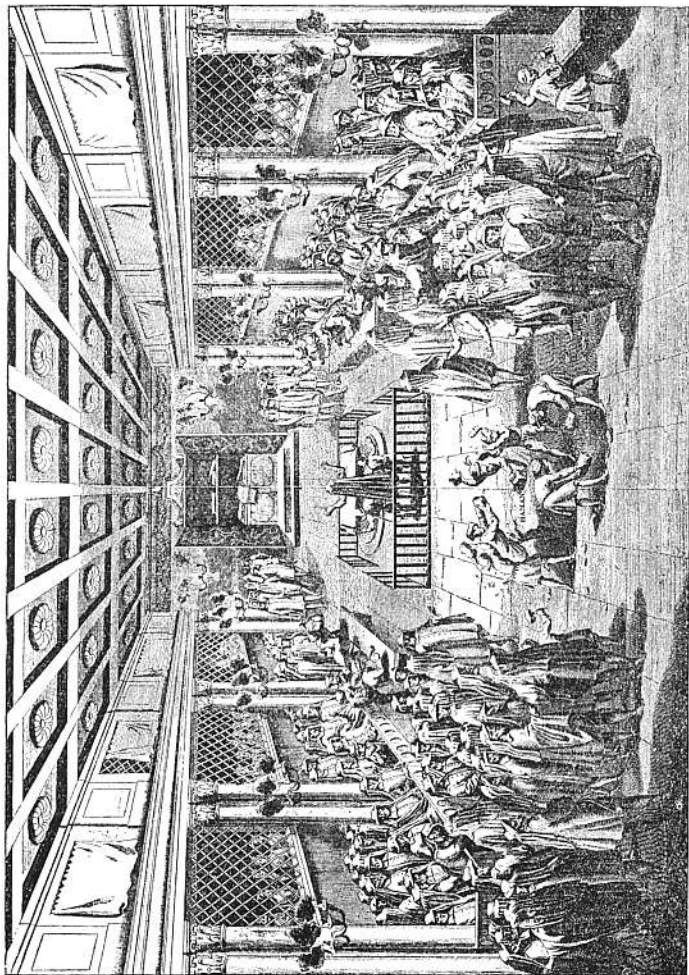
perceel was, dat de ingang op het huidige Waterlooplein had, toen Houtgracht geheeten. Met groote stelligheid teekende Balthazar Florensz van Berckenrode deze Synagoge in 1625 op zijn kaart, zooals zij uit drie verdiepingen (uiterlijk in niets herkenbaar), achter op de kleine binnenplaats stond, waartoe een klein deurtje van de grachtzijde toegang gaf.

In 1619 wist reeds een Engelsch reiziger haar in zijn aantekeningen te noemen⁶³⁾ en zijn landgenoot Sir William Brereton, geeft ons een uitvoerige beschrijving van zijn bezoek afgelegd in den zomer van 1634⁶⁴⁾. Hij weet te vertellen, dat toen reeds te Amsterdam 300 Joodsche familiën, meest Portugeezen woonden, die zelfs een straat de Jodenstraat hebben genoemd. Van de drie Synagogen bezocht hij natuurlijk „Bet Jacob” als zijnde *de* Jodenkerk „The Jews have three synagogues, connived at, one of them I saw, a neat place, on upperroom”. Op Sabbath, zijnde 14 Juni 1634, woonde hij hier den ochtenddienst bij, die van negen tot half twaalf duurde. Dan houden zij op, zegt hij, komen om drie uur voor het middaggebed terug en gaan omstreeks 's avonds verder. Hij zag de vijftien heeren Parnassim, hun bestuurders en rechters en vestigt natuurlijk zijn aandacht op de Joodsche gebedskleeden. De witte mantels van de bidgenden, waren van een soort linnen en leken, doordat zij over het hoofd geslagen werden (zie de afbeelding), zeer kort te zijn; zoolang zij in de kerk waren deden zij die nooit af. Hij zag verder „priesters” hun „Alchoran” of de vijf Boeken van Mozes uit een „klein kabinet” of „tabernakel” halen, dat bedekt was met een laken van goudbrocaat, waarop verschillende kleine belletjes in den vorm van een kroon, prijkten. Weet men, dat bij den Joodschen ritus de damesgallerijen door hekwerk beveiligd zijn voor onbescheiden blikken uit het mannengedeelte der Synagoge, dan doet zijn mededeeling grappig aan, dat de Joodsche vrouwen hier achter de tralies gevangen worden gehouden en zijn vreemde mededeeling, dat weduwen zich van de andere vrouwen, door lange afhangende witte sluiers onderscheidten.

*De eerste Amsterdamsche Synagoge Bet Jacob met de bijgebouwen in 1625.
naar de stadskart van Balthazar Florensz van Berckenrode.*

Twee jaar later, op Sabbath 26 Juli 1636 werd „Bet Jacob” door den Franschen ambassadesecretaris Charles Ogier be-

Interieur der eerste Amsterdamsche Synagoge Bet Jahacob tijdens het Purimfeest.
(Ets van een onbekend meester).

zocht, die er ook een uitvoerig verhaal van opgeschreven heeft, door den bewerker Dr. K. Schottmüller abusievelijk (blijkbaar niet wetende, dat er toen meer Portugeesche Syna-

gogen waren) als dat van een bezoek aan de Hoogduitsche Synagoge, wedergegeven ⁶⁵⁾. Hij vond het cachet hetzelfde als dat van de Gereformeerde kerken, hoewel de vrouwen op gallerijen achter traliewerk zitten, waar zij doorheen kunnen zien, terwijl zij dan alleen *zelf* gezien kunnen worden, als zij gaan staan. De mannen zitten beneden in het schip op lange banken langs den muur; meer naar beneden de jonge lieden. Ook hij merkt den Tabernakel of H. Arke op, dien hij als Katholiek met het altaar vergelijkt, en beschrijft uitvoerig de „Heilige Schrift” der Joden. Deze rollen waren versierd met de zilveren schelletjes „naar de wijs van onze kinderrammelaartjes” en overtrokken door mantels van zijde, goudstof en andere geborduurde stoffen. Hij zag de Joden hiervoor opstaan en het hoofd buigen en beschrijft den gewonen, nu nog gevolgd dienst bij de voorlezing uit de Wetsrol; gevolgd door de voordracht uit een stuk uit de Propheten. Ook hij teekende op, dat de Joden witte mantels van camelot droegen (waarvan aan de vier hoeken, kleurige versieringen op tafzijde waren geborduurd), terwijl het verboden was iemand te groeten of het hoofd te ontblooten.

Merkwaardig is zijn mededeeling, nadat nu negen jaren te voren het eerste Hebreeuwsche Joodsche gebedenboek in Amsterdam was verschenen: „Enkelen bezaten ook hun eigen gebedenboeken, die allen in het Hebreeuwsch zijn geschreven. Ik zag jongelingen en ook knapen, die het Hebreeuwsch zoo goed lezen en begrijpen, als in het Fransch”. Aan het slot vervolgens verhief zich de menigte en zong iets op tamelijk muzikale wijze.

Dit gebouw bleef tot 1639 in gebruik, toen het door de vereeniging der drie Gemeenten werd opgeheven. Prof. Rogge ²⁴⁾ en de „Jewish Encyclopaedia (X, p. 280) beelden nu een ets van een onbekend meester naar Calinet's Amsterdamsche uitgave van 1731 af, die een 17de eeuwsche Amsterdamsche Synagoge, tijdens het Purim- of Hamansfeest, voorstelt, welke voorstelling nu geheel klopt met hetgeen wij thans van de Synagoge „Bet Jacob” weten. Deze uitgebouwde gebed-

zaal met plat plafond heeft een zeer eenvoudige H. Arke met goudleer bekleed, waarvan de bekroning naar Sephardische zede in drie deelen is verdeeld. Aan beide zijden zijn de damesgallerijen in twee rijen als van hekwerk voorziene nissen ingebouwd, waarvan de bovenste loges (thans ongebruikt) door gordijnen aan het oog onttrokken worden. Zoowel de inrichting van deze eenvoudige zaal, als de typen verraden direct, dat men hier met een Portugeesche Synagoge te doen heeft, terwijl de beide walmende olielampen naast het Héchal (H. Arke), de vier aan weerszijden tegen de damesloges, de lage banken beneden van de geciteerde beschrijving, en het in Oost Europa nog bekende hamertjes kloppen op dit feest, erop wijzen, dat dit nog de Synagoge „Bet Jacob” moet voorstellen. Inderdaad stelde Prof. Dr. W. Vogelsang, directeur van het Kunsthistorisch Instituut te Utrecht, deze ets op grond van kleeding en architectuur op circa 1640, zoodat wij hier dus met een interieur van de in 1606 gestichte eerste Amsterdamsche Synagoge te doen hebben, zooals zij even vóór de afbraak van 1639 nog in het huis „Antwerpen” is waargenomen.

Ogier had toen ook een bezoek aan den Opperrabbijn Menasséh ben Israël op het program staan, waartoe hij de tweede Synagoge Newéh Sjalom bezocht ⁶⁵⁾. Daar Ménasséh echter met Utrechtsche dames in gesprek was, bekeek hij ondertusschen ook deze Synagoge. Hij vertelt van haar, dat zij overal met paneelen versierd was, beschilderd met planten, boomen en Hebreeuwsche spreuken, waarop echter geen levend wezen, zelfs geen vlieg of worm was afgebeeld, en beëindigt zijn indrukken met de mededeeling: „Nergens leven de Joden, naar hun eigen zeggen, zoo vrij als in Amsterdam”.

Vele vreemdelingen en ook de leden van de Gereformeerde kerk gingen in 1639 de nieuwe, vergrootte Synagoge der vereenigde Gemeenten bekijken, waardoor de Kerkeraad nog in dat jaar (Bijlage XXIIIb) besloot, daar vele „leede maten gaen besichtigen de vergaderinge ende het doen der Jooden”, om „dit tegen te gaen ende, die daer toe gaen willen, soo veel

mogelijk is, dar aff te raden"; zijn actie tegen de Portugeesche Joden was toen echter al lang voor goed gebroken.

VII. *De eerste Rabbijnen*

James Howell ⁶⁷⁾ kwam, nadat hij de Synagoge en de beurs bezocht had, in het voorjaar van 1619 op straat een langgebaarden ouden Jood tegen, die door zijn geloofsgenooten met den grootsten eerbied werd gegroet. Hoewel hij hem abusievelijk voor een opponent van den vermaarden Engelschen Hebraicus Broughton houdt, weet hij toch te vertellen, dat hij uit den stam van Aron stamde. Dit was nu de eerste Rabbijn van Amsterdam, de toen hoogbejaarde Uri Levi, uit den stam Levie, zoodat dit verhaal in zooverre juist is, dat ook de hoogepriester Aron uit dit stamhuis was gesproten.

Toen in 1608 de tweede Gemeente een eigen Opperrabbijn had beroepen ⁶⁷⁾, volledig bekend met het Sephardische ritueel, sprak het ook van zelve, dat ook „Bet Jacob” naar een geschikt en bevoegd Opperrabbijn uitkeek, om den bejaarden Uri ter zijde te staan. Men liet Uri dus zijn Opperrabbinalen titel (Haham) behouden en koos daarvoor een geleerde Levantijn, nl. Joseph Pardo, die toen juist zich vanuit Venetië te Amsterdam gevestigd had.

Zoo werd, nadat Uri zes jaren de Hoogduitsche diensten geleid had, in 1608 dan de eerste Portugeesch-Joodsche Opperrabbijn van Amsterdam aangesteld, zooals Seeligmann dit laatstelijk ¹⁾ heeft aangetoond. Uit Saloniki geboortig, dus uit een Spaansch-Joodsch Centrum, had hij zich als groot koopman in ong. 1589 te Venetië gevestigd, waar hij als Joodsch geleerde ook als lid van het Levantijsche Rabbinaat aldaar fungeerde. Reeds had hij zijn zoon Isaac te Uskup in Turkije en zijn tweede Abraham in Jeruzalem door den dood verloren, terwijl zijn jongste zoon David mede naar Venetië toog. Als „goedaardig man, doch onlogisch en wispelturig”, had hij buiten zijn groothandel, die hij in Venetië dreef, niet alleen aan Joodsche schrijvers werk opgedragen, doch was

ook zelf als uitgever opgetreden, waardoor hij zijn groot vermogen had verloren. Ten gevolge daarvan verhuisde hij kort na 5 September 1608 naar Amsterdam, waar hij nu van zelve was aangewezen om Uri-ha-Levi's werk voort te zetten. Ook David ging hier aldra aan den arbeid en vertaalde aanstonds „Choboth Halebabeth” (Plichten des Harten) voor deze Marranen uit het Hebreeuwsch in het Spaansch. Zien wij Jacob Tyrado, onze Manuel Rodrigues Vega in deze tijden herhaaldelijk in handelsrelatie met Venetië, dan meen ik wel te mogen concludeeren, dat Tyrado ook Haham Pardo bewogen heeft tot de overkomst naar Amsterdam, te meer ook, daar zijn zoon David, de eerste Opperrabbijn der derde Gemeente, met Rachel Sanches van Moura, de dochter van Francisco Sanchez, uit Tyrado's familie huwde ¹⁾.

Liever dan in herhaling over Pardo's bekende Amsterdamsche werkzaamheid te vallen, wil ik hier de aandacht vestigen op een lange Italiaansche notarieele akte (Bijlage XXIV), die de heer Angelo Bruschi, directeur van de „Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze” voor mij uit het oud-Italiaansch in het Fransch vertaalde, en waarin deze eerste Amsterdamsche Opperrabbijn en zijn zoon David voorkomt.

In November 1617 treedt te Amsterdam de hier woonachtige koopman Mr. Gasparo Quingetti uit naam van de edele heeren Christophoro Rubbi en Giorgio Bergonzi, kooplieden te Venetië, voor den notaris, daartoe gemachtigd bij een Latijnsche procuratie voor notaris Giacompo Profetini te Venetië, op 17 November 1616 verleden. Deze verklaart nu vrijwillig en ter vermijding van alle verdere processen een overeenkomst te hebben aangegaan met de Joden Joseph en David Pardo, vader en zoon, zoowel gezamenlijk als ieder afzonderlijk, betreffende alle eischen en acties, die deze Venetiaansche kooplieden op hen hebben ingesteld en wel bijzonderlijk over het proces, dat voor het Gerecht van Amsterdam tegen hen werd gevoerd over een contract en obligatie, door den toen minderjarigen David Pardo geteekend, voor koopwaren gekocht en ontvangen door Joseph Pardo, zijn

vader. De zestienhonderd ducaten, die de Pardo's daarvoor nog schuldig waren, kon Joseph toen niet meer betalen. Nu blijkens dit Protocol ⁶⁸⁾ Camillo Borgonzi in dit najaar te Amsterdam was, ligt het voor de hand, dat hij, nu de Pardo's zelve geen middelen meer hadden, wilde speculeeren op hun aanzien bij hun Gemeente „Bet Jacob”. Ter zake van deze zestienhonderd ducaten, verhaalt deze akte, „werden Joseph en David Pardo in de Stadsgevangenis opgesloten en vervolgens weder vrijgelaten, onder het stellen van vertrouwde borgen”. David protesteerde hierop en gaf te kennen, dat deze obligatie, nog in zijn minderjarigheid gegeven, moest worden geannuleerd. Juist om deze reden had hij hen nu zelf een proces aangedaan, waarvan het gunstige resultaat weldra te verwachten was, zoodat hij hun onmiddellijke invrijheidstelling eischte. „Om deze reden” gaat het protocol voort „en omdat genoemde Joseph Pardo was zeer oud en ontbloot van alle rijkdom”, heeft men gemachtigd tot dit accoord. De Venetiaansche kooplieden verklaarden daarom hierbij door Quingetti van Joseph Pardo twee honderd en vijftig ducaten in goed zilvergeld naar Venetiaanschen koers ontvangen te hebben, waarmede deze vordering van 1600 ducaten, benevens alle vorige obligaties, contracten en geschriften, geannuleerd worden verklaard en eveneens elke vordering op de borgen, zijnde Diego Nuñez Belmonte en Afonso Lopes Chilaô, die zich voor hun zelve en hun erven daartoe in rechten verbonden hadden, terwijl het surplus van 50 goudgulden geschonken wordt.

In deze borgen hebben wij de bestuurders van „Bet Jacob” te zien, die hun ouden Haham (Opperrabbijn) bijstonden. Daar anderen het nu blijkbaar ook probeerden, kregen beide Opperrabbijnen daarom op 29 Augustus 1619 op aanbeveling van de Regeering der stad Amsterdam, als Portugeesche kooplieden, van de Staten van Holland een seureté du corps, zoodat voorhands geen beslag op hun goed voor buitenlandse schulden kon worden gelegd ¹⁾. Joseph overleed twee

maanden later op 9 October en heeft zich voor het Joodsche Amsterdam vooral verdienste verworven door zijn, naar Venetiaansch voorbeeld gestichte, vereenigen voor ziekenbezoek, Wetstudie en het uithuwelijken van bruiden.

Mozes Ben Aroy is, naar zijn naam te oordeelen, een Levantijn. Begrijpelijk is het dus, dat hij in dit Marranenmilieu hier niet kon wennen en dus spoedig zijn ambt als Opperrabbijn nederlegde en naar Konstantinopel vertrok. Daar dit vertrek met de komst van Haham Saul Levy Morteyra ⁶⁹⁾, dus in 1616 plaats vond, is hij dus veel later eerst als de Pardo's naar Amsterdam gekomen.

Blijkbaar om dezelfde reden schijnt ook de in 1608 door de tweede Gemeente beroepen Opperrabbijn Juda Vega ⁷⁰⁾ eveneens na twee jaren weder naar Konstantinopel te zijn vertrokken. De invloed van deze Levantijnsche Rabbijnen kunnen wij in enkele, oorspronkelijk bij de Portugeesche Joden niet inheemsche, gebruiken uit dien tijd bespeuren ⁷¹⁾.

Zijn opvolger was de Marokkaansche rabbijn Isaac Uziel, bekend uit de Barrios' „Vida de Ishac Uziel” een groot Joodsch geleerde, die zich echter evenmin in de mentaliteit der Marranen vermocht te verplaatsen. Ik wil hier zijn rol, die hij in het geweldig dramatische Judaisatieproces van deze katholiek-humanistisch georiënteerde Marranen gespeeld heeft en waardoor de derde Gemeente ontstond, niet wedergeven, noch zijn sombere persoonlijkheid tekenen, noch zijn verdiensten als Hebreeuwsch taalkundige herhalen, doch uit het notarieel archief liever iets over zijn verleden ontsluiere ⁷²⁾. Don Samuel Palache, die toen juist weder van Marokko kwam en dien ik als stichter dezer tweede Gemeente aanwees, bracht van hier de twee Wetsrollen naar Amsterdam. Zeker heeft hij dus ook Haham Uziel uit Fez naar Amsterdam medegevoerd ^{*}). Nu na negen jaar, in 1619 compareerde hier (Bijlage

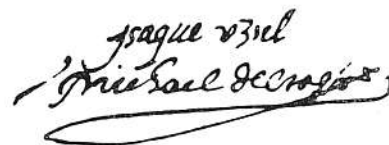
^{*}) Blijkens De Castries ⁴⁵⁾ blijkt op 5 December 1609, „dat d'heer ambassadeur wacht opte compste van den Jode, te weeten Palaccio van Amstelredam, om zyn

XXV) „Rabbi Isaac Oziel, geletterd man en geleerde in zijn Natie en Religie, mij notaris bekend, die verklaarde in de stad Fez in Berberia geboren te zijn, in Amsterdam te wonen en voorts, dat hij bij het Hof van den Turkschen Keizer, nl. in Konstantinopel, wettig was gehuwd met zijn vrouw Bulla Vida, die leefde en woonde te Amsterdam, doch geen kinderen had, terwijl hij die wel bij zijn eerste vrouw bezat. Kennen wij nu de overoude Joodsche zede, om van de vrouw, wier echt 10 jaren onvruchtbaar bleef, te scheiden*), dan kunnen wij hier concludeeren, dat Haham Uziel in 1609 te Konstantinopel met haar gehuwd was, en vandaar via Fez met haar in 1610 te Amsterdam belandde. De Joodsche scheidsbrief (Geth) die hij haar nu gaf (en waarop zij blijkbaar naar Konstantinopel terug was gekeerd) had in de Turksche landen, waar de Islam soortgelijke scheidsbrieven kent, rechtsgeldigheid, in deze landen echter niet. Zoo verklaart Haham Uziel nu onder eede, dat hij Bulla's bruidsschat thans zelve of door een gemachtigde wil terugbetalen. Zij bedroeg vijftienhonderd ducaten van goede gouden Turksche munt, die hij indertijd in goud en zilver van haar, benevens de gewone gewaden, ontvangen had. Thans wordt deze som, zijnde zes duizend florijnen Hollandsch geld, benevens een aandeel van zijn bezit aan haar of haar erven uitbetaald. Ten slotte wordt verklaard, dat alles wat Rabbi Uziel zegt waar en bevestigd is. De acte is geteekend

vertreck daarna te richten" en zich met hem te „transporteren naar Barbarien"; hij was zelf dus toen nog geen ambassadeur, doch diens „serviteur devoué". De Staten Generaal schreven hierop (462) aan Burgermeesteren en Regeerders van Amsterdam, dat Samuel's broeder Joseph tijdens diens reis in Holland zal blijven en „zyne woonplaetse genomen heeft binnen de Stadt Amsterdam, omme oyck aldaer te doen ende te verrichten de saken van den Coninck van Maroco." Zij verzochten hem „alle goede gunste ende faveur (te) willen bethoonen ende denselven nemen ende houden in hare beschuttinge ende bescherminge, sulx dat hy nyet en worde verongelijct". Op 9 Januari 1610 was het schip geproviandeerd voor den reis naar Marokko en op 26 Juni 1610 was Samuel weder in Holland, op welke reis hij toen Haham Uziel moet hebben medegebracht.

*) Dit gebruik richt zich naar den Aartsvader Abraham, die nadat Sara 10 jaren onvruchtbaar bleef, Hagar tot vrouw nam.

„Isaque Vziel" en door den ons bekenden getuige Michiel de Castro.

Dat Haham Uziel zeer vermogend was en ook handelszaken heeft gedreven, blijkt uit folio 462 van dezen notaris, waar hij op 27 Augustus 1618 in compagnie met zijn Gemeenteleden „Senhores Louvados, Duarte Fernandez, Francisco Mendes de Medeiros e Isaque Oziel" in proces blijkt te zijn met „Señor Francisco Nunez Homé, Senor Duarte Saraiva van de andere Gemeente, benevens Manuel Lopes Pereira van Antwerpen en wel over „negocio". De rol van dezen Haham Uziel, die in 1622 overleed, is door zijn streng orthodoxe richting voor de jonge Marranenvestiging van overwegend belang geweest.

Uri Halevi heeft hen allen overleefd. Hij zag de eerste, tweede en derde Synagoge verrijzen en de Rabbijnen van Venetië, de Levant en Marokko, die zijn zending verder hebben vervuld; een glimp van den lateren bloei van het „Tweede Jeruzalem" der Joden heeft hij, als de andere Mozes, uit de verte nog mogen aanschouwen.

Dat hij ook door de lateren geëerd werd, blijkt wel uit het feit, dat hij in 1616 bovenaan naast de Opperrabbijn Pardo, de reglementen van „Talmud Tora" teekende en blijkbaar toen op zijn initiatief, naar Hoogduitsch-Joodsche gewoonte de „Misvot" (eerefuncties) van het stichtingsfeest verpacht werden²⁷⁾. Blijkens folio 107 van de rekeningen van „Beth Jacob"⁷³⁾ bewoonde hij een der genoemde ambtswoningen naast de Synagoge (op onze afbeelding te zien). In deze „casas da congragação" woonde in 1621 „Hahaô Urias" en „Hahaô Mortera" benevens de Samas (de koster). Altijd wordt hij met den opperrabbinalen titel (Hahaô, Kakam, Kaham, Chagaô, Kahaô enz.) daarin aangeduid. Wij zien Vrias Leui